

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1975

BÚCSÚ
VÁRKONYI
NÁNDORTÓL

VÁRKONYI NÁNDOR:
A „SORSUNK” ÉLÉN

ARATÓ KÁROLY
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTÓK LÁSZLÓ
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSORBA GYÖZÖ
CSUKA ZOLTÁN
FODOR ANDRÁS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HARCOS OTTÓ
HUNYADY JÓZSEF
LOVASZ PÁL
MAKAY GUSZTÁV
PAKOLITZ ISTVÁN
TAKATS GYULA
TUSKÉS TIBOR
WEÖRES SÁNDOR
IRASA

MARTYN FERENC
RAJZAI

FÉNYKÉPEK
VÁRKONYI NÁNDORRÓL

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ARATÓ KÁROLY
BAJOMI LAZÁR ENDRE
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BELÁDI MIKLÓS
CSANYI LÁSZLÓ
CSORBA GYÓZÓ
CSUKA ZOLTÁN
FODOR ANDRÁS
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HARCOS OTTÓ
HUNYADI JÓZSEF
KENYERES ZOLTÁN
LOVÁSZ PÁL
MAKAY GUSZTAV
MÉSZÖLY MIKLÓS
PAKOLITZ ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
TAKÁTS GYULA
TAXNER ERNŐ
TUSKES TIBOR
VÁRKONYI NÁNDOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

MARTYN FERENC
PÓR BERTALÁN

Poi Paris 1924

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVIII. ÉVFOLYAM 6. SZÁM

1975. JÚNIUS

TARTALOM

Búcsú Várkonyi Nándortól

VÁRKONYI NÁNDOR: A „Sorsunk” élénk	– – – – –	484
LOVÁSZ PÁL: A sötétség oszlopa (vers)	– – – – –	492
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Csak a test pora (vers)	– – – – –	493
CSUKA ZOLTÁN: Búcsú Várkonyi Nándortól	– – – – –	494
CSÁNYI LÁSZLÓ: Halálhíre napján	– – – – –	495
HARCOS OTTÓ: Az elárvult szobában	– – – – –	497
PAKOLITZ ISTVÁN: Oszlop (vers)	– – – – –	500
TAKÁTS GYULA: Az erdei Apollinaire (vers)	– – – – –	501
MAKAY GUSZTÁV: Felejthetetlen szerkesztő	– – – – –	503
HUNYADY JÓZSEF: Két találkozás	– – – – –	506
ARATÓ KÁROLY: Kivárni (vers)	– – – – –	508
BERTÓK LÁSZLÓ: Acél vonít (vers)	– – – – –	510
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Várkonyi Nándornak (vers)	– – – – –	511
TÜSKÉS TIBOR: Várkonyi Nándor és a „Magyar Dunántúl”	– – – – –	513
FODOR ANDRÁS: Temetés után	– – – – –	516
CSORBA GYÖZÖ: Apa-sírató (vers)	– – – – –	518
WEÖRES SÁNDOR: Várkonyi Nándor emlékezete (vers)	– – – – –	520

*

BERTHA BULCSU: A kenguru (regény, IV. rész)	– – – – –	521
MÉSZÖLY MIKLÓS: Képzelt megfigyelések (versciklus)	– – – – –	535
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték	– – – – –	539
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről	– – – – –	448
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Francia krónika	– – – – –	553
KALÁSZ MÁRTON VERSEI: Ki milyet vár? Léha idő, Téli levél	– – – – –	558
KENYERES ZOLTÁN: Egy regény értékorientációs vázlata (Kolozsvári Grandpierre Emil: Harmatcseppek)	– – – – –	559
BÉLÁDI MIKLÓS: Csák Gyula novellái	– – – – –	567

POMOGÁTS BÉLA: Három tanulmányíró (<i>Béládi Miklós:</i> <i>Érintkezési pontok, Tüskés Tibor: Kodolányi János, B.</i> <i>Nagy László: A látvány logikája</i>) - - - - -	570
A Jelenkor krónikája - - - - -	575

K É P E K

Várkonyi Nándor utolsó fényképe, feleségével - - - -	491
(<i>Hunyady József fotója, Pécs, 1975. március 4.</i>)	
Pór Bertalan rajzai - - - - -	502, 517, 519, 547
(<i>Nádor Katalin fotói</i>)	

Műmellékleten

MARTYN FERENC RAJZAI

1. Várkonyi Nándor-portré, 1948.
2. Búcsú Várkonyi Nándortól, 1975.

FÉNYKÉPEK VÁRKONYI NÁNDORRÓL

3. Esztergomban, 1907. augusztus
 4. Érettségi kép (villamosbérlet), 1914
 5. Nyitrán, 1914-ben
 6. Pécssett, 1931-ben
 7. Pécsi otthonában, 1974. február
 8. Pécsi szülőháza előtt, 1975. február 15-én
- (*Panyik István és Sellai Sarolta fotói*)

A borítón

- 1-4. Pór Bertalan rajzai. A pécsi Janus Pannonius Múzeum új szerzeményeiből.

(*Nádor Katalin fotói*)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjesztli a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72,— Ft.

75-1820 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Barátok, pályatársak és tanítványok írásainak csokrával búcsúzunk a márciusban elhunyt Várkonyi Nándor írótól, irodalom- és kulturtörténészről, az egykori Janus Pannonius Társaság alapító tagjától, a Sorsunk teletől szerkesztőjétől, folyóiratunk munkatársától.

Összeállításunk élén Öt magát idézzük, haláláig készített önéletrajzi műve, a Pergő évek utolsó teljes fejezetének részletével. A februárban megjelent közleményt még kezébe vehette, folytatását most végső üzenetként nyújtjuk át olvasóinknak. Arról szól benne, ami egész életéből és minden műve közül talán a legkedvesebb volt számára, s ami a legmélyebben épült bele a magyar kultúra történetébe: folyóiratáról, a Sorsunkról.

A Sorsunk, melyet indulásától megszűnéséig (1941–1948) Várkonyi Nándor szerkesztett, sokak számára, akiket elindított és magához vonzott, alkotó közösséggé formált és nehéz történelmi időszakban országot s népet védő harcra buzdított – mindmáig A folyóiratot jelenti. A szerkesztő utódoknak pedig napjainkig eleven forrás, magas igényre kényszerítő mérce és sok tekintetben elérhetetlen példakép.

Sugárzó erejű példa volt Várkonyi Nándor maga is mindazoknak, akik személyes vonzásában éltek; emberségét, írói és tudósi vállalkozását, irodalomszervező tevékenységét a legnagyobbak méltatták elismerően. Tisztelői jó részének emlékezését összeállításunkban találja az olvasó. Többben nem szólhatnak már a régi barátok és munkatársak közül: Kodolányi János, Veres Péter, Erdei Ferenc...

Németh László sem, aki nemzedék-társának vidéken is a Templomot építő, áldozatos munkáját haláláig (csaknem egyidejű halálukig) figyelemmel és becsüléssel kísérte. Ő nevezte Várkonyi Nándort Pécs szent emberének. Kilenc esztendeje, amikor utoljára látogatta meg, hogy folyóiratunk felkérésére interjút készítsen vele, így búcsúzott tőle: „... egy boldog ember vendégei voltunk, akit testi csapás, félsiker, öregkori robot nem tudott megtörni; élet és kor ellen is védi a beléköltözött lobogás, a szellem tüze s az ártatlan szeretet, amellyel az emberek közt járt.”

Várkonyi Nándor munkásságának tüzetes vizsgálata és tudományos értékelése még nem történt meg. A felszabadulás előtt megjelent művei nagyrészt hozzáférhetetlenek; ezeket s a máig kéziratban maradtak az örvevékonyan megkezdődött, folyamatban levő és tervezett új kiadások kapcsolhatják kultúránk áramába. Nyomukban, reméljük, Várkonyi Nándornak immáron lezárult életműve mérlegre kerül s elfoglalja méltó helyét.

A munkájában és műveiben tovább élő Várkonyi Nándortól nem búcsúzunk. Életművének ismertetését és értékelését nem máson kérjük számon. Elsősorban folyóiratunkban szeretnénk vállalni ezt a feladatot, amennyit ebből magunk vállalhatunk.

Most barátok, pályatársak és tanítványok írásainak csokrával tisztelgünk a trisszár előtt, melyet fájdalmas szívvel, gyermekként álltunk körül...

A „Sorsunk“ élén*

Már csak azért sem folydogálhattak idilli fodorzatlansággal a szerkesztés ügyei, mert minden tagnak megvoltak a maga „eszményei“, fő céljai, s egyéniségükből, alkatukból eredően egyik vagy másik irányzathoz, felfogáshoz szitottak, ösztönszerűen. Ez a helyzet nagyon is megfelelt egyeztető programnak, éppen evégből kértem őket együttműködésre, csupán azt kívántam, hogy a lapon belül ne támadják egymást, sem maguk, sem akiket ők vonnak a lap munkakörébe. Azonban nem így történt, elszámítottam magam. Az urbánusok egy része, műveltsége magasából, lenézte a népieket, mezítlábas vad fickóknak vélte őket emberileg is, legfeljebb „östehetségüket“ ismerte el, szerfölött pejoratív értelemben. (A lillafüredi tanácskozáson egyik oszloposuk megkérdezte: „Mondd, megérdemlik *emberileg*, amit értük teszel?“ – Veres Pétert például iszákos, durva alaknak képzeltek, ki veri nejét és gyermekeit; holott ha Pécsen járt, a Janus közvacsoráin alig tudtam egy szódával hígított hosszúlépést belediktálni; egyáltalán nem ivott, s tudom, hogy higgadt, józan családapa volt. Ha nálunk szállt meg, szesz nem került az asztalra. Eme felfogás alapján oly harcias vagy igazságtalan írásokat küldöztek, hogy nem egyezhettem bele közlésükbe. A népiek egy része viszont lenézte az urbánusok sznobizmusát, műveltségüket gyakorta pakfongból valónak vélte, s ami a legfőbb, tehetsége tudatában vagy kisebbségi érzetében, nem tűrte a kritikát. Ha efféle, irányt vagy személyt bíráló cikk jelent meg a lapban, dühüket egy-egy kifejezetten népi orgánumban eresztették szabadjára. Sőt megnehezítettek akkor is, ha valamely tárgyról, paritás kedvéért, mind népi, mind urbánus írótól kértem hozzászólást. De megmaradtak a lap mellett, „akikért kár lett volna“. (Kapásból: Erdei Ferenc, Erdélyi József, Féja Géza, Gulyás Pál, Illyés Gyula, Juhász Géza, Jócsik Lajos, Kodolányi János, Kovács Endre, Nagy István, Németh László, Tatay Sándor, Veres Péter.)

Végül is döntenie kellett. Munkatervem súlypontjait (sorskérdések, magyarságismeret, társadalmi problémák, közművelődés stb.) és az összegárdát mérlegre téve, nyelvét a népi irány felé kívántam billenteni. Megkértem Lovász Palit, beszéljék meg a dolgokat. 1942 augusztusában ültünk össze Fischer Béla bácsinál; Lovász Palin és rajtam kívül Makay Guszt, Weöres Sanyi, Csorba Győző és tolmácsomként az ifjú Harcos Ottó. Beszámoltam a fenti tényállásról, Makay, Weöres és Csorba előadták a maguk mondanivalóját, igen nyugodtan, Fischer és Lovász némán, higgadtan figyeltek. Ezt rosszallásnak véltem, idegessé tett az is, hogy hallgatnom kellett titkos üzelméről, Kodolányival és slapajaival vívott hajcihőiről, nem mondhattam el, hogy mindezekkel együtt mily bődületes levelezés terhét hurcolom, nyakig vagyok az újabb magyar irodalom és a Szíriat oszlopai kézirat-tengerében. És főként féltettem a lapot; most magyarázom, hogy pusztá szépirodalom meg esztétika nem tarthatja talpon, nem létalap? Eresszem szélnek a nehe-

* Részlet a „Pergő évek“ c. önéletrajzi mű utolsó befejezett fejezetéből.

zen toborzott, tűzálló hadakat, adjam fel országszerte épülő kapcsolataimat? De hiszen nem irányzatokról van szó valójában, hanem a csupasz fennmaradásról. Dunántúl, Dunántúl! – kiabálta bennem a felzaklatott honfibú és a regionális lapszerkesztő keserve. Hátrányos helyzetem érzése és idegállapotom ingerültséggé hevült. Tényleg kiabáltam, sőt rikácsoltam, olyannyira, hogy Harcos Ottó rámszólt (írásban), Béla bácsi pedig becsukta az ablakokat, noha kertre néztek. Máig éget a szégyenkezés.

Makay, Weöres és Csorba nem fogadták el indító okaimat a népiek mellé állásra, kiléptek a szerkesztőségéből. Fischer Béla és Lovász azonban – edzett közéleti férfiak – nekem adtak igazat, s azt hiszem, megsejtettek egyet-mást abból is, amit nem mondtam el. Helyeslésük meglepett, eloszlatta aggályaimat és nagy öröme gerjesztett. Így a következő, októberi számot már egymagam állítottam össze, s amikor megjelent, írtam Palinak, kikkel és hogyan akarom pótolni a kiesést. Mert noha a tanácskozás avval a barátságos megegyezéssel végződött, hogy a távozó szerkesztők írásaikkal tovább is támogatni fogják a lapot, számolnom kellett vele, hogy elmaradnak, akiket ők kapcsoltak a közös munkába. Így tehát nemcsak a szerkesztésben volt szükségem segítőkre, hanem be kellett „szerveznem” azokat is, akiket szorosabb, rendszeres közreműködésre akartam kérni. Lovász Pali válaszában visszatért az augusztusi haditanácsra. „Nagyon jól válaszoltál az ellenvetésekre, – írta. – Így Te sokkal nyugodtabban tudsz dolgozni s a lap érdeke a legelső... Az új garnitúra pompás lesz, már számban is tekintélyes! S az, „új titkárok”-nak is örülök.”

Igen, bármennyire fájlaltam jóbarátaim, Makay, Weöres, Csorba távozását, bele kellett nyugodnom; a lap érdeke: az egységes vezetés mindennél előbbre való volt. S az új garnitúra készen állt; a rovatvezetésben Angyal Endre segítségét kértem, Pécssett volt tanár, régóta ismertem; Münchenben, Firenzében végzett, hat nyelven olvasott, írt, beszélt, s kivált a szláv irodalmakban volt járatos. Ezenkívül megindítottam a hadműveletet Bárdosi Németh János áthelyezésére Szombathelyről. Még az előző évben, 41 júliusa elején megkérdezte, nem adhatná-e ki a Janus egy kötet versét? Pali nevében azt feleltem, hogy a kiadásra sajnos nincs elég fedezetünk, de támogatják anyagilag s a Társaság kiadványai közé sorolják. Egyúttal felajánlottam a tagságot, verseket, cikkeket kértem a Sorsunk számára, és persze készséggel vállaltam a kötet gondozását. December végén már ki is jött a könyv, Szegény ország címmel, nem titkolt öröme: „Kedves jó Barátom, – írta – most, hogy a könyv megjött, átérzem jószágodat, sok-sok fáradozásodat, s ezt igen köszönöm. Ez a könyv végképp összehozott bennünket s nagyon értékes ráadás: kedves barátságod. A könyv külsőleg szép, mutatós. Mutattam nyomdászoknak: tetszik nekik.” – Tudni kell, hogy Szombathelyt a város víz-, szemét- és zálogházi ügyeit adminisztrálta váltakozó, de egyformán reménytelen beosztásban, noha államszámviteltani vizsgája volt. Természetes, hogy boldogan jött volna Pécsre. Október végén terjesztettem ügyét a vezetőség elé, s kiderült, hogy a városházán épp ilyen képesítésű emberre van szükség. Ettől fogva Lovász Pali bonyolította a dolgokat, a bürokrácia engedte sebességgel. Fischer és Esztergár teljes mértékben magukévá tették az ügyet, a városházán kidolgozták a rájuk eső hivatalos részt, Németh Jancsival megíraták a kérvényt. 43 január közepén beadta, 27-én Lovász Pali értesített: „Bárdosi Németh Jancsi kérvényét a jövő héten viszi fel Esztergár Lajos és Béla bácsi a belügyminiszterhez. Tegnap délelőtt ismét nagyon kértem Esztergárt, hogy

minden körülmények között intézzék el Jancsi ügyét. Esztergár megígérte, hogy eredménnyel térnek haza Pestről." Így is lett: július 10-én átvette hivatalát, a városi számvevőségén. És persze helyét a Sorsunk szerkesztőségében. – Kissé előre ugrottam, de az ő példájával szemléltetni akartam, hogy „intéződtek” az irodalmi ügyek Pécsen, ama sanyarú esztendőben.

Az új garnitúrában említett „titkárok” mindenest kell érteni: korrektort, gépírót, kartoték kezelőt, könyvelőt, alkalmi levelezőt, kifutó fiút, vagyis adminisztrátort.

Nekiláttam, hogy „beszervezzem”, akiket rendszeres munkatársul kívántam megnyerni. Eredendő terveim szerint két fő témakört tűztem ki: az elsőt összefoglalóan magyarságismeretnek nevezem, a második természetesen élő és múlt irodalmunk kiművelése (tanulmányok, kritikák, sorozatok, szemle-rovatok). Az elsőbe szántam (a meglevőkön kívül) Jócsik Lajost, Erdei Ferencet, Veres Pétert, Nagy Istvánt; a pécsiek közül Temesi Mihályt, Zsolt Zsigmondot, Zsikó Gyulát. – A másodikba Rónay Györgyöt, Kovács Endrét, Baránszky-Jób Lászlót, Juhász Gézát, Bardócz Árpádot és persze az egész pécsi gárdát. Baránszky-Jóbtól és László Istvántól színházi leveleket kértem a pesti bemutatókról, Szij Gábortól állandó filmszemlét. Mindnyájan vállalták a társ-munkát, sőt számuk gyarapodott, mint a lap évfolyamai tanúsítják.

Szerencsére az augusztusi összekoccanás fellegei hamarosan szétoszoltak, a nézeteltérések kölcsönös megértésben oldódtak föl. Weöres és Csorba közölték Lovász Palival, ő meg velem, hogy szeretnék, ha a látszólagos ellentétek elsimulnának. „Örömmel látták a Sorsunk legújabb számából, hogy a lap olyan irányú maradt, amelynek szellemével egyetértenek”, – írta Pali október 10-én. Semmi egyebet nem kívántam. Azonban a szecessziót megtörténtekor tudomásul kellett vennem, s annyit mindenesetre elértem, hogy a támadó élű írások beküldözése abbamaradt. Házon belül szent lett a béke.

De a régi szereposztást mégsem lehetett visszaállítani. Lovász szabad idejét teljesen lekötötték a Janus ügyei, ezért átment az igazgató tanácsba; Makayt (és Angyalt) Pestre helyezték át, Weöres is Pestre készülődött, Bárdosi Németh ügye „folyamatba tetetett”, meg kellett várni Pécsre jövetelét. Egyelőre hárman maradtunk Weöres Sanyival és Csorba Győzővel, bár csak az én nevem figurált a lapon.

Szerkesztettük tehát az orgánumot, az addig is duzzadozó számok tovább terebélyesedtek, tartalomjegyzékük alig fért el a borítón. Ámde közben botlottunk egy bütyökfájdító: 43. évi júliusi számunkban közöltük Lőrincz Ferenc gimn. tanár Ha élne c. versét, amelyről kiderült, hogy „írói orzás”, szerzője Áprily Lajos. Lovász Pali nyomban írt, és finoman leplezett megdöbbenéssel kérdezte: kitűnő költőnk miért Lőrincz Ferenc néven közli ezt a régi szép versét, melyet először a kolozsvári Pásztortűzben közölt, majd 1922. évi Esti párbeszéd c. kötetében is kiadott. Utána Berda József, Mezőssy Mária és Mándoky Vera figyelmeztettek a csalásra. Egy húsz éve megjelent szép versre nem emlékezni talán nem égbekiáltó bűn, de mindenesetre erős szépséghiba, s egy szerkesztő mindenkor mindenért felelős. Mit tehettem, lenyeltem a békát, a következő számban helyreigazítottam a balfogást, s levélben elnézést kértem Áprilytól. De kiderült az is, hogy a tanár úr megrögzött plagizátor, nemcsak minket tüntetett ki jól válogatott álszerzeményeivel, hanem már előttünk néhány folyóiratot, mi több, utánunk is, végül egyik képeslapunknál egész regénnyel jelentkezett, személyesen. Ott aztán lekapták tiz

körméről, kipellengérezték, mellékelve sikerült fényképét, evvel a szöveggel: „Ahol ez az úr kézirattal jelentkezik, tessék átadni a rendőrségnek.” – (..)

A plágium-ügy nem dulta föl a lap beléletét, Weöres Sanyi egy kelletlen fintorral és vállvonással túltette magát az ügyön, Csorba Győző önként írt, igen lovagias nyilatkozatban megosztotta velem a felelősséget, holott semmi sem kötelezte erre. (..)

Közben felvont vitorlákkal s szinte ujjongó örömmel befutott Bárdosi Németh Jancsi. Ettől fogva mindvégig teljes egyetértésben végeztük munkánkat, a váltakozó ifjú segéderők közreműködésével s a főbb helybeli és távoli munkatársak szellemi-erkölcsi támogatásával. Személyes elő sértések, szidalmak, bárhonnan jöttek, nem hatoltak epidermiszem alá. Mert jöttek szép számmal, névtelen és aláírt levelek formájában. De érkeztek jó szándékú, komoly hangú bírálatok, és elismerő, további munkára buzdító megnyilatkozások is, talán még sűrűbben. Az utóbbiak természetesen együttműködésünk eredményeképpen, s megnyugtattak bennünket, hogy a lap szerkesztése nagyjából jó irányban halad.

Mondom, a személyes, gyakran durva támadásokat zsebre vágтам. Ellenben nagyon is szíven talált, midőn a lap fő-fő mentora, védő anyyala, mindnyájunk tisztelt és szeretett Béla bácsija valamelyik közleményünket nehezményezte, s erősen korholó levélben tudatta rosszállását. Sorából kiérezett, hogy volnának egyéb észrevételei is, de egyelőre inkább hallgat. Szaladtam Lovász Palihoz: Béla bácsi teljes mellel kiáll értünk a kormánykörökben és mindenütt, szaladgál támogatások után stb., stb. Nemtetszését nem bírom elviselni, inkább lemondok. Pali futott csillapítani Béla bácsit és hamarosan válaszolt: „Béla bácsi most már úgy látom megnyugodott. Megmondtam neki ismételtén, hogy levele hangja Téged joggal elkeserített és elszomorított, s megemlítettem, attól tartok, olyan lelkiállapotba kerülsz, hogy szerkesztői megbízatásodról lemondasz. Erre szinte ijedtséggel ismételtette: „No, még csak az kellene! Ezt aztán igazán nem engedném s ha százszor lemondana, százegyszer nem fogadnánk el.”

Ez 43 december közepén történt. Január elején, újévi üdvözlétül, ismét bomba robbant: Molnár Kálmán, pécsi egyetemi tanár, a Janus tagja, lesújtó hangú levelet írt címemre, melynek summájául megállapította, hogy a „Sorsunk közleményeinek fele értéktelen lom, a többi része utálatot ébreszt.” Berda József egy naturalista versével kapcsolatban fejtette ki ezt a véleményét; először én is válaszlevélben írtam meg a magamét, de minthogy akkoriban az ilyenfajta legorombítások már halommá nőttek, nem küldtem el, hanem hosszabb cikkben összegeztem válaszomat a legfőbb vádpontokra. A fogalmazványt bemutattam Béla bácsinak és Palinak, ők azonban, helyes érzékkel, lebeszéltek közléséről, mert noha sokban igazam volt, nagy mérgemben okatlan gúnyolódásra vetemedtem. A cikk helyett tehát az alábbi szerkesztői „üzenetet” tettem közzé a januári számban:

Lezártuk harmadik évfolyamunkat, s most az olvasó szíves engedelmet kérjük egy-két szubjektív megjegyzésre. Ha minőségileg nem is, mennyiségileg kétségtelenül a levelezés tette és teszi a szerkesztés munkájának legtehetősebb részét. Meglepő és halát kiváltó ez az érdeklődés, mert nemcsak a 30 000 titkos írójelölt részéről nyilvánul meg, hanem az olvasók felől is. A buzdító, elismerő megnyilatkozásokat most hagyjuk; inkább egy visszás jelenséget szeretnék szóvá tenni. Tudjuk, ahány ember, annyiféle az ízlés, de gyakran tapasztaljuk, hogy író is, olvasó is magamagát fórumnak, ízlését szu-

verénnek tartja, s ha a lapban valami nem felel meg tetszésének, lesújtó szavakkal közli velünk felháborodását.

Még hagyján, ha ugyanekkor irányítani kívánnának, kérdéseket vetnének fel, fontosabbnak vélt tárgyakat ajánlanának figyelmünkbe. Elvégre, aki százak munkáját közvetíti a nyilvánosság felé, tűrje el a százak és ezrek legérelyesebb bírálatát is, szokja meg, hogy a maga igazán kívül más védelme nincs, s hogy kedve szerint deresre húzhatja akárki. De száz jel igazolja, hogy a lelkiismeretes ember ritkán igazságtalan, s hogy a dörgedelmes felháborodások alatt a legtöbbször sértett hiúság, kielégítetlen érdek, ellenszenv, sőt gyűlölködés rugója rejtőzik. Vannak persze közismert és derűs tünetek is, de nem ezekre gondolunk; közismert tünet, hogy egy-egy elutasított cikk, kedvezőtlen bírálat cato-i haragra lobbantja az érdekelt irodalmárt; viszont vidékies tünet, hogy a kicsi arányok jóvoltából mindenki helyi nagyság, és mázsás súllyal szól bele mindenbe. De a legszomorúbb s a félre nem ismerhető tünetem, hogy a szellem, az erkölcs, a színvonal védelmére a legszívesebben az a „művelt középosztályú” elem ragad tollat, amely miatt a színpadon az operett mellett más műfaj meg nem él, akinek ízlése a magyar filmirodalom színvonalát az egész világon a legalacsonyabbra szállította le, s akinek könyvespolcain Cronintól Harsányi Zsoltig mindenkit megtalálasz, csak igazi író nem.

Másik tapasztalatunk, mily nehéz, szinte lehetetlen ma egészséges kritikai légkört teremteni. Ebben inkább az írók hibásak, de most nemcsak a szektákba sorozott-erőszakolt írókra, hanem a szellemi élet jelenségeinek bírálataira is gondolunk. Író, művet, irányt, mozgalmat, meggyőződést bírálni ma párbajt vagy öngyilkosságot jelent. Mégis túrhetetlen számunkra, hogy megelégedjünk az egyoldalú, hézagos elemezgetéssel, az üres, jelentéktelen ismeretetésekkel. Ha tehetséges író vagy jószándékú irány a kezdés, az indulás korát éli, megkívánja az elnéző buzditást; aki azonban beérkezett, vagy ami erőre kapott, tűrje el, ha fogyatkozásaira is rámutatunk. Ez minden értéknek csak javára lehet. Ezentúl igyekeznünk fogunk, hogy tehetségünk szerint szolgáljuk ezt az elvet, s ezért kérjük munkatársainkat, ahol fogyatkozásokra lelnek, ne hallgassák el, – az írókat, hogy ezt ne vegyék személyes élű sértésnek, – az olvasókat pedig, hogy ne sejtssenek mögötte szervezett támadó hadjáratot eszméik vagy kedves íróik ellen.

(Aláírás)

Ugyancsak decemberben jött ki Az írás története c. könyvem, ez alkalmából írta Pali 44. január 1-én: „Szívből örülök az új könyvednek. Látod, ezt kell Neked csinálnod s nem Molnár-féle ostoba levelek miatt bosszankodnod. Néhány hét alatt is gyönyörűt, nagyot tudsz alkotni, s egy-egy ilyen munka – tudom – végeredményben testi-lelki megerősödést ad Neked, ha ellenben a Molnár-féle ostobaságokat szívedre veszed, azok emésztlenek, sorvasztanak Téged.” Ugyanebben a levélben közölte, hogy Béla bácsi újabb segílyt járt ki, s kéri, hogy 1900 példányt nyomassunk. „Szíveskedjél azonnal intézkedni.” Szíveskedtem, sőt a példányszámot önhatalmúlag kikerekíttettem 2000-re. Tulajdonképpen muszáj volt emelni a példányszámot, mert ámulatomra önkéntes előfizetők jelentkeztek, szaporodó tendenciával. Másfelől az előfizetési díj nem fedezte a költségeket, s valójában ezért kellett Béla bácsinak új pénzek után szaladgálnia. Az emelkedett gondolkodású, finom lelkületű öregúr nem átalította a talpalást, törhetetlen eréllyel szivattyúzta a

fórumokat. Szívügye volt a lap. Ezenkívül, már nem tudom kinek nagylelméjű javaslatára, követtük a kor szavát, s ügynököt szerződtettünk, ki alügynökök élén rohamozta a lappangó, potenciális előfizetőket. Drága mulatság volt, de megérte: a márciusi számban már 134 új előfizető nevét szedethettük ábécébe.

Januári „üzenetem” közzététele után már-már azt hittem, elsimulnak a habok, de nem így történt. Lovász Pali nem helytelenítette nyilatkozatomat. Béla bácsi azonban eljött hozzám, s íróasztalomhoz ülve, keményen megpirogatott. Melléje álltam, hogy soronként olvashassam szemrehányásait. Végképpen elkeserítettek; lényegében ezeket mondta: a szöveget meg kellett volna mutatnom (ez igaz volt); méltatlan hozzánk, hogy sértésekre sértésekkel feleljünk (az ő szempontjából ebben is igaza volt, csakhogy sok mindenről nem tudott s viszont-sértéseimet én igen enyhének éreztem); végül: „ez a cikk sokat ártott nekünk” (értsd, meg kell változtatni a lap magatartását). – „Kedves Béla bátyám, – feleltem – feladatomat kezdettől fogva mindnyájan bizalmi természetűnek fogtuk fel, direktívákat nem kaptam. Emlékezhetsz: mikor a lapunk egyik társszerkesztője leminősítette a Társaság egy tagját, neki adtál igazat, s ezt írtad a sértettnek: A Társaság vezetősége nem korlátozhatja a lap íróinak véleménysszabadságát. – Én vállalom a felelősséget, de csak úgy tehetem, ha a magam talpán állok. Most eszem kenyerem javát, s megvallom, nem könnyű hallgatnom a leckéztetéseket, egyik lábamról a másikra állva, mint egy nebuló. A lap irányán változtatni nem tudok és nem akarok. Ha túlmentem a határon, és elvesztettem bizalmadat, akkor máris lemondtam.” Béla bácsi rám nézett, kiséideig hallgatott, aztán néhány békítő szót szólva, elment. Talán észrevette, hogy könnyes a szemem.

Amiről nem tudott: üzenetem sértő célzása a „helyi nagyságok”-ra és az (ál)„művelt középosztály”-ra, valamint a szerkesztés változatlan gesztiója éppen azok számát növelte meg és felháborodását szította hevesebbre, akiknek követelőző, illetéktelen beavatkozását el akartam (akartuk) utasítani. A címemre érkező kirohanásokat ad acta tettem, ám a háborgók mind sürűbben mocskolták a Társaságot és vezetőit is, és ezt nem lehetett annyiban hagyni. Hiszen még a főmunkatársak, Csorba és Bárdosi Németh nevét sem tehettem ki a lapra mindaddig, míg portánk kívül-belül rendbehozva, körülbástyázva nincs, nehogy a támadásokat rájuk is kiterjesszék. Ezért arra készülődtem, hogy a kicsinyes és ostoba civakodókat végképpen elriasztom a lap ügyeibe való avatkozástól. Vakok az emberek? Nem látják, hogy a háború már határainkon dül? Ki sejtheti, milyen feladatok várnak ránk, személy szerint, a Janusra és a lapra? A helyi nagyságok érzékenységet, operett-kultúránkat védelmezzük, vagy a magyarság létérdekeit, még ha csupán szalmaszál is, amit mozdíthatunk? És persze, Béla bácsi nem tudta – senki sem tudhatta –, hogy illegális ügyködésem tetőpontján üzemelt, hogy már javában írtam Magyar Dunántúl c. könyvemet: tiltakozást a német hódítás ellen, hogy élesíteni akartam a lap hangját, nem tompítani. Nagy szavak, hősködés, ugye? De Birkás Endre barátom elmondta, hogyan vészett oda nyomorultul kétszázezer katonánk a Donnál és hogy a tréfa se maradjon el, Vajda Árpád megsúgta egy német tábornok élcelődését: „Ha a magyarok ellenállnak, egy nap alatt szálljuk meg az országot; ha nem állnak ellen, két nap alatt, mert meg kell hallgatni az üdvözlő beszédeket.”

A hajszoltság, úgy látszik, természetes idegállapotom, és akkor közeljárt a felbőszüléshez. Béla bácsi szavaira ingerültségem keserű szomorúsággá csi-

tult, de tudom, lettem volna bármilyen állapotban, ugyanazt mondom neki. És hogy Béla bácsi szíve mélyén igazat adott nekem, kiderült az elkövetkezőkből. Február 3-i kelettel levelet kaptam Palitól: „Béla bácsi röviden közölte velem, hogy Te le akarsz mondani a szerkesztői megbízatásról. Az okot nem tudom, hogy miért, azt azonban sietek kimondani, hogy Te ezt nem teheted meg, ezt nem szabad megcselekedned! A Sorsunk egy Veled, Tiéd volt a gondolat, a megvalósítás küzdelme, verejtéke. A lapot Te tetted becsültté, ismertté. Most már a munka könnyebbik része jön. Megvan a nyomdánk, csökkennek anyagi gondjaink, megnőtt az előfizetők száma. Tudom, hogy az emberek hálátlanok, kiméletlenek, hiúk, irigyek, s egy eszmei célokat szolgáló lap szerkesztőjének rengeteg igaztalan támadást kell túrnie. S Neked még olyan oldalról is kellett a csapásokat állnod, ahonnan a segítő kezét várhattad volna. A kicsinyes leckéztetések is méltatlanok, igaztalanok, megálázók voltak. De Neked mindezt állnod kell, mert erre vagy rendelve, itt jót, tisztát, hasznosat alkotsz, s véleményem és az elfogulatlanok véleménye szerint senki más jobban nem szolgálhatja az ügyet. Azt talán mondanom se kell, hogy Béla bácsi hallani sem akar lemondásod elfogadásáról. Ma Budapestre utazott, szombaton tér haza, s a jövő hét elején a lakásán találkozunk ennek az ügynek megbeszélése céljából...”

Istenem, Pali soha egy másodpercig nem késlekedett, ha úgy látta, hogy segítenie kell rajtam. De rólam most csak annyiban volt szó, Béla bácsi megtart-e bizalmában, azaz ráruházza a teljes felelősséget a lapért? Mert egyedül ez volt a célom: különválasztani a Társaságért és a lapért való felelősséget. Vagyis, hogy a szerkesztő semminemű ténykedése miatt a Társaságot perbe ne foghassák, viszont a szerkesztő maga szabhassa meg a lap „ténykedését”, ne kelljen akár társulási tagok, akár kívülállók változatos igényeihez, netán követeléseikhez alkalmazkodnia. Ezeknek az elveknek és céloknak megfontolása alapján nyilatkozatot szövegeztünk meg az említett összejövetelen; kommentárt fűztem hozzá a magam szakállára, azaz felelőségére, s az 1944. márciusi számban közreadtuk. (. .)

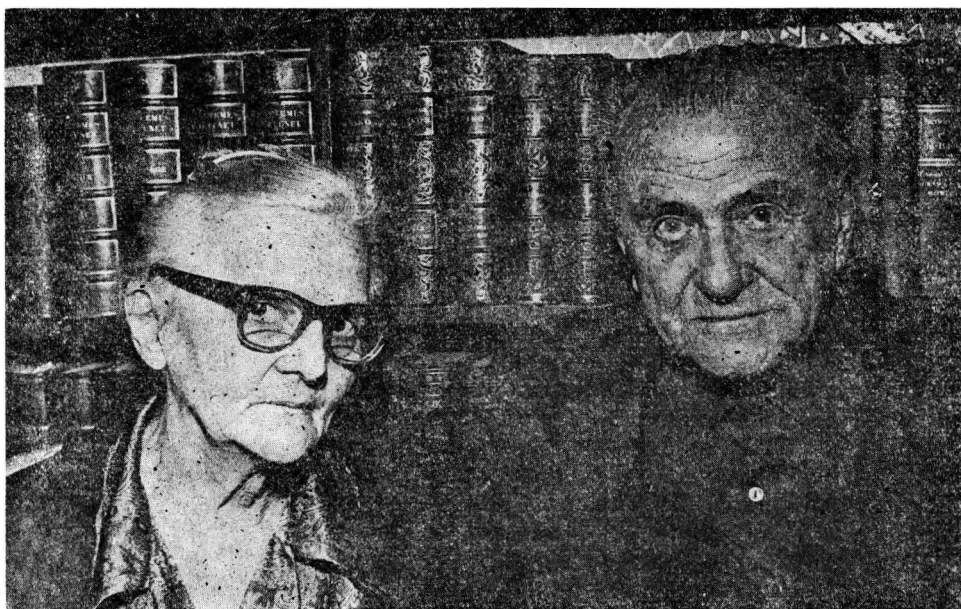
„Dr. Fischer Béla elnök” és „Dr. Lovász Pál főtítkárr” nyilatkozata tisztázta a helyzetet: többé nem lehetett felelőségre vonni, sem támadni őket a lap miatt, s az olvasók is megérthették, hogy a Sorsunk céljaival egyetértenek. Az okvetlenkedő, sértegető levelek száma jelentéktelenné ritkult, hangja csendesedett. Házon belül tisztázódott, kívül javult a helyzet; így végre kitehettük Csorba és Bárdosi Németh nevét a lap címodalára: csökkent az esély, hogy bajba keverednek, sarat hánynak rájuk. Az „állásfoglalás” feltűnést keltett az írók közt, jobb részük helyeselte, mint a szerkesztői függetlenség ritka jelét, legszigorúbb bírálóm, Kodolányi pedig egyenest lelkesen fogadta:

Bpest, 944. márc. 7. – Kedves Egykomám! Bizonyos ünnepélyességgel csavartam meg cigarettámat s tettem papírt az írógépbe, mert íme, teljes szívemből üdvözölni akarlak a Sorsunk-ban közölt kiáltványért. Hadd nyúljak át most a hömpölygő Sió és Kapos, valamint a Mecsek hóval borított bércei fölött Feléd s hadd ragadjam meg kezedet. Tiszteletre méltó tettet műveltél, glória díszítse vén fejedet, Nándorom!... Egykomám, a fiúk könnyelábadt szemmel beszélnek Rólad, s azt mondják, ilyen még nem volt a magyar irodalomban. Magam is ezt mondom. Várakozási álláspontomról immár leszállok s megújítom szent szövetségünket. Örvendezek rajta, hogy barátságunkat nem kell megújítanom, mert az a régi. Szövetségünket is csak

azért, mert attól féltem, félreállítanak, miután kiheréltetni s ezáltal gyászmagyarrá alacsonyíttatni nem hagyod Magad. A Sorsunk-at szívemben félig-meddig eltemettem. Amde micsoda öröm és meglepetés! Akinek a Sorsunk nem tetszik, tartózkodhat az előfizetéstől! Ez beszéd! S az a levélke a szöveg elején! Újjászülettem, Komám! Újjá bizony és fegyverkezem. Mégis csak vannak férfiak e nyomorúságos földön.”

A Sorsunk kevés híján nyolc évig élt, s ha jól megfontolom, mindössze két olyan zökkenőn esett át, mely belső okokból eredt. Az egyik Makay és Weöres jelképesnek mondható kiválása volt a szerkesztőségből, a másik kimagyarázkodásom Béla bácsival. Mindkettő úgyszólván pillanatok alatt zajlott le és simult el. Nagy szerencsére, mert kezdettől fogva végig világtörténelmi Szküllák és Kharübdiszek forgatagában evezünk. (...)

A szerkesztőségen belül mégis oly csiszoltan együttműködő közösség alakult ki, hogy – ha illő volna – példaszerűnek nevezném, de mindenesetre szerencsés volt.

A sötétség oszlopa

Várkonyi Nándor emlékének

*A hegytetőről nézem lent a várost,
est van,*

*süllyed a sötétség oszlopa
Érted kiáltok!*

*Hol van most asztalod?
A Kürt utcában emlék leng a házon,
s hiány jajgat a másik otthonon
Mintám voltál, nagy példám, gyávaságaim
gyógyítója, kicsinységem mosolyba pólyázója*

*Jártad csodák közt ég, föld zugait,
szemedben forrt a csillagtudomány,
láthattad: Sziriadu féltett földjén
mit véstek kőbe Adám sarjai,
betűzted a szent Védák örök jegyeit,
s kilested, miket mentett sima tömbbe
napszállat táján Hy Gadarn király*

*Mindenre elszánt emberséggel védtél
családod, társat, ingatott hazát,
lettél igazért szorongattatott,
jóért vesszőfutást szenvedő*

*Vagy most: Föld oszlopával eltakart
Nyúlnék feléd, hogy visszaássalak,
s elkezdődjön veled, velünk
új világkor édeni hajnala*

Pécs, Mecseki Gyógyintézet 1975. március

Csak a test pora

Várkonyi Nándor emlékének

*Alakját elfödi már
ó jaj a fekete föld
ajkával nem hallgat minket
riadót nem ver a szív
ha betoppan a Jelenkor
szerkesztőségébe hozván
polihisztóri gondját –
a Szíriát oszlopai
hármás könyvében betük
milliói őrzik a Fényt
az atlanti múlt
rettentő iszonyatát
hogy a volt van és lesz
csak kis karcolat csupán
az Idő barlang-falain
maradandó
az emberi szellem a munka
diadalmas öröme:
én tudva-tudom
hogy üstökösként itt van
itt izzik a lelke magasban
mágikus szavait
a szél megőrzi
megmarad lénye örökre
csak a test pora hull szét
a szünet-nélküli szél
sodorva viszi
a Semmi szikla-falához.*

Búcsú Várkonyi Nándortól*

Ellentmondás a halálnak, szívós és szakadatlan harc, egy hosszú életen át azzal a sérüléssel szemben, melyet az első világháborúban szerzett, s amely a hallásától fosztotta meg, de ezt a harcot bátran és el nem hanyatló lendülettel folytatta, s azzal az egyetlen és legfőbb gyógyírral, amit a munka ad egy alkotásra termett, bátor és kemény embernek. Sosem feledhetjük, hogy az irodalomtörténészek közül elsőnek vetette vigyázó szemét azokra az új s még zsenge hajtásokra, amelyek az első világháború vérzivatarára után az egyetemes magyar irodalom vihartépte törzsén is életet kértek, személy szerint nem feledhetem a húszas években hozzám intézett leveleit, majd a harmincas években azt a megértést, amellyel a szomszéd népekkel való megbékélést és közeledést fogadta és mozdította elő. De főként nem feledhetem azt az időt, amidőn a második nagy nemzeti megpróbáltatás után elindult velünk a szocializmus felé vezető úton és vett részt a Batsányi Társaság megalakításában és a Sorsunk felemelésében, talpraállításában és felnövesztésében. Az ő életében és munkásságában valóra vált és élt Batsányi János igéje: „Magát megemészítve másoknak világol”. Pécs földjéből termett s gyökerei oda nyúltak vissza az őskeresztények első közösségi világába, – amely ha nem is volt tudományosan és tudatosan kommunista, de az volt lényegében, – Janus Pannonius világába, akinek személye egyként volt horvát és magyar, (jómagam sokszor figyelmeztettem horvát író társaimat, hogy erre inkább büszkének kell lennünk, semmint féltékenynek) abba a korba, amelyben Zrínyi Péter és édestestvére, Petar Zrinski tudott közösen költészetet emelni, abba a világba, amely a magyar szabadságharc idején a szláv származású Petőfi Sándort tette a világszabadság dalnokává. Ez a mediterrán város ihlette meg ifjúkorában Mirosláv Krležát, a mai horvát irodalom vezéralakját, éppen úgy, mint Babits Mihályt, Kodolányi Jánost, hogy csak egy-két nevet említsek a sok közül, akiket Pécs szelleme tett naggyá és ők tették naggyá az egyetemes magyar irodalomban Pécsét. Ha ma a Jelenkor nem vidéki, hanem országosan, sőt azontúl is jelentős folyóirat, szerkesztői tehetségén kívül elsősorban ennek a múltnak is tulajdonítható. És ez szabja meg különleges feladatait is.

Búcsúzunk téled, Nándor, aki túl a testen is élsz, s elindultál a csillagok között, a megmaradás messzi távlatokba vezető útján. Búcsúzom téled a Magyar Írók Szövetsége nevében és a magam nevében, köszönjük munkás életedet, a Szíriát oszlopait, esszéidet és útmutatásodat. Valóban rád illenek Pál apostol szavai: „Áma nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam, s végezetül eltétetett nékem az igazság koronája.” A romlandó test benned romolhatatlanságba öltözött és alkotásaidban megmaradsz.

Indulj hát hosszú utadra, Várkonyi Nándor. Ebben az indulásban velünk maradsz és mi tevéled.

* Elhangzott Várkonyi Nándor temetésén, március 20-án.

Halálhíre napján

Délelőtt valaki felhív telefonon, s azt kérdezi, hallottam-e, hogy meghalt. Percekig szólni sem tudok, majd egyszerre valami értelmetlen és buta reménység fog el: nem akarom elhinni, talán ostoba félreértés az egész. Írni kellene Erzsikének, az özvegynek, de nem merek írni, mintha attól félnék, hogy ezzel hívom ki a sorsot, bizonytalan reményemet a végső bizonyossággá változtatva.

Másnap a hivatalos hír is megérkezik, – meghalt. S ekkor, szemben a jóvátehetetlennel, erre gondoltam: soha nem hallotta a hangomat. Több mint harminc éven át fűzött hozzá a tanítványi hűség és a fiúi szeretet, amit ő őszinte barátsággá változtatott, de csak a leírt, vagy a számról leolvasott, tagolt szó jutott el hozzá. Egyszerre úgy éreztem, mintha megcsaltam volna.

Pascallal kapcsolatban írja, a könyörtelenül céltudatos természet néha „cél-betegséggel” segíti elő a tehetség teljes kiaknázását, hogy a virtuális lehetőségből semmi se sikkadjon el. Ezt nem tudom. De az igaz, hogy tragédiáját erénnyé változtatta, s megcsalatása helyett mindig a gondolat biztosságát érezte és éreztette, s ha széttekintett süketsége zátonyáról, tekintete évmilliókat fogott át. Minket is erre az erényre kényszerített, hisz a vele való írásos érintkezésnek mindig a lényegre kellett szorítkoznia, a beszélgetés, vagy vita pergő iramát egy henye szó, fölösleges kitétel jóvátehetetlenül lelassította volna, s így tanított arra, hogy csak a lényegét mondjuk és írjuk.

Mindent a gondolat, a megértés határtalansága oldott fel nála. Az értelem gyémántcsillogásában élt, s bár folyton leplezte, szemérmesen hallgatott róla, sóvárgott a szeretet, a meghitt emberi kapcsolatok után. Azt hiszem, nem volt nála hálásabb barát.

Egyszer, váratlanul a pécsi antikváriumban találkoztunk, még arra is emlékszem, Stefan Zweig egyik könyvét vette meg. Együtt indultunk a boltból, s hirtelen megállt az utcán, az őszi szélben, sokáig nézett, s azt kérdezte, lebegő fejhangon: „Miért szeretsz te engem?” Nem tudtam válaszolni. Fűjt a szél, fáztunk, nem is vehette elő örök beszélgető füzetét, írószerszámaikat. Csak néztem rá, a némák kétségbeesésével, zavartan széttártam karom, mintha meg akarnám ölelni. Egy pillanatig még az előbbi gyanakvás ült az arcán, aztán elmosolyodott, s mentünk tovább az őszben és a szélben.

Neve – valószínűleg ezután derül ki – korszakot jelöl. Egyszerű és olcsó dolog lenne most a „pécsi irodalomra” hivatkozni, de nem erről van szó, jöllehet kétségtelen, hogy az izolált Minerva-korszak után az ő sersistergő szelleme emelte Pécsét európai rangra. Inkább arra gondolok, hogy nemzedékek útját követte vigyázó tekintete, nem mintha „vezér” lett volna, nem is akart az lenni. Az idősebb testvér volt, s csak most tudom, hogy a Corso kávéház szombat estéin, vagy a Flórián kocsmában, olcsó fröccs mellett, rangrejtve ült közöttünk, s míg minket a szerelem vagy a siker múlandósága foglalkoztatott, ő egy csillag biztosságával és állandóságával ragyogott fölöttünk. Egyszer, jóval később, valami ilyesmit írtam neki: „Tőled tudom,

hogy egy tökéletes mondat az igazi karrier.” Csak mellékesen reflektált rá, mint aki természetesnek tartja, hát ne is vesztegessük rá a szót.

A szavak örökkévalóságában élt, mint aki tudja, hogy az örökkévalóság rábízta szavait. Szinte dokumentálva is. A magyar tudománytörténetben szinte példátlan feladatra vállalkozott: a Szíriát annak a története, amit emberi szem már nem láthat be, csak az invenció biztonságával lehet megközelíteni. S ő olyan biztosan és természetesen járt-kelt e vízőzön előtti világban, ahogyan csak a nagy művészek képesek, s a sovány tényekből egy mindnyájunk számára otthonos világot épített föl. Ha rá gondolok, csillagrendszerek keringenek a visszafelé forgó időben, s egy mesebeli mindenség szegődik mellém, melynek céltalanságában Vergiliusként mutat a csillagokra.

De másik keze a földre mutat, múltó dolgaink közül válogatja ki azt, amit kiszemelt a maradandóság Noé-bárcájába. Néha, éjszakáim csendjében ezt a mozdulatát érzem, „mit szellemujja von”.

Februárban találkoztunk utoljára, Tüskés Tibor Kodolányi-könyvének akadémiai vitáján. Viharosan ölelt meg bennünket feleségemmel, aztán elnyelte a sokadalom, s csak a szünetben találkoztunk ismét. „Haza viszünk, – írtam beszélgető füzetébe –, van az autónkban hely.” Hálálkodott, hisz jószerint találomra indult el a távoli hegyi villába, s azt sem tudta, mikor és milyen autóbusszal mehetne haza. Bárdosi Németh János, a hű barát is csatlakozott hozzánk; a kocsiban még egyszer megöleltük egymást. Botjára támaszkodva, nehézkesen ment föl a kaptatón. Visszanézett, integetett. Egyikünk sem tudta, hogy ekkor már megfordult a naptárja, s elkezdte visszaszámlálni az időt. Még két hete volt hátra. Sokáig néztem, míg el nem tűnt a sötétben. Két perccel ismét kevesebb. Néhány utcával odébb elváltunk Jánostól, majd elindultunk a szekszárdi úton. Könyörtelenül fogyott az idő, de mi nem erre gondoltunk. A holnapra, a könyvre, amit el kell olvasnom, az alkalmi cikkekre, amit végre meg kell írnom, nem halogathatom tovább. Pedig arra kellett volna gondolnom, hogy minden könnyelmű perccel fogy az élete, már csak tíz napja van, aztán nyolc, három, aztán egy se.

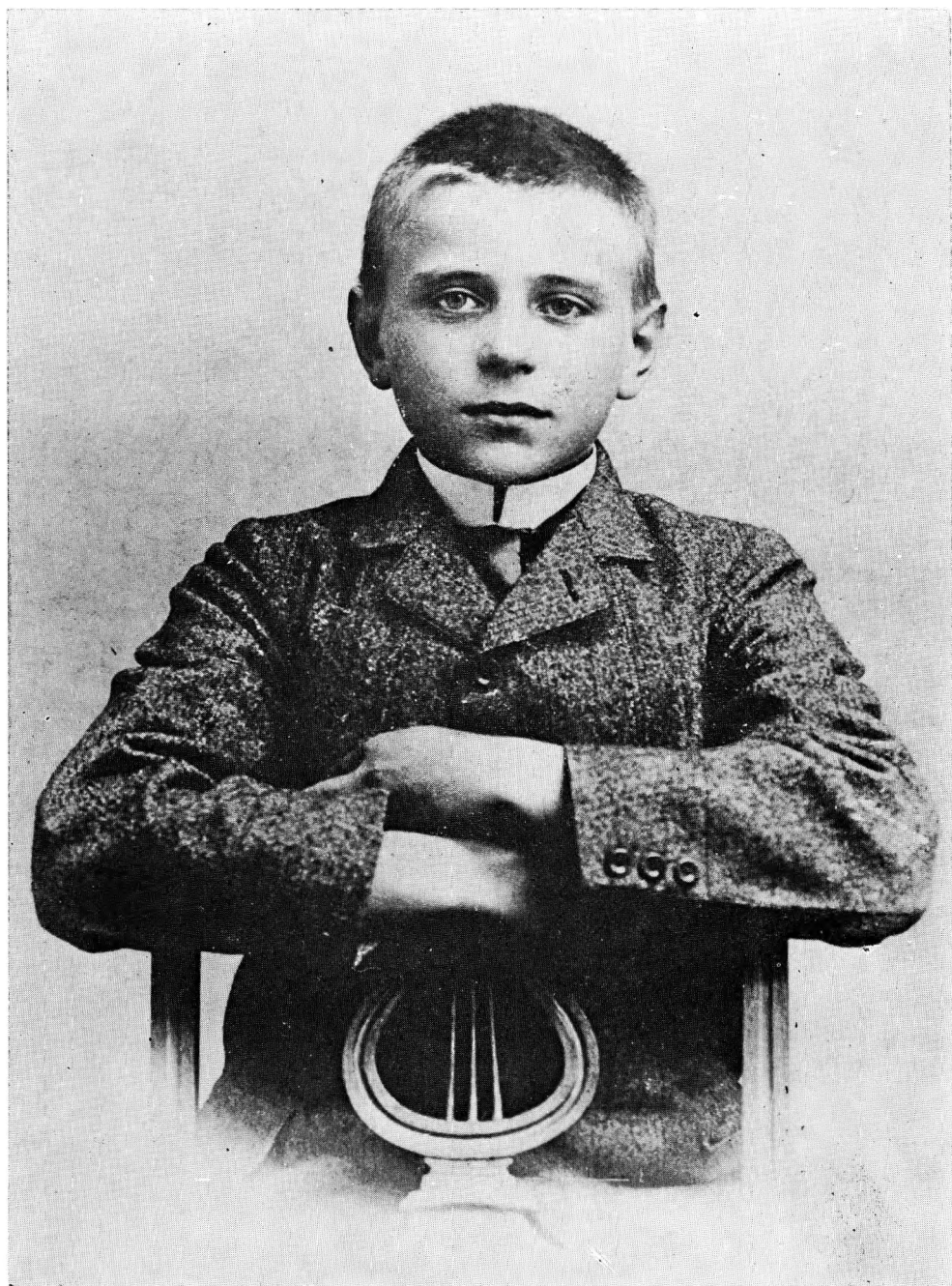
Minden reménytelen.

Nagyon szerettem. Ezt kellett volna leírnom neki akkor az őszi utcán. Éppen ezért, ha igazságos akarok vele lenni, nem lehetek elfogulatlan.

Azon az estén, mikor bizonyossá vált halálhíre, úgy éreztem, a parttalan fájdalomhoz csak a kötött beszéd méltó. Ezt a hat sort írtam, búcsúzóul, végső üzenetként:

Hol vagy, Nándor? A föld nem rejthet előlem, az ég sem,
szólj, buta hír az egész, ostoba tréfa csupán.
Szent süket, ordítsak? Szavamat meghallod-e még, vagy
száll szférák szövevény útain úttalanul?
Meglél-e? Kincsed a szó, ezt vitted el útravalóul
s ezt hagyta örökül.

Föld tömi most be a száz.

1
L. 1914-10
K. 1914

1914-10

1914
HORN M.
NYITRA

Az elárvult szobában

Késő délután kaptam a halálhírt. Másnap reggel becsöngettem az uránvárosi lakásba... A vetetlen ágy senkit nem zavar. Együtt vagyunk, csak a negyedik, a családfő hiányzik. Hosszú hallgatások után félve, halkán szólunk csak meg: a torkunk minduntalan cserbenhagy. Próbáljuk megérteni: amitől tartottunk, bekövetkezett. A váratlanság döbbenete, a saját sorsunk érzete fojtja halkra szavunkat.

*

Ülünk az elárvult szobában, s Nándor legkedvesebb képére esik tekintetem. Az egyiptomi királynő, Nefertiti, akinek élete, származása örökre rejtve maradt az emberek előtt, enyhén kiülő arccsontjával, bársonyosan előmlő mosolyával a feleség, Bözsi néni – a hűség és szelidség szentje – leánykori arcát idézi. Egy asszony, akinek hangját soha nem hallotta a férje, s aki tudta, hogy gyermekeinek hangját sem fogja hallani... S a képpel szemben, a másik falon, mint valami varázstükör, egy kézzel, gyerekes-göcsörtös betűkkel írott vers. A cím: A belső végtelenség, – s az aláírás helyén: Nándornak Sanyi. S itt van a szerzőről, Weöres Sándorról készült ceruzarajz is, amit Erdélyi József költő készített a dátum szerint 1942. VIII. 26-án. – Igen, éppen akkor érkezünk haza 30 napos országjáró kerékpáros útunkról Nándorral, s Erdélyi már Pécsett várt minket... Micsoda nyár volt!

*

Ülünk az elárvult szobában, s keresem Várkonyi Nándor múltját, a múltat, amelynek második fele az én életemnek is része volt.

1919 májusában, huszonhárom éves korában, egy pozsonyi folyóiratban jelent meg első írása, amely az éppen száz évvel előbb született Walt Whitmannt ünnepelte. S Várkonyinak ez az első nyomtatásban megjelent műve pontosan előrevetítette későbbi írói magatartását, alkotói műfaját. Írt ugyan verseket, elbeszéléseket is, igazi, jelentős munkássága azonban az esszé, a tanulmány volt, s szívéhez, az első megnyilatkozásához hiven változatlanul mindig a szociális világnézetű írók állottak közel. Közben angoltól, németből, franciából, olaszból egyre többet fordított, s ahogy fordított, úgy nőtt a mércéje, az igénye, s egyre kevesebb önálló szépirodalmi művet alkotott, egyre inkább csak az irodalom tudósa lett. Mindig az irodalom világában maradt, ez a „csak” tehát pusztán értékváltozást jelent e világon belül. Érthető, hogy mindenki az eszményi irányítót, szerkesztőt látta benne.

1924-ben a pécsi egyetem tanárjelöltjeinek segítségével létrehozza a „Symposion” c. folyóiratot. Igaz, hogy ez anyagi okok miatt csak két évfolyamot ért meg, de jelzett és erősített egy irodalmi forrongást, amely 1931-ben a Janus Pannonius Társaság megalapításához vezetett. 1925-ben Pécsett jelent meg „A francia szellem”, 26-ban pedig ugyanitt „Claudel” című munkája, 28-ban „A modern magyar irodalom”, az Arany János halálától eltelt 50 év irodalmának összefoglalása, értékelése. S aztán – a magakelletést igen alantas

tulajdonságnak tartom, de Várkonyi előrelátó irodalomszervezői tevékenységét mutatja, s ezért kell róla szólnom – alig múltam 17 éves, amikor a pécsi Pius Gimnázium kis folyóiratát, az Arany-Ezüst-öt megindítottam, szerkesztettem. Hallott rólam. Üzent. Az Egyetemi Könyvtárban találkoztunk. Kiselejtezt katalógus-kartonlapokat tett elé: válaszaikat erre kellett írnom, de nem sokáig. Egy-kettőre úgy belejöttem a jól artikulált beszédbe, hogy Nándor szinte folyékonyan olvasta számról a szavakat. Csak a furcsa, főként vezetékeknek kerültek papírra, illetve írtam ezeket ujjammal a levegőbe. Mindenképpen megértettük egymást. Barátságába s csakhamar munkatársául fogadtott.

Fennállásának 10. évében, 1941-ben a Janus Pannonius Társaság megindította folyóiratát, melynek szerkesztésére egészen természetszerűen őt kérték fel. Várkonyi adta a folyóirat telitalálatos címét, sőt a Zrínyitől vett mottó is neki köszönhető. Így került a Sorsunk alá a biztató idézet: „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók!” Én pedig a szerkesztőségnek és kiadóhivatalnak – az ő szavával élve – „keze-lába” lettem. Még a lényegtelenebb levelezéseket is én végeztem ekkor. Nándor az irányelveket mondta, s azt, hogy tegezve vagy magázva kell írnom, s a kész levelet csak aláírta. Nem győzött volna mindent egyedül: ekkor készült a Szíriat oszlopoi és Az újabb magyar irodalom c. könyve is, mely utóbbinak életrajzi és könyvészeti részét én dolgoztam fel. E nagy munkát négy hónap alatt fejeztük be, s ekkor szinte éjjel-nappal együtt voltunk, megjelenése előtt 1942 tavaszán meg éppen szószerint ekként egy hétig együtt dolgoztunk: magával vitt Szegedre, ahol a könyv korrektúráját, s az apróbb csiszolásokat végeztük el. Ez a csaknem 600 oldalas irodalomtörténet is igen növelte a Sorsunk tekintélyét.

Várkonyi előtt az írás szent volt. Mint szerkesztő soha egyetlen és-t nem húzott volna ki a szerző beleegyezése nélkül. Nemcsak szakember volt, hanem vérébeli „céhbeli” is. A connaisseur azonban minden egyéni stílus előtt meghajolt. Várkonyi alaphangja mindig a klasszikus értekező próza. Klasszikus a szó babitsi értelmében. Roppant ismeretanyagával idézi fel a valóságot, amit sűrítéssel, kiemeléssel, hangsúly-elosztással teremt újjá. Stílusa józan és egyszerű, méltóságosan kiegyensúlyozott, emelkedetten ünnepélyes anélkül, hogy valami cicomás pátosszal a fület karcolná. Arcképeiben nem annyira a sokoldalú esztétikai elemzésre, hanem elsősorban az író szellemi magatartásának ábrázolására helyezi a súlyt. Az a bizonyos theophrasztoszi jellemrajz mindennél fontosabb volt számára. Egyik legjelentősebb – kiadásra váró – műve „Az ötödik ember” is „az” ember jellemrajza. Nagymonográfia, hatalmas arcképfestés az emberről.

1942-ből még közös nagy országjárásunkra emlékezem. Július végén egy kerékpárt szerzett kölcsön számomra, s így nekivágtunk a 30 napra tervezett „tour de Hongrie”-nak. Az első állomás: Kodolányiékhoz, Balatonakarattyára! Aztán Kenesén a kitűnő néprajzos Dömötör Sándort látogattuk meg, Tihanyban I. András sírját – mindig ragyogó arccal beszélt az Árpád-háziakról, – Sümegen az öreg Darnay Kálmán mutatta Kisfaludy leveleit, Szombathelyen Palkó István, egykori pécsi bölcsészhallgató, a finn irodalom kiváló ismerője, Bárdosi Német János volt vendéglátónk, és Berzsenyi is... Győrben Szent László hermáját fényképeztük le, Komáromban Jókai szülőházát kerestük meg, Dunaalmáson forró délelőtt másztuk a hegyoldalt, de nem nyugodtunk, míg meg nem találtuk a gázos sírt, s a mohos sirkövön nem betűztük ki Lilla nevét. Esztergomban néhány évvel előbb kezdték feltárni István

király palotáját, minden faragott követ áhítattal néztünk, s egy új szellemi honfoglalásról álmodoztunk. Balassagyarmaton Madách, Losoncon Kármán József nyomait jártuk. Rimaszombaton Tompa Mihályt, s a vidéken maradó költők hősi hivatását dicsértük, Lillafüreden a Palota Szálló láttán Bethlen Istvánék politikájától szorult ökölbe kezünk, Debrecenben Hankiss János egyetemi tanár vendégeiként töltöttünk napokat, s részt vettünk a Nyári Egyetem keretében rendezett magyar irodalmi folyóiratok konferenciáján. Ekkor találkoztunk Móricz Zsigmonddal is, s Juhász Gézáékat is meglátogatva a lakásuk ajtaja előtt a kis csoportot fényképeztem le, azaz, hogy én is rajta lehessenek, a gép elkattintására Juhász Géza feleségét kértem meg. Akkor még nem sejtettük, hogy Móricz Zsigmondról ez lesz az egyik legutolsó kép, amit ezért Németh László Móriczról írott könyvébe is betett. Így látható e képen balról jobbra: Várkonyi Nándor, Veres Péter, Móricz, Juhász, Harcos Ottó és dr. Püski Sándor, a Magyar Élet könyvkiadója.

*

Ülök az elárvult szobában. Nézem az asztalon hagyott íveket, a Pergő évek kéziratát. Az utolsó, 750. „fleck” soraiba pillantva ezt olvasom: „1949. ápr. 24. Nagy Jubiláns! – írta János, ti., akkor voltam harminc éve író” – (teszi hozzá a megszólítás magyarázatául Várkonyi). Íme: tehát talán legmeghittebb barátjával is közölte Várkonyi az íróvá való változás benső, rejtett jubileumát!

A perc megreppen.

„Még szombat este kijött a konyhába és Kodolányi egyik régi levelét olvasta fel nekem – mondja Bözsi néni –, s közben egyszer csak elkezdett könynyezni, pedig ez nem volt szokása, s azt mondta: akárhogy is volt, szépen szeretnék Jánostól búcsúzni!”

Várkonyi a Pergő éveket írva utolsó napjaiban Kodolányival foglalkozott, de a búcsúzásból találkozás lett. A két barát ott ül talán Sziriát oszlopainak tövében, s a csodálatos kristálygömbben tisztán látják a vízözönt, a tűzözönt.

Oszlop

Végtelenbe-távozon is mindétig jelen vagy már:
 ócska táskával, bottal, rehült-svájcisapkásan,
 a Brocken-tünemény szerénységre intő kódjával:
 – „Emberi nagyság: árnyékkép a ködgomolyban!” –
 be-bekukkantasz a szerkesztőségbe, fújtatva és
 levegő után kapkodva, már-már bocsánatot kérve
 a saruszijad megoldani-méltatlan kisinásoktól;
 majd komor-tréfás, erdősávnyi-busa szemöldököd
 szigorúan-jóságos rándulása biztatva kivallat:
 Na lássuk, mire végzitek, Ebadta-Büdös-Kölkei;
 végtelenbe-távozon is mindétig jelen vagy már:
 világokat becserkésző, szobábazárt Vagabundus,
 Isten-szegénye-lázáros polgár, Krózus-Szellem,
 nem rozsdásodó, zsványsemlophatja-kincsekkel;
 Mózes-indulatú, arkangyal-haragú dühös Rontója
 minden tökéletlen és hiú aranyborjú-imáadásnak;
 Assisi Ferenc-ihletésű mezétlábas Csóré-Szent,
 tűz-vér lobogású lélekgyémánt-Köszörűs Mester,
 Janus – Csokonai – Vörösmarty – Petőfi Rokonságából;
 csillapithatatlan szomjú, mindenha új és újabb
 forrást kutató Tanítvány; a birtokolt tudással
 elégedetlen Tanító; félelmetes-émlékező Doctor
 Magnificus, süket a riszálkodó világ dolgaira;
 zsörtölődő korholója a nyomorult porhüvelynek:
 értelmünk örömet befejezné a Benemfejezhetőt;
 végtelenbe-távozon is mindétig jelen vagy már:
 koponyád iszonyatos Csönd-kalapálását elviselő
 és csak a belül-hallhatóra tülelő oda-Vigyázó;
 próféta-méretű polihisztorok Utolsó-Mohikánja,
 ernyedetlen Minden-Szolgálat egyszál-magadban;
 és Mélybúvár: elsüllyedt ősatlantiszok harang-
 szavának halló-értő, képlet-főliró Magisztere;
 elnyerted a boldog-szép, a jó Halál kegyelmét,
 végső percedig hűségesen-állhatatos Dologtevő;
 oszlopaidon megírvák az emberi Küldetés Jelei:
 Munka, Tehetség, Tudás, Alkotás és Tisztesség;
 döntődben is múlhatatlan-gyönyörű Folytatódás:
 Végtelen Időben csillag-bolygókat lépő Vándor,
 Holvoltholnemvolt – Egyszervolt – Várkonyi – Nándor.

Az erdei Apollinaire

– Várkonyi Nándor emlékének –

– SÁRBÓL KI LETT,
KÜLÖNB LEHET E, MINT A SÁR? –

És barlangjától
a forráshoz érkezett.
A zöld mohán tintás papír . . .

A forrás nem nézett a völgyre,
az égre, a remetére sem . . .

Tükrén
a világ egészét
szerette volna látni . . .

Ráhajolt,
s az Egész helyett
csak önnön arcát látta.

És írást a vizen is:
– A VÉGTELENBEN HIÁBA MINDEN ÚT! –
Tenyerébe vette az írást.

Fölitta
és tudta már:
a forrás többé szomjat nem olt.

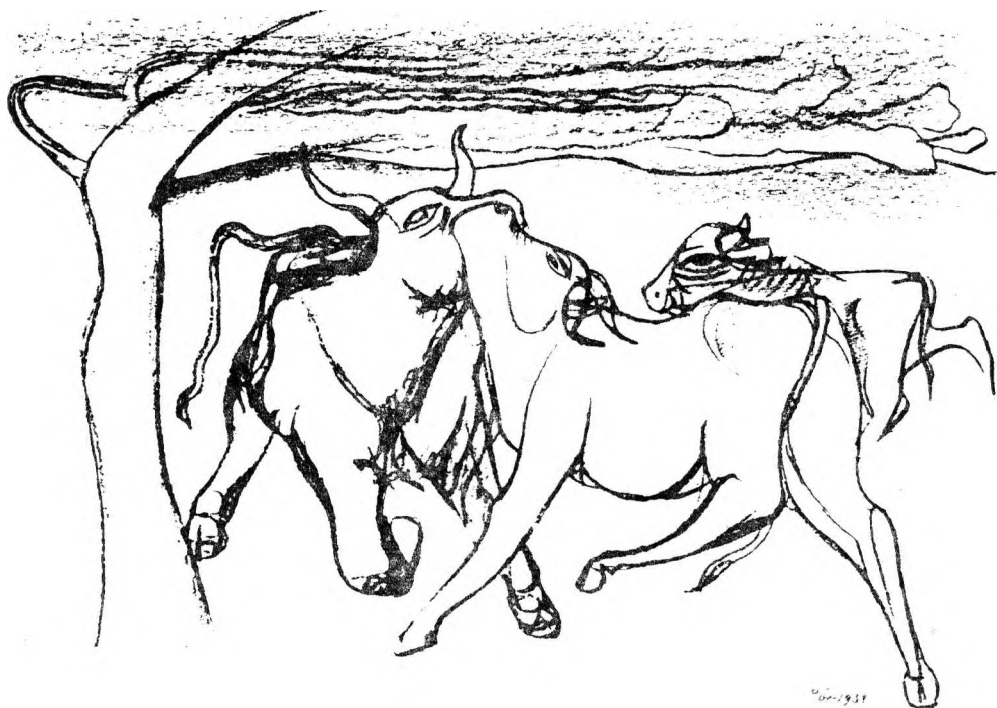
A vízről a tintás papírra dőlt.
Irni kezdte,

– A SÁRBÓL KI LETT – alá.
És a nap
csontvázának árnyát
másolta betűi köré.

A gólyatollal ekkor,
mint egy erdei Apollinaire,
mintha csak
„A MEGSEBZETT GALAMB ÉS A SZÖKÖKUT”
verset folytatná tovább,
körbe,
csontjainak árnyékára írta . . .

A koponya nem ezüst,
de csontivére ez került:
– ÁRNYÉKNÁL SEMMIBB, MI RAJTAM . . . –

És ekkor kezéből
 a gólyatoll kiszállt.
 Üres ujjakkal folytatta tovább.
 És a magasban
 a gólyatoll úgy keringett,
 ahogy lent, az üres kézzel irt betűk...
 A sziklafal fölött
 az égen is olvashattam már,
 ami a lábfej
 csontjai alá került:
 – ÉS ESENDŐBB, MINT A MEGSEBZETT GALAMB –
 keringte pontosan
 az égen a gólyatoll.

Felejthetetlen szerkesztőm

Nem egyszerre halunk meg. Minden szerettünk, barátunk, mesterünk, aki örökre eltávozik, magával viszi életünk egy szegmentumát. Így vitte el az én életem egy darabját is felejthetetlen szerkesztőm, Várkonyi Nándor.

Bizonyára nem véletlenül csúszott tollamra, alakját idézve, a „szerkesztőm” szó. Nemcsak azért, mert kapcsolatunk igazából a *Sorsunk* szerkesztése idején mélyült el; hanem azért is, mert fiatal életemnek, kialakuló egyéniségemnek is legfontosabb formálói, szerkesztői közé tartozott. Csak megismételhetem, amit a *Jelenkor* számára egy évtizeddel ezelőtt írt emlékezőemben vallottam: életem egyik legnagyobb emberi élménye volt. Nem volt se apám, se tanárom, se főnököm, se kollégám. Nem is választott el tőle évtizedek sorával mért korkülönbség. Mégis mindig szinte szellemi gyermeknek, alázatos tanítványnak éreztem magam mellette, – még akkor is, ha szenvedélyes vitákba bonyolódunk (hiszen önmagunkat is többnyire a viták hevében fogalmazzuk meg), és együttműködésünk idején is, később is boldoggá tett, hogy megtisztelt szeretetteljes érdeklődésével, barátságával. Még annak is szinte gyermekesen örültem, hogy azok közé tartoztam, akiknek ajkáról csaknem hiánytalanul le tudta olvasni az élőbeszédet. Csak néha kellett íráshoz folyamodnunk, de mire a mondat feléig értem: már tudta, mondta a másik felét.

Tudósi és írói kvalitásait, zsenialitását bizonyára méltatni fogják nálamnál avatottabbak. Nekem szabadjon elmondanom azt, ami az én személyes élményem volt Vele kapcsolatban, meg azt, hogy én milyennek láttam Őt szerencsés együttlétünk idején.

Bárhogy csigázom emlékezőképességemet, nem tudok visszaemlékezni, hogyan ismerkedtünk meg. Alighanem a Janus Pannonius Társaság szervezése során találkoztunk először, amikor pesti és párizsi egyetemi tanulmányaim után ismét visszakerültem szülővárosomba tanárnak. Ez a találkozás azonban sorsdöntő volt. Szinte Hozzá igazítottam terveimet, ifjú tennivágyásomat, s nem véletlen, hogy az indítandó pécsi irodalmi folyóirat ötlete is a Vele folytatott beszélgetések során pattant ki, – fogalmam sincs, melyikünk első szavától. Ha olykor tiszteletteljesen vitába szálltam is vele, minden pillanatnyi nézeteltérést elsimitott köztünk az irodalom, Pécs és a Dunántúl szerelme. Csak hosszas, meghitt beszélgetésekre emlékszem, az Egyetemi Könyvtár szobáiban, a Tettye árnyas fái alatt, valamelyikünk lakásán (a *Sorsunk*nak sohasem volt szerkesztőségi helyisége; a „szerkesztőség” ott volt, ahol Ő éppen tartózkodott), – meg egy havasi éjszakára, amikor a Janus Pannonius Társaság felolvasó-körútján jártunk Erdélyben, s egy turistaszálló szobájának félhomályában elmondta életét (Ő, aki oly ritkán és szűkszavúan beszélt önmagáról!). Akkor hallottam részletesen a tragikus gránátnyomásról, amely sajátos helyzetet teremtett számára a világban, és bizonyára befolyással volt egész életének alakulására, egyéniségének kifermálódására. Ha ez a tragédia nincs, nyilván sokszorososan méltóbb tér jut osztályrészeül a könyvtárhivatalnál.

Sajátos élethelyzetét hősien vállalta. Sohasem panaszkodott, legsú-

lyosabb megpróbáltatásait is a bölcs, az élet furcsaságai iránt elnéző mosollyal közölte. De talán éppen ez a befelé-élés avatta hallatlanul szuggesztív egyéniséggé. Mitől volt az? Valami páratlan, szinte természetfelettinek ható feszültség sugárzott lényéből, – a szellem, a káprázatos műveltség, a gyémántkemény akarat ereje, amelynek hatása alól senki se vonhatta ki magát: se barát, se szellemi ellenfél. Tudott szelíd és gyöngéd lenni, ha barátsággal közeledtek feléje, de elvekben és nézetekben félelmetesen szilárd és elszánt maradt. Mint szerkesztő is következetes és hajthatatlan volt, – ezt a *Pergő évek* vallomásos fejezete is illusztrálja. A *Sorsunk* éppen azért tudott szintet és határozott irányvonalat tartani, mert a főszerkesztő még barátainak írásai-val szemben is igényes volt. Tiszta ember volt, aligha vétett valaha is valaki ellen. Mélyen humanista, de soha meg nem alkuvó egyéniség. Nagyszerű barát, de érzelmeit, baráti kapcsolatait mindig alá tudta rendelni elveinek, szilárd meggyőződésének. Ha kellett, zeuszi villámlással védte igazát, – s tudott olyan szerénységgel viselkedni, amilyent csak a legkiválóbb szellemek engedhetnek meg maguknak, akik nem magatartásukkal, hanem szellemi fölényük emanációjával ösztönöznek másokat elismerésre, szellemi hódolatra.

Még mi is, akik viszonylag közel álltunk hozzá, csak fokról-fokra fedeztük fel szédítő tágasságú belső világát. Tudtuk, hogy fiatal- és öregkorának legigazibb szerelme, legotthonosabb világa a történelem előtti kor volt, – a *Szíriát oszlopainak* csodás világa, amelyhez képest – mint Ő mondta egyszer annak idején, amikor az urbánus és népi írók problémáját vitattuk a *Sorsunk* körül – történelmünk utolsó kétezer éve csak pillanatnyi buborék. De élt-e valaki nála intenzívebben a *maga* korában? Ő írta meg elsőként újabb irodalmunk nagyszabású monográfiáját. Nem egy írásában a legidősebb kérdésekhez szólt hozzá. A *Sorsunk* szerkesztése egyedül is bizonyíthatná szenvedélyes és aktív, harcos érdeklődését kora legégetőbb nemzeti, társadalmi, politikai és irodalmi problémái iránt. Amikor a *Pergő éveknek* a *Sorsunkról* szóló kéziratot fejezetét olvastam, még engem is meglepett, lenyűgözött, hogy – előttünk is titokban tartva – milyen bonyolult és kockázatos politikai manőverekkel szolgálta a folyóirat nemzeti és társadalmi célkitűzéseit. Annak idején is, azóta is mindenről volt tudomása, véleménye, mindenhez pillanatok alatt hozzá tudott szólni. Életének utolsó éveig hol a *Szíriát* monumentális folytatásának kéziratát rendezgette sajtó alá, hol a legmaibb problémákról írt és levelezett.

Azt hiszem, párját ritkító jelenség az egész világirodalomban, hogy egyetlen ember ilyen tág pólusú világot öleljen magába, ennyire kettős életet éljen!

Életeleme a szakadatlan munka volt. Minél megfeszítettebb, annál jobb! Azt az időt és energiát, amelyet mi, normálméretű emberek hívságos világi örömekre pazaroltunk, Ő – sajátos élethelyzeténél fogva is, egy néma külső világ helyett káprázatos méretű belső világ labirintusaiba ásóva – azt is írásra, olvasásra, levelezésre, tárgyalásra áldozta. Mindent odaadó szenvedéllyel csinált. Még a *Sorsunk* idején egyszer benyitottam az Egyetemi Könyvtár egyik tágas termébe. Nem vette észre jelenlétemet, egyedül ült a teremben, s én hosszasan, párázó szemekkel néztem, ahogy összeszorított állkapcsokkal, csillogó szemüvege mögött szelíd kék szemeivel, fanatikus elszántsággal rendezgette a gyötrelmes katalóguscédulákat... S utolsó látogatásomkor, 74. december 8-án, ugyancsak lázas munkában találtam: a szoba egyik sarkában a *Pergő évek* kéziratortnya, íróasztalán a *Sorsunk* történetéről szóló fejezet

Lovász Pali bátyámnak és nekem szánt példányai. Ugyanis – reá jellemzően – éppen arra akart kérni bennünket, hogy gondosan nézzük át a szöveget. (Amikor a fejezet egy része megjelent a *Jelenkorban*, meghatva láttam, hogy legapróbb megjegyzéseimet is tekintetbe vette, minden kis javaslatomat meghallgatta.) Még akkor is tele volt munkakedvvel. Elégedetten emlegette, hogy nemcsak a pécsi irodalmi élet becsüli meg írásait, hanem fiatalok is gyakran keresik fel, szinte tőle várva útmutatást. Az utolsó pillanatig tartotta az eleven kapcsolatot a zajló élettel, a külső világgal...

Életem egyik nagy fájdalma, hogy 1941-ben, amikor a pécsi egyetem bölcsészeti karának megszűnésével az egyetem gyakorló gimnáziumában mi is „szárazra kerültünk”, el kellett szakadnom szülővárosomtól és Ötöle is. Egy ideig még kapcsolatban maradtunk a *Sorsunk* szerkesztői munkájában, aztán részben a történelem hányattatásai, részben a *Sorsunk* új szerkesztéspolitikája nyomán egyidőre megszakadt közvetlen összeköttetésünk. Nándor bátyám elvi szilárdságának bizonyysága az is, hogy lemondott a folyóirat urbánus szárnyáról. Az elhatározás nyomán – bár később is többször fölkerestem – úgy gondolta, hogy megnehezteltünk rá. Hálás vagyok a *Jelenkornak*, hogy amikor 1964-ben kölcsönösen közölte emlékezésünket a *Sorsunk* hősi korszakára, alkalmat adott arra, hogy tisztázzuk a félreértést. Azóta kapcsolatunk újra zavartalanná vált, s ahányszor fölkerestem Pécsét, a lehetőség szerint mindig megragadtam az alkalmat, hogy megfürödjem szellemének tiszta fényében, barátságának melegében. Közben egyszer – a pécsi egyetem bölcsészeti karának visszaállításával kapcsolatban – úgy hallottam, hogy ismét összekerülhetünk volna. Bár a tervből semmi sem lett, még utólag is megremegtetett a nagyszerű lehetőség...

Az emberi tehetetlenség és egyéni gyarlóság teljességét érzem át abban, hogy csak ilyen dadogva, hitvány szavakkal tudok búcsúzni attól, aki életem nagy találkozásai közül a legnagyobbak egyike volt. Az emlék azonban halálig él. Ahányszor még meglátogathatom Pécsét, fölkeresem Öt is. Édesapám sírjától éppen az ő nyugvóhelyére látni.

Két találkozás

Olyan nehéz a szívem, ha Rá gondolok, mintha le akarna szakadni... Nincs bokros magyarázatra szükség: javarészt Neki köszönhetem, hogy a felszabadulás után megkezdhettem írói pályámat.

... Annak idején a pécsi Nemzeti Színház tőszomszédságában – a mai SZOT-székház helyén – a Corsó kávéház működött. Szombat esténként ott gyülekeztek össze a pécsi írók, festők, zeneszerzők... Első írásom lapult a zsebemben. Kopányi Gyuri erősködött, menjek be vele. Én az istennek sem akartam. Átadtam a kéziratot barátomnak. Nemcsak azért vonakodtam, mert még sohasem jártam efféle nagyuri, tükrös kávéházban, hanem azért, mert nagyon röstelltem magam. A háború mindenemet elpusztította, csak az a katona-gúnyám maradt meg, amelyben átvészeltam a háború végét és a hadifogságot. Édesanyám őszinte segítő szándékkal szép sötétbarnára akarta fősteni, de a hadifesték rútul becsapta és velem együtt sokat megélt, kiszolgált undérom – bikavadító veres lett. Így hát lehorganyoztam a Corsó előtt a hóban és a hatalmas tükörablakon át leselkedtem be, ugyan mi is történik odabent?

Összetolták a kis kávéházi asztalokat a pincérek és körülöttük csak úgy nyüzsögtek az idősebb és fiatalabb írók s író-palánták. Az volt akkoriban a szokás, mindenki elhozta, amit azon a héten írt, aztán ott, azon melegében sorban mindenki elolvasta és megbírálta. A döntő szót azonban, ahogy később tapasztaltam, mindig Várkonyi Nándi bácsi, a lap főszerkesztője mondotta ki, a kitűnő költővel, Csorba Győzővel már-már biblikus békéjű összhangban.

Azon a téli napon, valamivel később, mégis bekerültem – bevittek – a Corsó-kávéházba. Akkor ölelt először a szívére Várkonyi Nándor. ... A „Sorsunk” következő számában pedig megjelent életem legelső novellája, a „Szerencsétlen emberek”.

A bemutatkozás mámore után a munka kemény hétköznapijai következtek. Hetente kellett újabb novellát bevinnem Várkonyi Nándornak, eleinte a kávéházba, később pedig munkahelyére, az Egyetemi Könyvtárba. Azt a csodát is neki köszönhetem, hogy két-három hónap múltán ott feküdt íróasztalán első novelláskötetem anyaga. Ha jól emlékszem vissza erre a néhány hónapos intenzív író-gyúró „tanfolyamra”: kegyetlenül megvitatott velem minden jelzöt, mondatot és szituációt. Még most is egyre hallom furcsa, gyengéd keménységgel recsegő hangját: „Édes öregem, a te érdekedben vagyok veled szemben ilyen szigorú!” Megérte néki tanítványi alázattal szót fogadnom, mert a Batsányi János Irodalmi Társaság sorozatában, Csorba Győző és Kopányi György verseskötete után harmadik kötetként napvilágot látott a „Szerencsétlen emberek”.

Nándi bácsi egy percig nem hagyott békén; kiprélte belőlem életem első regényét is, az „Elsüllyedt ország”-ot; annak a Somogy megyei pusztának az utolsó negyedszázadát, ahol szüleim uradalmi cselédek voltak. Igaz,

abba már Illyés Gyula is „besegített” meleg, elismerő, biztató szavaival, egy kaposvári irodalmi esten történt első találkozásunk alkalmával.

A könyvtárosi, írói, szerkesztői munka bakarasznai szüneteiben határtalan lelkesedéssel járta velünk Nándi bácsi Dunántúlt: Székesfehérvárt, Kaposvárt, Barcsot, Szekszárdot, Mohácsot, az Ormánság falvait, a pécsi gyárakat és a bányavidéket...

... Amikor idén, március 4-én, utoljára fölkerestem, már súlyos beteg volt, hiszen immár csaknem hetvennyolc esztendő rettentő súlya nyomta a vállát. És milyen végtelenül boldog voltam, amikor láttam, ugyanúgy örült látásomnak, mint amikor legelőször ölelt a szívére. Íróasztalán vaskos köteg kézirat feküdt, annak javíthatása közben zavartam meg.

– „Pergő évek” a címe, az életem regénye. A Magvető jelenteti meg. Legfőbb ideje, hogy tető alá hozzam. Ki tudja meddig élek még? A szívem sokat számárgodik. Orvosságos üvegek garmadája vigyáz rám, látod? És délelőtt, délután le kell feküdnöm egy-két óracsukára. – Aztán rámemelte felejthetetlen tekintetét és váratlan fordulattal azt mondta: – Látod, szegény Németh László is elment, Veres Péter, Szabó Pál és Kodolányi János után. Mindenki elmegy.

Elébe raktam a „Szíriai oszlopai” új kiadását. Sebesen írni kezdett a könyv első oldalára: „Hunyady Jóska kedves barátomnak, ősi szeretettel, jóleső emlékezéssel, Pécs, 1975. március 4. Várkonyi Nándor.” Közben kedves felesége behozta a kávé. – Jaj, csak keveset, én ma már ittam egyet. Nagyon kell vigyáznom, tudod, a szívem! – És riasztó mozdulattal makrancoskodó szívére szorította a kezét. – Haszontalan portéka! Hogy rúgkapál!

Előhalásztam fotóstáskámból a Yashicamat meg a vakumat. Meleg mosollyal fonta át felesége vállát. Nem tudtuk, hogy az utolsó fotó készül róluk.

Már az ajtóban álltunk, amikor a feleségéhez fordult: – Ugye, emlékszel Hunyady Jósikára? Ő volt, az, akivel annyit, de annyit kutyafálgodtunk! Tudod, ő az, aki mindenkinek azt meséli, hogy én fedeztem fel. – Nagyot nevetett, majd vállamra tette a kezét, gyengéden megrázott s csöndesen ezt mondta: – Nem volt nehéz dolgom, mert volt mit.

Még utolsó szavaival is csak adott. És megölelt, megcsókolt és elváltunk s lehet, hogy én voltam az az író, aki bezártam életében a világi kört, aki utoljára beszélgetett vele.

Harmadnap, lépek ki a fotolaborból épp megszáradt portréjával a kezemben, jön velem szembe valaki és azt mondja, te, hallottad, hogy meghalt Várkonyi Nándor? Most mondta be a rádió.

– Nem igaz! Hallgass!

– De sajnós, igaz. Most mondta be. Meghalt.

... Nem, nem! Nem így van!

Amíg mi élünk, akik valaha ismertük, szerettük, és tiszteltük, Ő is élni fog bennünk...

Kivárni...

*Kivárni
hetekig, hónapokig,
hogy a vízslá-élmény
nyomra találjon –
Elengedés előtt
pórázon szűkölve-nyűszítve
remegőn hátsó lábaira álljon.*

*Várni egy város
villanyvezeték-idegzetével várni,
hogy utolérjen,
inal lihegőn utánam,
sarkamba kap
– szénné égeti magasfeszültségem.*

*Leomolt, rám szakadt
várakozás alatt
kivárni,
amíg a törmelékben
burkát repesztí éledésem:
elkezd csirázni.*

*Türemkednek, bujnak belőlem
katáng-szülék,
kóró-száraz falusi vénék –
zörögnek hallótávolon
kivül, belül
Édes Fiúk, Lányuk fülének.*

*Ellenpont kivirágzik:
felvégi Ibolya
szerénykedik Szerénységével,
lucskosodó hőszerelemben
bódító kis buta;
kékszirom-szemű, pillogó
Szerén Ibolya.*

*Fényszakálluk fűként bőki át,
telihold-arcú éjszakák
bőrömet domborítják:
dagadó, torzonborz nagypofák.*

Váratlanul
magas ezüstfenyő:
kamasz-hitem
tűnik hózáporból elő:
Mindenki Karácsonyfája feldiszitve,
ékes a Központi Téren,
bámulják, körüljárják –
keringélek magamban
zuhogó tehérségben.

Átlósan egymáson heverő,
emlékezéstől izzó vasrudak:
Rákóczi út, Szabadság utca –
albérleteik sisteregnek, párolognak
gomolygón felhőkig nyomulva,
útjuk lesz gomolyfelhők útja.

Izom-emberek, pankrátorok:
Góliát-képzeltetés, mázsás tapasztalat –
nyekkennek válldobástól,
fujtatva, dühösen
újra és újra
egymásnak rontanak.

Fordítom nyakam hátra:
fogadott apám, Nándor Bácsi,
elméjével céloz
– talál:
felbukfencezik, elterül
a mezőin csörtető halál.

Fordítom nyakam vissza:
láthatár alól Nap helyett
Magyarország rajzolata
száll delelőig –
magam neki kitakarva,
begombolt
szokásaim lekapva
leszek sugarától egészséges:
napsütött barna.

Pillantok félre:
cukorsüveg-Alpesekre,
oldalukon leguruló
füst-potaszakállas Ferencz-József-re,
égő
fenyőerdő-koronás hercegekre
– honvágy-vontatta gyorsvonaton
utazom Keletre.

*Képzelt távcsövön nézem
éjjeli hazaérkezésem –*

*Jelenet I: már utcasarokról
tódul köszönésem.*

*II: lábaimról
lecsatolódik ötezer kilométer.*

III: fél-álomból motyogás:

*HAGYTAM NEKED...
KIS LÁNGRA TEDD...
HÜTŐBEN AZ ÉTEL...*

B E R T Ó K L Á S Z L Ó

Acél vonít

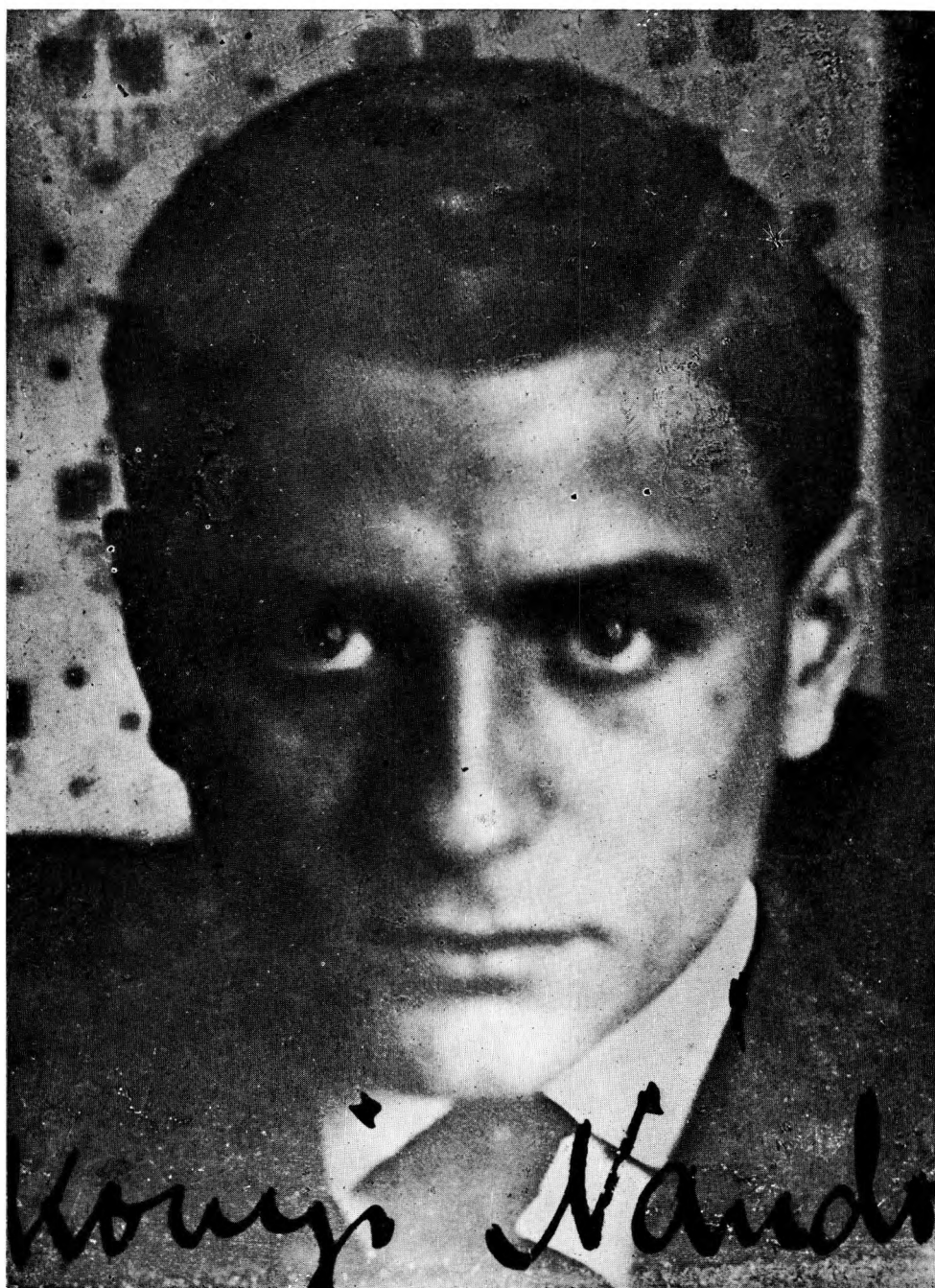
Várkonyi Nándor koszorújára

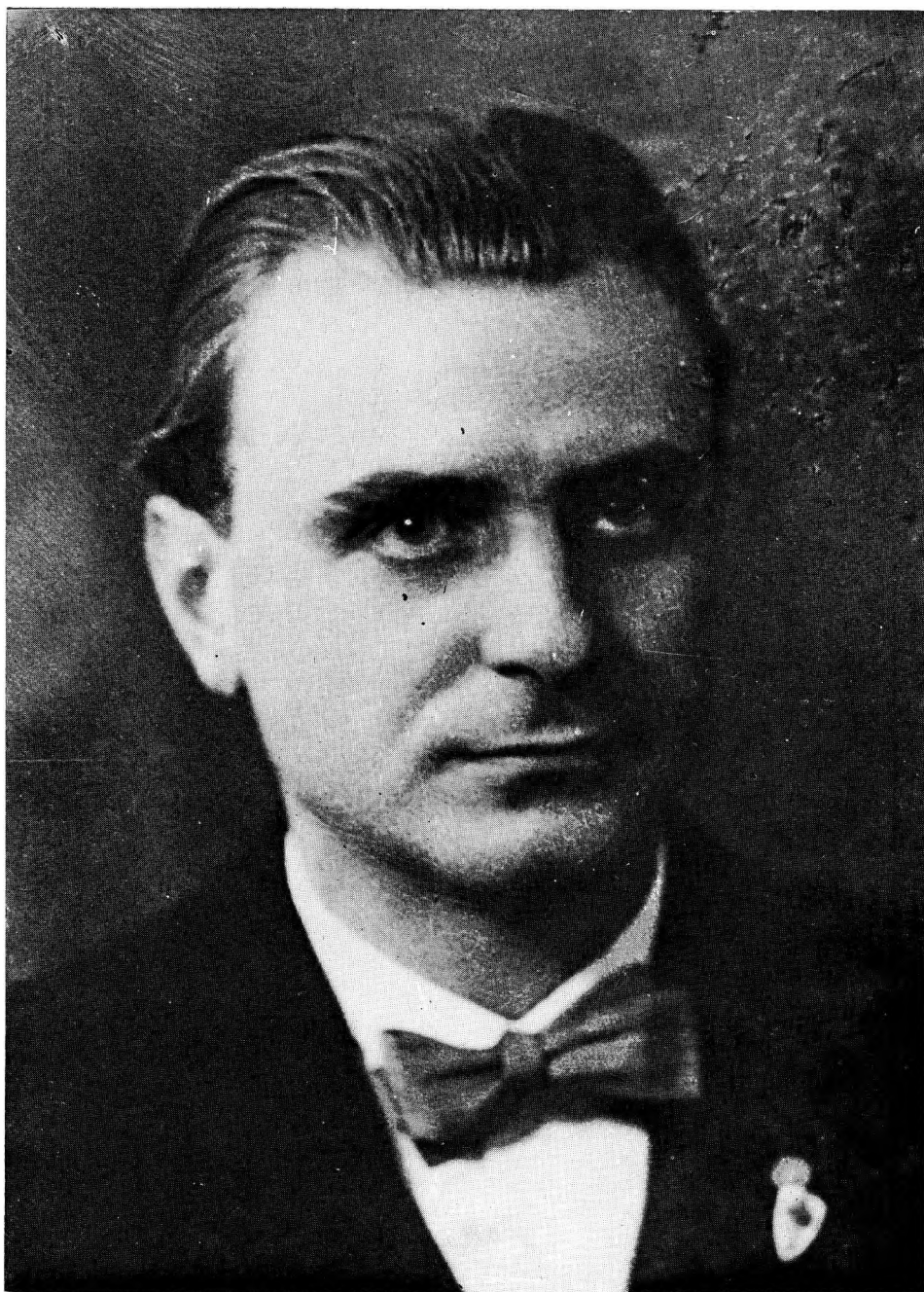
*Bot acélból hát leszúródtál
vatta-időben vatta-pusztán
meghajoltál hogy el ne fújja
legyen lobogó legyen boglya
kék eget metsző hegyoldalban
tehérebb mint a papiros
s repítetted mert virágoztál
miként az íj a madarat
fönnakadtak mind gyűrűződtek
oszlopaid közt tollázkodtak
beszédülve a fészekmélybe
eszméltek föl acél acél
de te csak néztél mosolyogtál
mint a keleti istenek
te voltál nem te száll a boglya
viharlámpa a sarkkörön
Beethoven kísér csönd van acél
vonít a tehér éjszakában.*

Várkonyi Nándornak

*Zörgettünk kapudon.
Világolt szobádban a lámpa.
A Hold meg a Nap:
két királyi testőr vigyáz
bíborban lebegő koronádra.
Fölragyognak a víz alól
az elsüllyedt városok,
Te látod Túlról is
a hullámok fordulását
s főntről a jót,
mit tenni kéne.
A földnek mennyei mását
fölépítetted belül.
Türelned tornyában lakott
a Fény fejedelme,
a Világra tekintő dobos,
ki hegyeid
s csúcsaid közt otthonos
melegre lelt.
Kitárult
a Mindenségbe nyúló kert
s befogadott.
Örökkön élő,
magot hintő Apánk,
fölöttünk maradsz.
Belőled nő
értelmünk tavaszába a virág,
a konok gondolat,
hogy türkészhessük
a tudással teli partokat.
Halljuk hangodat,
a buzgalom tényébe terelőt.
Megállunk termékenységed
csillagtól súlyos
olajfái előtt:
kivirulnak a sugár-fátyolba
öltözött legendák,
az egyetemességet ringató mitoszok
mögött az Elveszett Paradicsom forog:
tündöklő tüzeivel,
beszélő állataival.*

Nyílik új Éden,
arany kárpitjaival
hajlik a sötétet fojtó tájra:
lant meg tóvóla,
hegedű meg hártá
dicséri az elme
hömpölygő fegyelmét.
Nagy Biztató,
megtöltötted gondosságod vermét,
fölkantároztad a hófehér lovat,
a sámáni táltost.
Tarts oltalmas szemlét
fölöttünk. Nézz vissza
a szabadító Végtelenből.
Az élők kibújtak már
a téli csendből.
Lelkesednek a szirmok,
gyors madarak közé lobbantanak
pirosat, sárgát.
Koszorúzzák az Idő palotáját.
A Szent Öregek
mind a magasság lépcsőjén ülnek,
kezükben liliom,
vállukra muzsikás hattyúk repülnek.

Várkonyi Nándor és a „Magyar Dunántúl“

A könyv 1944 nyarán jelent meg először.* Egészen pontosan Várkonyi a könyvet 1944 tavaszán írta, s az első kiadás előszavát – bizonyára nem minden célzatosság nélkül – május 1-re keltezte.

A második világháború utolsó fölvonásának eseményei zajlottak ekkor. 1944. március 18-án Hitler a klessheimi főhadiszállásra rendelte Horthy Miklós kormányzót, és közölte vele, hogy csapatai megszállják Magyarországot. Mire a kormányzó különvonata Budapestre érkezett, március 19-én, egy vasárnapi nap hajnalán a német csapatok már bevonultak hazánkba.

A német megszállás után megalakult Sztójay-kormány növelni kezdte az ország katonai és gazdasági részvételét a szovjet-ellenes háborúban, hozzálatott a „zsidó kérdés” gyökeres megoldásához, a magyarországi zsidók gyűjtőtáborokba zárásához és az antifasiszta erők fölszámolásához. A megszállás után pusztító angolszász légitámadások érik a fővárost és a vidéki ipari és közlekedési gócpontokat.

Várkonyi könyve a nyilvánosság előtt elhangzó tiltakozás volt a német megszállás idején a hitlerista hódító törekvések ellen. Maga a szerző egy közelmúltban adott interjúbán így emlékezik vissza a könyv megírásának körülményeire: „1944 májusában, amikor a németek bejöttek, jelent meg a Magyar Dunántúl című könyvem. A németek be akarták kebelezni Dunántúlt. Erre volt ez a könyv válasz. Ki tudtam játszani a cenzúrárt...”

A könyv aktualitását már a kortársi kritika fölismerte. Takáts Gyula a *Sorsunk* 1944 augusztusi számában megjelent cikkében fölteszi a kérdést: Miért nem „szép”, vagy „kék”, vagy „kies” Dunántúl a könyv címe? Majd így válaszol: „A könyv szokatlan címét a kor és a „kényszer” alkotta. Az a kényszer, amely a Dunántúl történelmi peremhelyzetéből adódik. Mert ez a Duna és Dráva-négyszögi, szelíd táj minden szépségével és roppant gazdagságával mindig érdekkörök vonzásában állt... Ma is ilyen a helyzete a „néptalaj” és „kultúrtalaj” elméletek viharában. Ezért kapta a szép Dunántúl ezt a komor, nagy jelzőt: magyar.”

A könyv dokumentum-értékének, politikai jelentőségének megvilágítására néhány korábbi eseményt is föl kell idéznünk.

Már a 30-as évek közepén nyilvánvalóvá váltak a jelek, amelyek arra figyelmeztettek, hogy a német nemzetiszocialisták Dunántúlt be akarják kebelezni a Harmadik Birodalom testébe. A hitleri Németország terve, a nagy-német koncepció az volt, hogy a „vákuum”-nak nevezett dunántúli nagybirtokokra birodalmi németeket telepítsenek, majd a „végső európai rende-

* Várkonyi Nándor e munkája *Dunántúl* címmel rövidesen újból megjelenik a Magvető Könyvkiadó gondozásában. Részlet a kötet utószavából.

zés” során a területet teljesen elnémetesítsék és a Harmadik Birodalomhoz csatolják. Ebben az időben jelent meg a *Frankfurter Zeitung*-ban egy térkép Magyarország elkövetkezendő állapotáról, mely az osztrák–magyar határt nyitva hagyta egészen a Dunáig, s a dunántúli magyar nagybirtokokat német területekként jelölte meg. Kodolányi János visszaemlékezéséből tudjuk: ez idő tájban szivárgott ki az is, hogy a *Mein Kampf* magyar nyelven meghamisítva jelent meg. Az első német kiadásban ugyanis „arról volt szó, hogy a magyar nép, ez a hun nép, nem európai fajta, idegen test Európában, és a német győzelem végén, amikor az ezeréves új birodalom rendezi újjá az európai népek rendjét, a magyarságot vissza kell telepíteni oda, ahonnan jött, tehát a Volga, Káma, Csuszovája vidékére”.

Várkonyi Nándor előtt, akit éppen ebben az időben szoros baráti és munkatársi viszony fűzött Kodolányihoz, ezek a dolgok nem maradtak rejtve. Annál is inkább, mert a Harmadik Birodalom németesítő törekvései Pécsset és Dunántúlt a legközvetlenebbül érintették. A korabeli *Magyar Statisztikai Zsebkönyv* adatai szerint 1941-ben Baranyában a német lakosság százalékos aránya az összlakossághoz viszonyítva több járásban meghaladta a hatvan százalékot. A megyében erős Volksbund-szervezetek működtek. A támadó németység Pécsset szemelte ki a Schwäbische Türkei jövődö kultúrközpontjává. S a németesítő politika nyomására a pécsi egyetem bölcsészeti karát a kormány 1939-ben „ideiglenesen” megszüntette; a város bölcsészeti fakultás nélkül maradt. (A támadt rés betömésére indította meg a Janus Pannonius Társaság 1941-ben – Várkonyi Nándor szerkesztésében – a *Sorsunk* című folyóiratot; majd 1943-ban a bölcsészeti kar részbeni „pótlására” megalakult Pécsset a Dunántúli Tudományos Intézet.)

A *Magyar Dunántúl* megírásának közvetlen kiváltó oka tehát ez volt: Várkonyi tiltakozni akart Dunántúl elnémetesítése, a német hódítás, az ország megszállása ellen, visszautasította a Harmadik Birodalom bekebelező törekvéseit, s cáfolni igyekezett Hitlerék hamis elméletét. Az események, Magyarország német megszállása, közvetlen aktualitást adtak a műnek, s így válhatott a könyv hangos figyelmeztetéssé: a hitlerista imperializmus jogtalan ezen a földön.

Németellenességét Várkonyi visszavetíti a történelmi múltba. Cáfolja a német történettudománynak azt a tételét, hogy a török előnyomulását a dunántúli, felvidéki és erdélyi német városok övezete állította meg. A *Szigeti veszedelem*-ből választott terjedelmes idézettel („Bizol-é németben, te okos horvát bán . . .”) teszi gyanússá a németekkel való barátkozást. A török idők-től kezdve történeti példákkal bizonyítja „a bécsi gazdaságpolitika ellenséges és kártékony gestióját”. Németellenességének alátámasztására hatásos fordulattal él: a török kiűzése után „a német hódításnak az első háborús szakasza természeténél fogva több pusztulást hozott, mint a törökvész”.

Várkonyi a hitlerista német behatoló törekvések ideológiai megalapozásával is szembefordul. S ahogy ezt akkor tehette, a német néptalaj és kultúrtalaj elmélettel úgy vitatkozik, hogy látszólag átveszi és elfogadja tételeit, s szempontjaik szerint (argumentum ad hominem) cáfolja azok érvényességét. A németesítő törekvések ellenében a magyarság jogát hirdeti a földhöz, azaz a „német néptalaj” helyett a „magyar kultúrtalaj, a magyar néptalaj” érvényességét bizonyítja.

Ezzel az érvelési módszerrel azonban a szerző nem vonhatta ki magát az alól a hatás alól, hogy egy alapjában helytelen, nacionalista ideológia ele-

mei az ő munkájába is beszűrődjenek. Olyan fogalmak használhatóságát akarja cáfolni, amelyekkel maga is él. Ideológiai ellenfelét sarokba akarja szorítani, ugyanakkor érvet a maga igazának alátámasztására az ellenség arzenáljából kölcsönöz. A német aspirációk ellen tiltakozik, de azzal csak egy „magyar élettér” jogosságát tudja szembeállítani.

A könyv tehát szükségképpen magán viseli korának hibás ideológiai hatását is, sőt az élettér elmélet érvényességét a szerző olyan időkbe is visszavetíti, amikor a német hódításról még aligha lehetett szó. (A tájon először megtelepedő embercsoportok egymással folytatott háborúiról írja: „Az indító alap-okként pedig – mint ma – nyilván a szaporodás–fogyás hullámmása szerepelt.”)

Ezért Várkonyi maga is szükségét látta az új kiadáskor a javításoknak, a változtatásoknak, a szöveg átdolgozásának, néhány kisebb rész betoldásának. Az igazításokat a szerző maga végezte el. Ugyanakkor az átdolgozás során igyekezett megőrizni a könyv dokumentum-értékét, tehát azt a vonását, hogy jelezze a kort, melyben a mű keletkezett. Erre utal a szerző megjegyzése: A *Német hódítás* című fejezetet úgy tekintse a mai olvasó, mintha időzójelben olvasná. Továbbá ezért maradtak a szövegben egy korábbi gyakorlathoz tapadó s ma már kikopott szó- és nyelvhasználat elemei („a nemzet önfenntartó ösztöne”, „történelmi hivatástudat”, „nyugati magyarság – keleti magyarság”, „magyar génusz”, „magyarság életereje”), illetve a ma már vitatható eszmei-ideológiai megállapításokat tartalmazó passzusok (pl. a „magyar élettér”-rel való érvelés). Az egész mű bátor németellenessége ezekkel a vitatható s a korra utaló szemléleti elemekkel együtt adja a könyv dokumentum-értékét.

Amikor a kiadó harminc évvel a könyv első megjelenése után a *Magyar Dunántúl* új kiadására vállalkozott, nem hamis legendát akart táplálni, hanem egy valóságos értéket kívánt méltó megbecsülésben részesíteni. Ha keletkezési idejére és a magyar történelem, a magyar irodalom akkori állapotára gondolunk, elismeréssel kell emlékeznünk Várkonyi Nándor emberi és írói helytállására. Egy vékonyka könyv abban az időben természetesen nem változtathatta meg a történelem menetét, de a szerző szembefordulása a hitleri német imperializmussal, három évtized múltán is tiszteletet érdemel, s műve elgondolkodtató és megbecsülésre méltó érték.

Temetés után...

A *Sorsunk* volt az első irodalmi folyóirat, mely tizenöt éves koromban kezembe került. Két évvel később, 1946-ban az újra indult Sorsunk második száma – a kaposvári Fenyvesi Béla és Fia könyvkereskedés kirakatából, Martyn Ferenc tollrajza felett a tartalomjegyzék szalagával átkötve – kínált meg az első publikáció ismétелhetetlen örömeivel. A Takáts Gyula révén Pécsre került verskézirat nyomdába küldő keresztapját mindig is a költő társ-szerkesztőben, Csorba Győzőben tiszteltem. Várkonyi Nándorról nem mertem föltételezni, hogy szíve szerint része van íróvá avatásomban. Nem éreztem, hogy bármi ürüggyel jogom volna őt megközelíteni. Pedig a kevesek egyike volt, aki felől távolból is a feddhetetlen tisztesség legendája sugárzott. Takáts Gyula épp oly nagyrabecsülően emlegette, mint Fülep, Németh László éppen olyan megilletődve, mint Tüskés Tibor. Ismertem gondviselő hívét, pályatársnőmet, ki – noha emberéhsége határtalan – egyetlen szót sem ejtett ki oly megrendülő áhitattal, mint ezt a nevet: Nándor. És jól emlékszem saját magamra, az Eötvös Kollégium könyvtári asztalánál, zorduló időkben, milyen kivételes gyönyörűség volt Várkonyi egyszemélyes, hittevő irodalomtörténetét olvasni. Ázóta is tűnődöm, Németh Lászlón kívül tudta-e még valaki ilyen széles, biztos rendbe fogni irodalmunk jövőjét, folytonosságát hordozó fiatal kortársait?

Lehet-e ostobább dolog, mint kikerülni egy ígéretes kapcsolat esélyét, elmúlasztani a ránk figyelő szeretet kihívását?

Mert egyszer, valamikor a hatvanas évek elején az összekötő motívum bátorító jele is megérkezett. Dunántúli idősebb költőkollégám beszélt el: éppen a *Sorsunk* szerkesztőségében járt, amikor másodízben (még gimnazista fejjel, de már két verssel,) jelentem meg a lapban. Várkonyi izgatottan lelkesedett az új fölfedezettért: „Tud a gyerek!... Lesz belőle valami.”

Mivel menthetném további félszégességemet? Igaz, később olyat is hallottam, hajdani buzgó pártfogóm eltávolodott generációmtól. Összemosódnak emlékezetében az egykori fiatalok. Az is igaz, hogy az elébe kerülés módzatai igencsak megfogytakoztak. Az egykori – húsz, huszonöt év előtti – fészekmelegség után sokáig mostoha gyerek lettem Pécs irodalmi világában.

Am hiába minden józan magyarázkodás, a tartozás saját lelkiismereti ügyünké nőtt adóját a múltó, feledtető idő sem kárpótolhatja. Ez a meggon-dolás késztetett végül, hogy megküldjem neki utolsó kötetemet, hogy a be-léfoglalmazott gondos ajánlással megpróbáljam fölépíteni a kapcsolat hiányzó íveit.

Válasza arcpíróan nagyrabecsülő volt, nem is csak a dicséretetek, inkább a beavatottság okán. Kiderült, hogy mindig is figyelt rám. S gyakorló kritikusoknál érzékenyebben, hisz mesterség és pálya nekem legfontosabb tüneteire tapint rá: „A Lira egy hangszere neve, s átvitt értelemben is emlékeztet eredetére. A Te lírádat, bármiről szólsz (intellektuális, tárgyas stb. indítékaira gondolok) belső, nem kottázható zene festi alá, kíséri (belső hallásom sze-

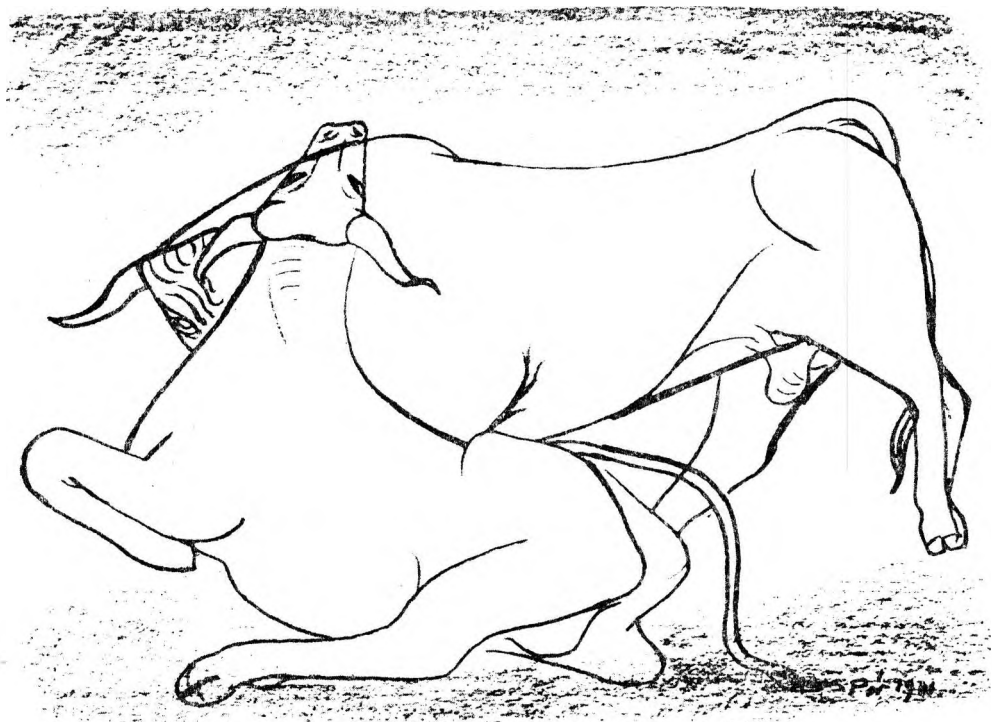
rint). Ez ma igen ritka. Viszont a zene, ugye, öntudatlanul is komponálni készlet. Verseidnek szerkezete van, épülnek, lezárulnak, mint egy-egy művészi architektum. Ez ma, amikor a kötetlen „szabad” képzetársulás a líra kifejező eszköze, még ritkább tünemény...”

Melyik a megindítóbb: hogy a szerzettem verszenét egy fiziológiailag süket hallgató másnál mélyebben lelkébe fogadja, vagy a szerénység, ahogy a feléje forduló természetes hálát is elhárítja? „Miért tagadjam: őszintén meghatott, hogy 28 hosszú év múltán visszaemlékeztél akkori – sajnos futólagos – együttműködésünkre. Ez utóbbira büszke vagyok, noha persze semmi érdemem nincs abban, hogy jó verseket írtál.”

*

Szeszélyes költő a sors! Néha a kárpótló véletlenek megkapó gondolatritmusával, máskor goromba rímekkel szolgál. Amikor február 17-én, a Pécsi Akadémiai Bizottság épületébe, Tüskés Tibor Kodolányi könyvének vitájára beléptem, az épp csak gyülekezők közt Csorba Győzővel találkoztam elsőként... Három évtizedes mulasztásomat pótolva ő mutatott be a hamarosan érkező Várkonyi Nándornak. A szimbolikus összekapcsoló-gesztus fényében boldogan ismertünk egymásra.

Március 3-án Németh László halálhírével utaztam el Indiába. Visszatértemkor az újságokat lapozva szemembeugrott a másik gyász hír: „Elhunyt Várkonyi Nándor...”

Apa-sirató

Várkonyi Nándor halott

*Mikor beteljesült a csönd
nagy dördüléssel fölkeltek a hangok:*

*még a párna finom vászon-neszét is
még a végső helyükre roskadó
belső szervek moccanásait is
a tovább-növő haj köröm szakáll
apró üzemzajait is
hallotta*

s tán örült

De én másodszor vesztettem apát

*Tették az ágyról koporsóba
tették a koporsót a földbe
a bezártat másik bezártba
tehát nyugodtan útrakelhetett*

És én másodszor vesztettem apát

*Viz-föld-ég-időjáró
négyéltű nincs-gépezetén
aligha juthat
ismeretlen vidékre
annyifelé járt eddig is
nem föltedez inkább: újratalál
millió évek millió
mér földjein
mozgott otthonosan
(csak az úttesten át keservesen)*

Most én másodszor vesztettem apát

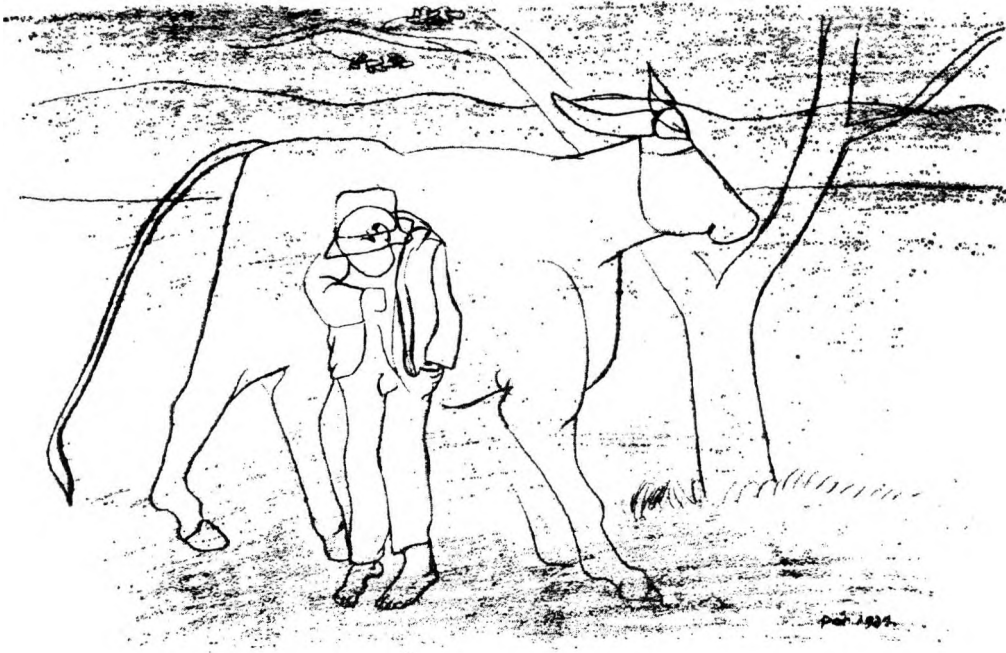
*Első apátlanságom
ferdái egyenesei
fojtódásai lobogásai
lassacskán összeálltak
lassan törvényesültek
már keskenyvágyú vonatra raktak*

*S jött csoda-nyelvével a vakogó
ugatásával az angyal-beszédű
„Hókus-z-pókusz” halomra dőlt a korcs rend
s az új romok között vezetni kezdett*

Hát én másodszor vesztettem apát

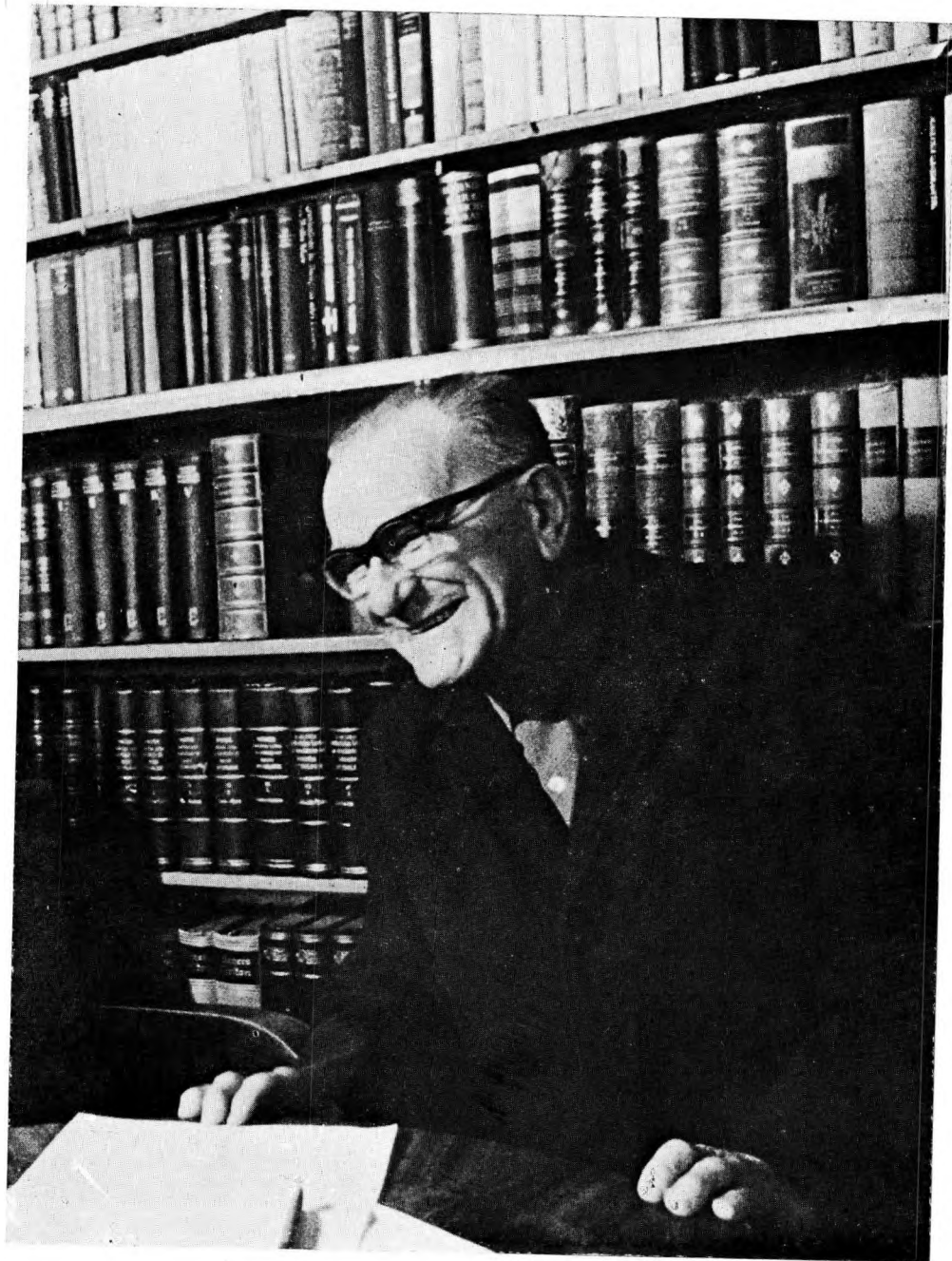
*Víz-föld-ég-időjáró
négyéltű nincs-gépezetén
élő álmait ellenőrzi
És látja már hogy álma szebb volt
látja hogy élni élni jobb volt
és szomoruan visszanéz*

*Túlzó szájmozgással de hangtalan
(ahogy szoktam) próbálom visszahívni
egyre ismétlem: csak nem érti
a levegőbe írok: úgy sem érti
kérném a tenyerét hogy arra írjak
s nincs tenyere – –*

Várkonyi Nándor emlékezete

Holtod tudni nehéz.
 Hiányodon tovább-élni nehéz.
 Nemléteden vagy másléteden tengődni nehéz,
 mint a talajból kiemelve virágcserepbe férő kicsi földön
 a viharok és csillagok lobogásában
 a menny érintetlen partú medencéje alatt
 a palántának, mely nevét se tudja
 s hogy neve van, azt se tudja
 és hogy létezik, azt se tudja.
 Évmilliók milliói előzték meg ezt az életet
 és követik évmilliók milliói.
 Nemléted vagy másléted ott van
 az évmilliókban. Többé nem neked nevezetes,
 csak nekünk, kimért kis életidők
 papírcsónakján úszva számlálatlan idő-óceánon.
 Ahol te vagy, ott a határtalan,
 s létnek vagy nemlétnek nevezzük-e,
 plusz vagy mínusz jelet teszünk eléje: attól
 a végtelen nem változik.
 Lét és nemlét: nekünk ellentét,
 neked azonosság.
 Tegnap még öregebb s ifjabb
 a körötted imbolygóknál,
 ma már egyidős vagy
 az éneklő kövekkel, az adamant ligetekkel,
 a habba merült Atlantisszal
 és Szíriat oszlopaival
 és a teremtés dátumával,
 át nem törhető, nem változható
 és aki átlépett a halálon:
 íme a halhatatlan!

A kenguru

4.

Július második felében elkapott egy balatoni fuvar. Eredetileg úgy volt, hogy Győrbe megy és félkész árut szállít az Ikarusznak, de az utolsó pillanatban történhetett valami a telepen, mert sztorizták a menetlevélét, s kiállítottak egy újat. Éppen a büfébe indult, amikor szólították az irodából. – „Igen, értem... Igen...” – mondta mindenre, aztán az új menetlevélén megnézte a célállomást és sietve kiment a kocsijához. Beindította a motort és gyorsan elhajtott. Attól tartott, hogy valamilyen félreértésről lehet szó, s ha töszködik, vagy elugrik a büfébe reggelizni, meggondolják a dolgot. Fél kilenckor már az M7-esen hajtott zöldarany rétek és szelíd hajlatú dombok között. A lehúzott ablakon át friss fű- és földszagú levegő verődött be a kocsiba, erős reggeli fénnel keveredve. A napfény oldalba kapta a kocsit, de a kanyarulatokban a szélvédőn át vágott be a fülkébe és elvakította Varjú Istvánt. A bőségesen áramló, hömpölygő reggeli napfény elborította a tájat, és a kocsikat megemelte, mint dagály a hajókat. Varjúnak már-már úgy tűnt, hogy imbolyognak előtte az autók, s a kisebbeket az áradás újabb hulláma lesodorhatja az útról. A Zilt ez a veszély nem fenyegette, mert harminc mázsa betonvasat szállított egy üdülő építkezéshez Balatonmáriára.

Amikor túljutott a budaörsi benzinkúton, elhatározta, hogy Márián, amíg a melósok lerakják a vasat, begyalogol a vízbe és megfürdik. Két éve fürdött utoljára a tóban, akkor sem egészen szabályos körülmények között, mert katoná volt. Alkatrészeket vittek Sármellékre, s visszafelé, Fenékpusztánál letértek az útról. Először csak úgy volt, hogy könnyítenek magukon az egyik villámsújtotta berekfa tövében, de aztán valamelyikük elindult a morajló víz felé. Két napja fújt már az északi szél, s tisztára söpörte a tó és a környező erdők felett az eget. Az opálkék háttér előtt bazaltszürkén kirajzolódott Szigliget, Badacsony, beljebb Gulács és a Szentgyörgyhegy. A vízparton pedig a Fülöphely alacsony vonulata sötétlett, kopárkék sivársággal, pedig a domboldalakat szőlő borította, a magasabb részeket erdő. Tihanyból már semmit sem láttak, az apátság kettős tornya beleveszett a kéklő meszeségbe. – Nézték a hegyeket, a vizet, melynek haragoszöld hullámai a partot ostromolták. Varjú jól emlékezett rá, ahogy minden megbeszélés nélkül vetközni kezdtek. Lerúgtak magukról mündért, gatyát és anyaszült meztelenen bevágtattak a vízbe. Amikor derékig ért a türkiszszöld víz, belehasaltak, s a hullámokkal szemben köszködtek befelé. Később, ahogy az alacsony bokrok és a sok krisztustóvis között a kocsii botorkáltak, észrevette, hogy vérzik a lába. Leült a fűre és ölébe fordította a talpát. Mély, sötéten vérző vágás húzódott rajta keresztben. Nem bánta. Szórt rá egy kis Dermaforine-t és rátekerte a kapcát. Semmi baja sem lett. Két napig húzta

a lábát, aztán rendbejött. A nyoma is elmúlt. A kagylók vágása finom, a seb amit ejtenek, szépen gyógyul.

Az érdi csomópont után felpillantott a hídra. A magasban öt-hat ember kontúrja látszott. Hetvenre lassította a kocsit, és állandóan figyelte a hídon álló embereket. Amikor már csak nyolcvan-száz méterre volt a hidtól, hirtelen gázt adott és felgyorsította a Zilt kilencvenre. Átrohant a híd alatt, s közben a visszapillantótükörből ellenőrizte a terepet. Nem történt semmi. Fent, a híd korlátján mozdulatlanul könyököltek az emberek. A tükörből azt is látta, hogy a mögötte haladó kocsik is sértetlenül átjutottak a csomóponton. Megnyugodott. Nem kedvelte ezt a felüljáró hidat, mert egyszer este tíz óra tájban, amikor Székesfehérvárról hajtott hazafelé, téglát dobtak a kocsijára. Akkor még a régi Zillel járt, s a téglá behorpasztotta a vezetőfülke tetejét. Nem figyelte a hidat, s észre sem vette, hogy fent emberek állnak. Amikor csattant a kocsiház teteje, ijedtében balra rántotta a volánt, s beszaladt az előző kocsiknak fenntartott sávba. Nem értette mi történt. Néhány kilométer múlva megállt és felmászott a platóra. Ott volt a téglá. Sokáig állt akkor a sötétben. Megtapogatta a vezetőfülke tetején a horpadást, és elképzelte, hogy mi történt volna akkor, ha csak fél másodperccel később érkezik a kritikus pontra. Látta magát, ahogy a felrobbant szélvédő mögött vakon fekszik, s az őszi, nyirkos szél átjárja a kocsit. Nem értette az embereket. Kinek vannak útjában a sofőrök? Mit akarnak az agyonhajszolt, merev izmú, fáradt nézésű seregtől, mely az országutat járja? Fél órát állt akkor a sötétben. Csaknem éjfél volt, amikor beérkezett a telepre. Akkor tervezte, hogy egyszer elmegy Sós-kútra és körülnéz ott. Kik laknak Sós-kúton? Miféle emberek? Mit akarnak?

Tárnokon túl rágyújtott egy cigarettára, slukkolt néhányat, aztán benyomta a magnó indítógombját. Kíváncsian figyelt. Vasárnap este a gyógyszergyári technikustól kapott egy ELP kazettát kölcsönbe. A gyógyszergyári srác lelkesedett Keith Emersonért, Greg Lake basszusgitáros hangjáért, és csaknem éjfélig fejtegette, hogy Carl Palmernél nagyobb dobos nincs a világon, s amióta átszerződött Emersonhoz, megnézheti magát az Atomic Rooster.

Varjú fújta a füstöt és fülelt. Néha bólogatott. Emersonék jól muzsikáltak. Élvezte Lake hangját, de attól a nagy megrendüléstől, amit a gyógyszergyári technikus beígért, még messze volt. A hangszínből és a zene hangulatából igyekezett nyomonkísérni a történetet, de ez nem sikerült. A gyógyszergyári technikus valamilyen páncélozott állatról regélt, ami el akarja pusztítani a világot, de egy énekelgető kisoroszlán ebben megakadályozza. – Visszapergette a magnót és újra indította a számot. Legalább a páncélos állat és a kisoroszlán hangját szerette volna megkülönböztetni, de ez nem sikerült. Az ELP kazetta az oroszlanos nótán kívül még két átdolgozást tartalmazott, Muszorgszkij Egy kiállítás képei című művét és Bartók Allegro Barbaro-ját. Az utóbbi kettő jobban felizgatta Varjút, mint a kisoroszlán, mivel a Synthesizer hangja átítatta az egész zenét. Egyik számot sem hallgatta végig, csak belefülelt, s a szalagot előre-hátra pergette kíváncsian. Már korábban is hallott az új hangszerrel, ha ugyan a Music Synthesizer hangszernek nevezhető, de még soha nem látott ilyen szerkezetet, így el sem hitte, hogy létezik. A gyógyszergyári technikustól egy színes fényképet is kapott kölcsönbe, mely Keith Emerson ábrázolja a Music Synthesizer előtt. Emerson vidáman énekel, kezében mikrofon. Farmer öltönyt visel, melyen

sok bigyó van. Leginkább egy viharvert bőröndre hasonlít, amit teleraggattak szállodacímkekkel. Mögötte ott van az új csodaszor, amivel titokzatos gerjesztett hangokat lehet előállítani, a Synthesizer. Varjú a képet a szélvédő gumitömítésébe tűzte, s ha vezetés közben mód nyílt rá, oda-odapillantott. A Synthesizer nem hasonlított sem gitárra, sem trombitára vagy zongorára. Olyan volt, mint egy nagy, átalakított szekrény... Vagy még inkább olyan, mint egy telefonközpont. Sok kapcsoló, sok lyuk, banándugó és vezeték. A sok tyúkbél össze-vissza lafogott, s Varjúnak úgy tűnt, hogy Emersonban nem is a muzsikust kell csodálni, hanem az ügyes, türelmes technikust, aki a legnagyobb zűrben is kiigazodik a sok madzag között. Azt persze, hogy a sok lyuk és drót segítségével hogyan keletkezik zene, nem nagyon értette. Ennek ellenére megszerette a szerkezetet és Emersont is, mert jó nagy marhaságnak látszott az egész, s a marha dolgok mindig vonzották. Amikor már az összes izgalmasnak látszó résznél belehallgatott Muszorgszkijba, s a gerjesztett hangokat végigkóstolgatta, újra visszapergette a szalagot és előlről végighallgatta a páncélos állat és a kisoroszlán kalandját. Elég jó zene volt, de azért érzett belül egy kevés csalódást. Valami csodát várt, és a csoda elmaradt. Volt egy olyan érzése, hogy a hiba nem Emersonban van, hanem vagy benne, vagy a gyógyszergyári technikusbán. Mert az oroszlanos nótá vagy nem olyan döbbenetes, mint a gyógyszergyári srác gondolja, vagy ha mégis az, akkor csak este szabad hallgatni, egyedül egy elsötétített szobában. Országúton persze mindig, minden más. Kint, ha nagy fényben vagy nagy esőben, sok más kocsí között rohan valahová a Zil, megváltoznak a dolgok. Ami az országúton történik, mindennél fontosabb lesz, s ami valami más dologgal kapcsolatos, veszít a jelentőségéből. Megelőzött egy pótkocsis teherautót, aztán lehúzódt az út szélére és elengedett maga mellett két friss rendszámú Zsigulit. Még be sem fejezte az előzést, a fehér Zsiga bement mellette másodiknak előzni, majd felbukkant egy türkizkék Zsiga, s úgy száznegyvennel elment mellettük harmadiknak. Varjú a tovatűnő kocsí ablakán át igyekezett magának megnézni az arcokat, de ez nem sikerült. Csak színes foltok villantak fel előtte, aztán az egész kocsí furcsán, bizonytalanul feloldódott az áramló fényben. Eltűnt. Közben Emerson ügyeskedett a telefonközponttal, s furcsa kellemes és kellemetlen hanghatásokat csikart ki a drótokból. – „Majd otthon” – gondolta Varjú, de aztán eszébe jutott, hogy otthon végképp nem lehet megítélni Emerson ügyeit, mert a család, a nővére, a sógora és a két gyerek este kilencig biztosan a konyhában ülnek. Este kilenc után pedig nem lehet zenélni, mert alszanak a gyerekek. A sógora is lefekszik, és nem szereti a ricsajt. Még jó, hogy ott csendben el lehet üldögelni a konyhában, és várakozni az éjszakára. Ha aztán megérkezik, lehet aludni, álmodni is. Ágy van. Persze ki kell szellőztetni, mert az ételszag vastagon megül a falakon és megzavarja az álmot. – „Majd a téren” – gondolta Varjú. – „Kiviszem a magnót a tere, vagy a vasúti töltés oldalába, s egyszer este tíz és tizenkettő között végighallgatom az egész ELP kazettát. Akkor, majd ott a nyári éjszakában kiderül, hogy ki is az az Emerson...”

Ráérősen hajtott az M7-esen és figyelte az oroszlanos nótát. Közben arra gondolt, hogy az egész nem ér semmit, ha az ELP banda nem szereti a sóletet. Ha az ELP legalább a szabadnapokon, vagy télen, a nagy hidegek idején nem kajál sóletet, semmit sem ér az egész. Elképzelte, ahogy Keith Emerson reggel fél ötkor felébred. Nézi a sógorát, ahogy gatyában megáll a vízcsap előtt, alája hajol és hosszan iszik. Nyög közben. Búdósít. Hosszan

matat a szekrényben. Rágyújt, kinéz az ablakon. Vécére megy, minden moccanás behallatszik, mivel szemben van az ajtó. Közben felkel a nővére, és hálóingben mászkálni kezd. Bekap egy kekszet, rágja, felteszi a teát, ásit. Odalép az ágyhoz, megrázza: Mi az, te alszol még? El akarsz késni? Bent feltámadnak a gyerekek is. Nagy mocorgásból áll az egész ház. Fent is matatnak, lent is zörögnek, a lépcsőház is hangosodik. Teát isznak reggelire, fokhagymáspirítóssal. Emerson nem járul hozzá a kajapénzhez, csak a lakbérhez, fűtéshez és a villanyhoz, mégis kap reggelit. Szereti a nővére. A sógora nem szereti, de nem is utálja. Így megvannak együtt. A sógora is sofőr. Negyed hatkor elmegy. Mire a nővére megkakáltatja a gyerekeket, megérkezik a teherautóval. Az elnyűtt, használtan vásárolt gyerekocsit felteszik a platóra, aztán valamennyien bepréselődnek a vezetőfülkébe. A sógora először a gyerekeket szállítja el az óvodába, majd feleségét a gyárba. A gyerekocsit is leteszik az óvodánál. Műszak után az asszony belepakolja a gyerekeket a kocsiba és lassan hazadöcögnek. A Belker szállítóknál mindenki tud róla, hogy a sógora miért viszi el már fél hatkor a kocsit, holott a műszak csak hatkor kezdődik. De soha nem szól neki senki. Hatra Emerson is megérkezik a telepre. Megmutatja magát, aztán vécére megy. Elvégzi a dolgát, megmossa az arcát a csap alatt. Ha marad még idő az indulásig, reggelizik a büfében. Két lángost eszik, darabját egy forint ötvenért. Összesen három forint. Van úgy, hogy tejet is iszik. – „Hánykor kelhet fel ez az Emerson?” – tűnődött Varjú István, miközben megállította a magnót, majd visszapergette a szalagot. Hirtelen olyan érzése támadt, hogy már tudja, hol kezdődik a kisoroszlán éneke, amivel megmenti a világot a páncélos szörnytől. Belehallgatott az énekbe, aztán újra és újra visszapergette. Megnyugodott. Az ELP lemezen tényleg volt éneklő oroszlan, s arra gondolt, hogy akkor szörnynek is kell lenni. Aztán újra Muszorgszkij következett a geresztett hangokkal. Belefűlelt a zenébe. Szép volt. Ennek ellenére érezte, hogy éhes. Eszébe jutott a telep, a kora reggeli órák, ahogy a büfébe indult, de visszahívták. A meglepetés, amikor váratlanul ölébe hullott a balatoni fuvar. Elnevette magát, lassított. Emlékezett rá, hogy valahol az ötvenedik kilométer táján van egy útszéli büfé, s már a negyvenhatodik kilométernél járt. Hatvannal gurult. Minden kocsit megelőzte. Néhány perc múlva előbukant a faépület. Bekanyarodott a parkolóba. Leállította a motort, aztán a magnót is.

A büfében elég sokan ácsorogtak. A kiszolgálás éppen szünetelt, mert az egyik nő kávéfőzött, a másik mosogatott. A kávé gőze előtört a gépből, és átjárta a szűk helyiséget. A kávéra várók áhitattal szimatoltak a levegőbe. Varjú nem nagyon szerette a kávévédő embereket. A vállalatnál látta, hogy a legvacakabb értekezleten is vödörszám fogy a fekete. A titkárságon sorban állnak a nagy főzőmasinák, s két-három titkárnő, gépirónő ugrál körülöttük. Varjú nem szerette a feketekávé, és ebből eredően undorodott az egész ügytől. – „Az értekezleten nyilván unalmukban isszák... Ezzel is telik az idő” – gondolta. De azokat, akik egy langyos lötytyért képesek voltak megállni útközben, nem tudta megérteni. Türelmesen kivárta a kávécírkuszt, aztán vett magának két szendvicset és egy üveg Tonikot. Lassan, ráérősen evett. Néha felpillantott és szemügyre vett egy-egy sofőrt, vagy úrvezetőt. A pult előtt nők csiripeltek. Nevetgélve meséltek valamit egymásnak, de nem lehetett megérteni, hogy mit. Magas fejhangon beszéltek és a szavak felét elröhögték. Cseresznyepálinkát ittak mind a né-

gyen. Varjú szerette volna megnézni, hogy melyik ül a volán mellé, de nem bírta kivárni. A nők újabb kört rendeltek, és egymást sem értették, de ez nem zavarta őket. Vihogtak, vonítottak, kacarásztak, fogták egymás kezét, nyakát, mintha imádnák egymást, de a nézésükön látszott, hogy nem így van. Varjú lassan megitta a Tonikot, aztán kiment. Az ajtóban meggyújtott magának egy cigarettát és arra gondolt, hogy a balatoni fuvart elhúzza estig. Lazít egy kicsit. Amíg lerakják a betonvasat, megfürdik, kifekszik a napra. Eszik valamit. – „Halat kellene enni” – gondolta és lenyelt egy nagy slukkot. Emlékezett rá, hogy katona korában egyszer megálltak Fonyódon. A vasútállomással szemben volt egy kocsmá, ahol fasírozottat árultak és keménytojáást. Bementek, megnézték a hidegpultot, de aztán valamelyik gép-szerelő azt mondta, hogy halat kellene enni. A kocsmában nem volt hal. Továbbmentek. A kikötő mellett találtak egy halsütőt. Vettek hat darab dévért. Nekiláttak. Friss volt és jóízű. Lerágták az összes halgerincet, aztán megittak rá egy korsó kanizsai sört. Lassan távolodtak a halasbódétól. Kisélták a mólóra. Nézelődtek. Szemügyre vették a horgászszigetet és a halászsokat, akik az öreg szárítófákra éppen kitergették a hálót. – Újra szájában érezte a sült keszeg ropogós, természetes ízét. Elhatározta, hogy visszafelé Fonyódon halat ebédezik. A kocsihoz sétált. Éppen be akart szállni, amikor megállt mellette két stoppos. A fiú magas volt, sovány, beesett arcú. Hosszú haja a vállára lógott, vörhenyes szakállá keretbe foglalta az arcát. Kopott farmert viselt. A lány alacsony volt, rövid hajú és riadt. Nem látszott többnek tizennégy évesnél, de a koszos pulóver alatt már szépen domborodtak a mellei. A farmer, amit magára húzott, nem lehetett a sajátja. Löttyögött rajta, a szárát térdig felhajtotta, ennek ellenére a földet söpörte.

– Szia – mondta a szakállas.

– Mi van? – kérdezte Varjú, s ahogy az eszelős tekintetű sovány fiút és a riadt arcú lányt nézte, arra gondolt, hogy szép pár, jól összetalálkoztak.

– Hová mész? – érdeklődött a szakállas.

– A Balatonra. Vasakat viszek... Betonvas – mondta Varjú és a rakományra mutatott.

– Elvihetnél bennünket egy darabig.

Varjú még egyszer megszemlélte a két stoppost, aztán intett nekik:

– Szálljatok be.

Varjú a háta mögé akasztotta a magnót, beindította a Zilt. Néhány pillanat múlva már újra az M7-esen robogott a Balaton felé. A két stoppos fészkelődött mellette. A szakállas újra és újra Varjúra nézett, megköszörülte a torkát, majd megszólalt:

– Adhatnál egy bagót...

Varjú a zsebébe nyúlt és odatartotta a szakállasnak a fecskés dobozt.

– A csaj is szív, ha nem haragszol – mondta a szakállas és két cigarettát vett ki. Varjú bólintott. Rágyújtottak. A Zil hetvennel gurult a tó felé. Szép, egyenletes volt a hangja. A táj lassan változott. A nap magasabbra kúszott az égen és bevilágított a nyárfasorok és a kukoricaföldek közé. A házak, s a ligetek körvonalai határozottabbak lettek. Messzire lehetett látni. A nyár színei felragyogtak. A sok puha zöld között felizzott egy-egy piros sziget, s a piros foltokat sárgák és kékek tarkították. Varjúnak nagy kedve lett volna beindítani a magnót, s eljátszani egy Emersont, de az ELP lemezeket még csak ízlelgette. Nagyon kíváncsi volt az Allegro Barbaro-ra, s szívesen eljátszotta volna a kisoroszlánt is újra, de félt, hogy a szakállas,

vagy a ványadt csaj mond valamit, lesajnálót vagy dicsérőt. Nem így képzelte a dolgokat. Az ELP ügyet egyedül akarta kószolgatni, és lassan, átgondoltan dönteni, hogy szereti őket vagy közömbös számára az egész. Kicsit már bánta, hogy felvette a stopposokat. Előre pillantott, az útra, aztán futólag oldalt a szakállasra. Sovány volt a srác, mint egy gebe, de aktív. Szívta a cigit, izgett-mozgott, matatott. A szeme fehérje néha ijesztően kifordult.

– Honnan jöttök? – kérdezte Varjú.
– Utazunk – válaszolta a szakállas.
– Azt látom, de honnan indultatok?
– Most a városból, de az a kocsi, amit elkaptunk, csak Fehérvárig ment. Nem akartam az elágazásnál meszelni, inkább kiszálltam itt.

– Pestiek vagytok?
– Útközben vagyunk... Van egy tervem...
– Valahol csak laktok?
– Bent voltam a családban, Szentendrén... De szétment a dolog... Pedig szépen előrehaladtunk már...

– Miben?
– Mindenki értette már, hogy mit akar Marcuse.
– Mit akar?
– Amit a gondolkodó, közösségi érzésű ifjúság, akik elutasítják a konvenciókat.

– Aha... – bólintott Varjú. – És ezt értette már az asszony is, meg az apró krampuszok is?

– Milyen krampuszok?
– Hát a család, a gyerekek.
– Ez egy nagy család volt, tizennégyen éltünk együtt.
– Szép. Nagymama, dédmama. Mindenkit odavettetek a családból?
– Ez egy kollektív család volt... Nők, férfiak... Senkinek nem volt külön tulajdona, vagy külön felesége.

– Aha... Gruppensex – mondta Varjú és elröhögte magát.
– Nem. Másról volt szó. A gyerekek is közösek voltak.
– Érdekes... Mit csináltak ott ennyien együtt?
– Marcuset olvastunk. Tanulmányoztuk Mao tanait. Visszamenőleg ellenőriztük a társadalomtudományok állításait és lelepleztük az idealistákat.

– És akkor mi lett?
– Tisztán láttunk. Mindenki tisztán látta, hogy mi a helyzet.
– Értem. Ettetek is?
– Az emberi élet célja nem a testi, hanem a szellemi töltekezés.
– Szóval nem ettetek.
– De ettünk. Amihez hozzájutottunk, azt megettük.
– Nem híztatok el... Akarsz még egy bagót?
– Jól jönne. Mostanában elapadt körülöttem a nikotin.
– Gyújtsatok rá – mondta Varjú, s a dobozból maga is kivett egy cigarettát és a szájába illesztette. Leszívott egy slukkot. Nézte az utat. Hirtelen eszébe jutott valami. Tűnődött, megkérdezze-e? Rászánta magát.

– Egyenlő arányban adtátok össze a pénzt?
– Pénzt? Milyen pénzt? – csodálkozott a szakállas és őszinte érdeklődéssel bámult Varjú Istvánra.

– A dohányt, édesapám, amit kerestetek...
– Dohányt? Hol kerestünk mi dohányt?

- Gondolom, ahol dolgoztatok.
- Amit mi elvégeztünk, azért nem járt fizetség.
- A melót meg kell fizetni.
- Mi a szellemi tökéletességet és a kollektív lét lehetőségeit kutattuk.
- Nem melóztatok?
- Formálisan nem.
- Akkor miből éltetek?
- Megéltünk azért egy darabig. Csak...
- Krampuszok is születtek?
- Három.
- Mi lett velük?
- A közösség gondoskodik róluk.
- Az állam.
- Így is lehet mondani.

Varjú elgondolkodott a hallottakon. A cigarettacsikket kivágta az ablakon. Újra eszébe jutott Emerson és a kisoroszlán, aki megmentette a világot. Szerette volna bekapcsolni a magnót, de most már végképp nem tudta eldönteni, hogy a szakállas hogyan is állhat a világgal, s azon belül az ELP lemezekkel... Kicsit lassított és megnézte magának a lányt. Úgy érezte, hogy a lány megőrülne a kisoroszlánnak. Megszólította:

- Te is a családdal éltél?

A lány kitátotta a száját, de mielőtt megszólalhatott volna, közbevágott a szakállas:

- Nem, a csaj nem tartozott a családhoz. Egy hete találkoztunk a Keleti pályaudvar várótermében.

- Utaztatok?

- Én éppen útban voltam valahová, a csaj pedig ott csövezett. Amikor két nap múlva visszaérkeztem, még mindig ott volt. Gondoltam, elhozom és beavatom.

- És? Beavattad?

- Be.

- Érti?

- Még nem egészen. Kapisgálja, de mindig eszébe jut az intézet. Ideges ettől.

- Szegényke.

- Szökésben van.

- Nem szeretett ott lenni?

A lány Varjúra mosolygott és megszólalt:

- A pin... pin... pin... ping... gvin mi... mi... : : : att.

Varjú meghökkent. A szakállas magyarázólag közbeszólt:

- Klónusos.

- Milyen?

- Dadog. Klónusos dadogó.

- Biztos ez?

- Biztos. Klónusos. Az első szótaggal gyötrődik.

- Aha... És a pingvin?

A lány a szakállast hátraszorítva előrehajolt és magyarázni kezdte Varjúnak a helyzetet:

- A pin... pin... pin... pin...

A szakállas segített neki.

– Azt mondja, hogy ellopta a pingvint.
– Milyen pingvint? – kérdezte Varjú gyanakodva.
– Az intézetben volt egy pingvin. A vezető tanárnő kirakta a krémese-
ket az asztalra és melléje tette a becsületperselyt. Ez a kis pingvin is ott állt.
A tanárnő azt mondta, hogy a pingvin figyel a lányokat, és megjegyzi, ha
valamelyik csaj nem teszi be a krémes árát a becsületperselybe.

– És?
– A csaj imádott krémest zabálni, de a pingvin folyton nézte. Az lett
a vége, hogy ellopta a pingvint és eladta.

– Gondolom, jött a zűr.

– Jött. A csaj nagyon megijedt és olajra lépett.

– Na, akkor a dolog megoldódott. A csaj szabad, nyár van, süt a nap...

– Süt... Süt... De gáz van...

– Gáz.

– Gáz. Követ bennünket a pingvin.

– Varjú zavartan belenézett a visszapillantótükörbe, aztán megcsóválta
a fejét:

– Én nem látom.

– Én sem – mondta a szakállas. – Csak a csaj látja.

– Baj – mondta Varjú és kezdte megszeretni az utasait. Arra gondolt,
hogy nyugodtan bekapcsolhatná Emersont, ezek nem szólnának bele a ze-
nébe. Végighallgatnák, de nem mondanának semmit. Tapogatózásként azért
még közbevetett egy kérdést:

– Most mi a tervetek?

– Alapítunk egy új családot. Legalább tizenkilenc tagja lesz. Együtt
lakunk majd, szeretjük egymást. Örülünk az életnek. Én majd megmagya-
rázom neki Marcuse szellemiségének a lényegét.

– Gondolod, hogy ez a csaj megérti? – kérdezte Varjú és a fejével a
lány felé intett.

A szakállas benyúlt a farmerkabátjának a zsebébe és előhúzott egy ki-
csi piros könyvet. Olvasni kezdett:

– „A tömegek mindenütt nagyjából három részre oszlanak: aránylag
aktívakra, közbülső állásponton levőkre és viszonylag elmaradottakra. Ezért
a vezetőknek érteniük kell ahhoz, hogy maguk köré tömörítsenek egy kis-
számú aktivistát, mint a vezetőség támaszait, rájuk támaszkodva emeljék
a közbülső állásponton levők öntudatát, s megnyerjék maguknak az elmara-
dottakat.” – Érted már?

– Persze. Miből olvasod ezt?

A szakállas felmutatta a kicsi piros könyvet:

– Idézetek Mao Ce-tung elnöktől.

– Vicces.

– Mi vicces?

– Hát ez a bigyó.

– Mi vicces ezen?

– Hogy ilyen picike ez a könyv.

– Ez meglehetősen picike, de sok előnye van. Befér az ember zsebébe.
Egy nagyobb könyvből van az egész kimásolva.

– „Ha most bekapcsolnám az ELP kazettát” – tűnődött Varjú, s a
nyakát félig hátratekerve a magnójára pillantott.

– Hallottad már Greg Lake énekét a kisoroszlánról?

– Nem hinném. Ki az a Greg Lake?

– Figyeld csak, jön a szörny, majd a kisoroszlán... – mondta Varjú aztán a fogason lafogó magnót bekapcsolta.

Már közelegtek a Nonstop-hoz, amikor Emersonék megszólaltak. Varjú úgy érezte, hogy a zenéjük javul. Lopva a szakállasra nézett, majd a lányra. A szakállas közönyös arccal ült, de a lány szája meg-megmozdult, mint-ha követné a dallamot. – „Ez is valami” – gondolta – „ha énekelni kezd, a pingvin már nem éri utol.” –

A Nonstop után a szakállasra nézett:

– Na, milyen a hangja?

– Szép – mondta a szakállas, de látszott az arcán, hogy nincs hallása. Varjú nem erőltette tovább a dolgot. Kikapcsolta a magnót. A két stoppost szerette volna azonnal kitenni az út szélére. Nézte a tájat és hallgatott. A stopposok is hallgattak. Varjú belefűlt a Zil duruzsolásába, majd a szakállashoz fordult:

– Hol tegyelek le benneteket?

– Mindegy...

– Mégis?

– Boglárra megyünk.

Varjú meghökkent. Lassított, megnézte magának az utasait, aztán újra gyorsított.

– Mit akartok Bogláron? – kérdezte.

– Valami nagy happening van ott...

– Pont ma?

– Nem ma. Állandóan. Valamilyen művészfejek telepedtek le a kápolnában. Nagyon rendes fejek. Mindenki azt mondja, hogy rendes fejek és ott lehet aludni.

– Mit csinálnak azok a művészfejek a kápolnában?

– Hát... Ott vannak... Egyszer a lóversenytér mögött találkoztam egy fejjel, az úgy tudta, hogy várnak valamire.

– Egész napon át csak várnak?

– Gitárt is javítanak.

– Miért pont gitárt?

– Mert odaviszik... Négy napja Esztergomban beszélgettem egy utassal... Az úgy tudta, hogy most szombaton beat misét tartanak. Ha szép lesz, én ott is maradok. Nem tudom mekkora lehet egy ilyen kápolna?... Ha elég tágas, elférne benn az egész család. Csend lenne, szép félhomály...

– Csajok is lesznek?

– Mindenütt vannak csajok.

Magas partfalak közé futott a teherautó. A dombot kettévágták a mérnökök, s az utat besüllyesztették a közepébe. A domboldalakat bevetették vasfűvel, bokrokat és fákat ültettek a lejtőkre. Legszebben a nyírfák és a feketefenyők díszlettek. Varjú a szélvédőn át nézte egy kicsit a nyírfákat. Azon gondolkodott, hogy megáll és kiteszi a kocsiból a két stoppost. De nem volt hozzá szíve. Nem örült neki, hogy pont Boglárra mennek, és ugyanazt a kápolnát emlegetik, amit a vastag szájú stoppos lány Paksnál. Úgy hitte, hogy arról a boglári kápolnáról csak ő tud egyedül. A titokzatos kápolna állandóan nyugtalanította, de egyedül szeretett volna megérkezni Boglárra, egyedül felsétálni a domra és megkeresni az épületet. Időnkét abban reménykedett, hogy a domb tetején nem találna kápolnát. Nem lenne ott semmi, csak né-

hány bokor, esetleg sövény, aminek nem lehetne átlátni a túloldalára. Átmenni sem lehetne, mert nagy kutyák ugratnának aombok mögött, s így nem is kellene mást csinálni, mint lesétálni a partra és megfürödni a tóban. A stopposok belemásztak az életébe. Érezte, hogy Boglárón majd félreállítja a kocsi, és felmegy velük a kápolnához. És ott lesz a kápolna. Nagyon rosszkedvű lett. Tünődéséből az ijedt arcú lány riasztotta fel. Ujjával az aranyárga Corollára mutatott, és belekezdett egy mondatba:

- Spo... Spo... Spo...
- Mit akar a csajod? - kérdezte Varjú a szakállast.
- Biztos azt akarja mondani, hogy sportautó. Fura kocsi. Ilyent még nem láttam, pedig sokat utazom.
- Én sem. A japcsik gyártják, Corolla.
- Emezek a fejek mit csinálnak itt? - kérdezte a szakállas és a Camel reklámra mutatott.
- Beiratkoztak a kenguru iskolába. Nem érdemes velük törödni. Talán még Dieous, a néger a legrendesebb, és persze a kenguru. Moe Mentum sokat iszik, azt mondják, impotens.
- A riadt arcú lány felvihogott.
- Honnan gondolod? - kérdezte a szakállas.
- Beszélük... De ez a Gimmick a legkellemetlenebb. Utálja a sofőröket. Ha valami zűr van a kocsival, grimaszokat vág, lebiggyeszi a száját. Pedig jobb lenne, ha szépen hallgatna.
- Miért?
- Bigamista. Három és fél felesége van, plusz tálalás közben bele nyúlkal a kenyeres lányok bugyijába.
- Biztos ez?
- Régről ismerem.
- És ez a pipa?
- Ez egy iránytű. Pontosan mutatja, hogy hol nincs észak és hol nincs dél...
- Klassz fej vagy... Ha akarod, téged is beveszünk a családba. Megtanítom neked, hogy Marcuse mit mondott az ifjúságról.
- Kösz hapsikám, rendesek vagytok, csak az a helyzet, hogy melóban vagyok. És a meló ugye az meló.
- Maradj velünk, én majd tanítalak.
- Az jól jönne, csak ugye ezt a vasat el kell vinnem Máriára, ott a betonozó munkások már várják. Ha nem érkezem meg időben, nem kapnak fizetést, ha nem kapnak fizetést, este nem tudnak kolbászt enni és sört inni. Az pedig, beláthatod, elkedvetlenitené őket.
- Legalább a kápolnához gyere fel velünk. Ha meglátod ott a fejeket, s hogy milyen happening készül, nem bírsz elmenni - ajánlotta a szakállas.

Boglárón a Kinizsi sörkert mellett beállította a Zilt a fák alá, aztán a két stopposal a Piac téren át elindult a Kápolna domb felé. Szótlanul lépkedtek egymás mellett. Megizzadtak. Varjú igyekezett Kőbányára gondolni, Jocóra, a Makkhetesre, a régi téglagyári tavakra, Cicára, a nővérére, de képzeletében állandóan a stoppos lány jelent meg, szökén, barnára sülve, gusztusos lábakkal. Jól emlékezett a lány vastag szájára, a mozdulataira, ahogy a Zilben magához ölelte. A lány biztatására is emlékezett: „- Jó fej vagy, szívesen járnék veled... Nagyon tudnák szeretni...” - De hol van

már a barnalábú szőke lány? Varjúnak összeszorult a szíve. Halványan, egészen bizonytalanul abban reménykedett, hogy a dombon nem lesz kápolna. Felkapaszkodnak a dombra, s csak néhány bokrot vagy fenyőfát találnak ott, mást nem. Ha kiderülne, hogy a kápolna tévedés volt, bebizonyosodhatna, hogy a művész fejek sem léteznek. A lány azóta már rég otthon lenne a Nefelejcs utcában, és arra várna, hogy Varjú felbukkanjon.

A dombtetőn árnyas fák között ott állt a kápolna. Bokrok, hórihorgas fenyőfák és sírok vették körül. A domb tetején egy temető volt. Erre nem számított. Odamentek az ajtóhoz, lenyomták a kilincset. Zárva volt. Tanácstalanul álltak az ajtó előtt. Húsz-harminc méterrel odább felhangzott egy fütty. Odanéztek. A bokrok alatt két hosszúhajú, farmerba öltözött srác ült. Integtek. Varjú a stopposokkal odament hozzájuk.

– Mi van? – kérdezte Varjú.

– Semmi. Becsukták.

– Úgy volt, hogy itt beat mise lesz szombaton – szólalt meg a szakállas.

– Mi azt hallottuk, hogy happening lesz.

– És a művészfejek hol vannak?

– Nem lehet tudni. Felszívódtak.

– Kinyithatnák azért a kápolnát. Nekem terveim voltak ezzel a kápolnával.

– Nem nyitják ki... Az előbb itt kaszált egy öreg mókus. Azt mondta, hogy ezt végleg bezárták a zűrök miatt.

– Zűr is volt?

– Nem lehet tudni. Ahogy az öreg szavaiból kivettem, valami nagy happening volt itt, s a kriptákból kihúzkodták a csontvázakat. Azok is bent voltak a képben. Itt lógtak a fákon. De az emberek nem értették...

– Fura úgy... Mihez kezdünk most? – kérdezte a szakállas.

– Mi várunk... Lehet, hogy történik valami.

– Akkor mi is várunk – mondta a szakállas és a riadt arcú lánnyal leült a bokrok alá a többiek mellé.

Varjú nézte egy kicsit őket, aztán bizonytalanul elindult.

– Megkeresem az öregembert – mondta, de nem kereste meg. Lesétált a sörkerthez, beült a Zilbe és elhajtott.

Balatonmárián már nagyon várták a betonvasat. Alighogy megállt az építkezés mellett, a segédmunkások és a betonozók elkezdtek lerakodni. Varjú a vezetőülésből látta, hogy az új üdülön túl, húsz-harminc méternyire kezdődik a nádas. Így képzelte. Fürdőnadrágra vetkőzött, a cuccait bezárta a kocsiba. Keskeny szolgalmi úton indult el a víz felé. Öreg horgászok jöttek vele szembe, s pirosra égett arccal lihegtek terhük alatt. Cipelték szerzőmaikat, tarisznyájukat, s a szákban egy-egy pontyot vagy dévért, kárászt. Megállt, szóbaelegyedett velük. Nem nagyon értette, mit mondanak, mert egyre csak az öv-csatornát és a Nagyberék lecsapolását szidták valamiért. – A szolgalmi út a kertek között cikk-cakk-ban változtatta az irányát. Keskeny nádöbölhöz érkezett, amit nyilván szabadfürdőként használtak a helybéli emberek. A horgászok is itt kötötték ki csónakjaikat, közvetlenül a nádkarój mellett. Volt aki keskeny bejárat épített deszkából, de legtöbbször csak levertek egy vasalt, karikás cölöpöt és ahhoz kötötték a zöldre mázolt, vagy szurommal impregnált csónakot.

Varjú szemügyre vette a túloldali bazaltkúpokat, s miközben felidézte

a fenékpusztai fürdést, szép lassan belépkedett a vízbe. A Balaton vize késszürke, átláthatatlan és bársonyos volt. Óvatosan lépdelt befelé, mert félt a kagylóktól. Amikor derékig ért a víz, belehasalt és szögletes karjaival sprintelni kezdett befelé. Tíz méter után elfáradt és a hátára fordult. Az ég kék volt. Olyan, mintha nem is levegő lenne felette, hanem a mélykék, titokzatos óceán. Egy pillanatra eszébe jutott Zsozsó, aztán a szőke stoppos lány, ahogy a Zilben előre hajolt, s a vastag, forró szájával megcsókolta. Megrázta a fejét. Nem akart a lányokra gondolni. Senkire és semmire nem akart gondolni, csak lebegni ég és föld között félig vízbemerülve. Fent, elég magasan megpillantott egy sirályt. Mozdulatlanul állt a levegőben, aztán hirtelen tovasiklott. Amikor mélyebbre került, evezni kezdett a szárnyával és felemelkedett. Így ment ez hosszú ideig, aztán a sirály hirtelen a vízre zuhant, mint egy bomba. Összecusukta a szárnyát és becsapódott, a víz sima, késszürke tükrébe. Becsapódott, majd kiemelkedett, de akkor már egy ezüst színű hal vergődött a csőrében.

Varjú megszerette a sirályokat. Arra gondolt, hogy a repülőknél kellett volna maradnia. Átkérhette volna magát a hajózó személyzethez, s akkor magasabban repedne, mint a sirályok.

Másfél, két óra múlva kimászott a partra. Hűvös nyugalom szállta meg. Visszafelé észrevette, hogy a szolgalmi út egy csónaképítő műhely mellett vezet el. Az almafák alatt frissen festett csónakok álltak bakokon. Ahogy ellépdelt a kert mellett, belátott egy garázsszerű műhelybe, ahol egy sovány, klottgatyás férfi deszkákat gyalult. Nagyokat húzott a szerszámmal, s a forgács a lábaszárára hullott. Minden negyedik-ötödik mozdulat után megállt és lesöpörte a lábáról a gyaluforgácsot.

Az épülő üdülő mellett két kövérkés férfi várta. Amint odaért, megszólították:

- Maga a pilóta?
- Én – mondta Varjú.
- Szeretnénk magával tárgyalni.

Varjú erre semmit sem szólt. Kinyitotta a kocsit, bemászott a vezetőfülkébe és felöltözött. Amikor végzett, ott termett mellette az alacsonyabb kövér.

- Pestre megy? – kérdezte.
- Oda.
- Van rakománya?
- Most nincs – mondta Varjú és rágyújtott egy cigarettára.
- Ez szerencse – jegyezte meg a magasabbik kövér, és a társára nézett.

Az alacsonyabbik kövér feltette a lábát a kocsihágsóra és közelebb hajolt a vezetőfülkéhez.

– El kellene vinni egy csónakot Szárszóra. Motorcsónak test. A Jani bácsi csinálta – mondta és fejével a műhely felé intett.

Varjú nézte a két kövérkés férfit, de nem szólt semmit. Jól emlékezett rá, hogy Szárszó túl van Bogláron, s a boglári dolgok még mindig nyugtalanították.

- Fél óra alatt kereshet egy százast.
- Nem vállalom – mondta Varjú.
- Na jó, akkor legyen kétszáz.
- Nem éri meg...

– Megadjuk a négyszázat. Magának hozzá sem kell nyúlni. Mi itt felrakjuk a Jani bácsival, Szárszón meg már várnak bennünket a fiamék.

– Nem tudom vállalni.

– Hát mennyi pénzt akar? – kérdezte a kövér férfi ingerülten.

– Nem a pénz... Ez a hetes út a legzűrösebb. Jön egy ellenőrzés, aztán kész a balhé. Nem akarok balhét, mert terveim vannak...

– Az már a maga dolga. Négyszáz forintot kidob az ablakon... Ilyent sem hallottam még. Ha nem, akkor nem... – mondta a férfi és levette a lábát a kocsihágcsóról. Tanakodva, bizonytalanul odábbhúzódtak.

Varjú bement a deszkából összetákolt irodába és aláírta a menetlevelet. Beült a Zilbe és elhajtott. A visszapillantótükörben látta, hogy a két kövérkés férfi még mindig ott áll a szélső fák alatt és a teherautó után néz.

Fonyódon lassított, meg akart állni a halsütőnél, mert már alaposan megéhezett. De ahogy az oldalablakon kipillantott, látta, hogy a halsütő zárva van. – „Úgy látszik, elfogyott már a hal, amit hajnalban fogtak” – gondolta és továbbhajtott. Óvatosan vezetett, mert az utat gyerekcsapatok keresztezték. Kis zászlókkal vonultak valahová és énekeltek. Elkedvetlenítette ez a hal-dolog. A sült keszeg jól beleillett a terveibe. Elég gyorsan, állva meg lehet enni, s közben a szél odahord egy kis iszap, vagy vízszagot. Hátra sem kell nézni, mégis érzi az ember, hogy ott van mögötte a tó. – „Majd Boglárón eszem valamit” – gondolta. Fonyódon túl meghajtotta a Zilt, hogy minél előbb odaérjen.

Délután kettő óra tájban érkezett Boglárra. Elkerülte a piactér környékét, mert nem akart a szakállással és a riadt arcú lánnyal találkozni. A hetesről balra kanyarodott, áthajtott a síneken, aztán a kikötő közelében beállította a Zilt a fák alá. Korgott a gyomra. Körülnézett, hogy hol található egy kolbászsütő, vagy büfé, ahol gyorsan bekaphat valamit. De a környéken inkább nagy üdülők körvonalai látszóttak, kis bisztró nem mutatkozott. Elindult a móló felé. A vitorlaskikötő széles öblén át megpillantotta a félszigetre épült kempinget. Megdobbant a szíve. – „Lehet, hogy a szőke lány a kempingben lakik...” – Sietve végigment a teherhajók vastag kikötőcölöpjei mellett, és bekanyarodott a vitorlaskikötőhöz.

Nagy volt az élet a vizen. Fehér vitorlák szaladtak fel az árbócokra és csattogtak, remegtek a könnyű szélben. Hajók forogtak a bóják körül, rövid kiáltások, és furcsa nevetések úsztak a levegőben. A nagyobb hajókon csikos ponyvák árnyékában ültek a vitorlázók és sört vedeltek.

A kemping kapuja nyitva volt. Nagy Mercedesek gurultak rajt ki és be, csónakot vontattak a kétkerekű utánfutókon. Varjút senki sem állította meg, nagy volt a forgalom. Bent a sátrak mellett Trabantok, Skodák, Zsigulik sülték a napon és mellettük egy-egy család. Varjú kikapcsolta a hóna alatt szorongatott magnót, s miközben az arcokat, félmeztelen testeket fürkészte, hallgatta a kisoroszlán énekét. Lassan átvonult a táboron. A víz közelében fiatalok táboroztak a kanadai nyárfák árnyékában. Heverték, sűtkéreztek, némelyik zenélt magának. Sok volt a lány. Az egész kemping tele volt lányokkal. Barnák, szőkék, feketék. A sok kreolszínű test között alig-alig rémlett fel a szőke lány emléke. Varjú időnként megállt egy-egy szőke lány közelében és óvatosan figyelgette. Egyiknek az arca hasonlított a stoppos lányra, másiknak a szája, harmadiknak a termete vagy a lába. Ahogy bolyongott a kempingben, a Pakson hagyott szőke lány arcvonásai, testének formái egyre jobban feloldódtak a sok-sok hasonló szőke

lány arcában, formájában. Mire kilépett a kemping kapuján, már csak bizonytalanul tudta felidézni a stoppos lány arcát, testének jellegzetességeit.

Éhesen, kedvetlenül ballagott ki a személyhajók kikötőjébe. A kempingsziget fái alól látta, hogy a kikötőben bisztró is van.

Amikor odaért, éppen indult a Helka. A fedélzetén rengeteg ember állt, integettek. Valahol a fedélközben énekelt egy lány. Részegen, szagga-tottan. Mély alt hangja a hajómotorok duruzsolásán át is kihallatszott a part-ra. Varjú megnézte az árakat, aztán vett magának egy adag sült májat és egy Tonikot. Megállt az egyik evőpult mellett és falatozni kezdett. Rágott, oldalt pillantgatva a Helka után nézett, ami éppen kijutott a nyílt vízre, és Tihany felé fordult.

Az evőpult másik oldalán megállt egy nő. Papírtálcát rakott maga elé, melyen sült kolbász volt, mustár és kenyér.

– Warten Sie ein wenig ... Mindjárt – mondta és Varjúra mosolygott.

Varjú nem értette, hogy mit magyaráz. Bólintott és rámosolygott. A nő néhány perc múlva két korsó sörrel tért vissza. Lerakta a sört és egyiket Varjú elé tolta.

– Du bist sehr lieb ... Nekem, inni.

– Kösz ... Nem ihatok – mondta Varjú és a Tonikra mutatott.

A nő falánkan, gyorsan evett, aztán felemelte a sört és mosolyogva biztatta Varjút. Varjú rázta a fejét. A nő nagyot húzott a sörből, majd újra megszólalt:

– Gyere te kedves, spaziergang ...

Varjú lenyelte az utolsó falat májat, közben mutatta a nőnek, hogy dolgozik. Kormányzó mozdulatot tett a kezével.

– Nix spacieren ...

– Was ...?

– Nem megyek.

– Minek nem?

– Kenguruvá változtam.

– Was ist das Kenguru ...?

– Beiratkoztam a kenguru iskolába – mondta Varjú, aztán intett a nő-nek és otthagya.

Amikor beszállt a Zilbe és elindult, meglepetten látta, hogy eléje vág egy piros sport Capri. Az öregedő nő ült benne. Kidugta a kezét az ablakon és integetett Varjúnak, hogy álljon meg. Varjú bólintott feléje, jobbra indexelt. A nő is jobbra húzódott és megállt. Varjú ekkor belenézett a tükör-be, s látta, hogy semmi sem jön mögötte, nyugodtan manőverezhet. Hirtelen balra rántotta a volánt és elhajtott a Ford Capri mellett. Sietve kanyarodott a hetes útra és amennyire a szabályok engedték, felgyorsult. De hiába. A benzinkútnál utolérte a piros sportkocsi. Villogtatott a lámpáival. Varjú nézte egy ideig a visszapillantótükörben, hogy mit művel a nő, de elunta a dolgot. Bekapcsolta a magnóját és szomorúan hallgatta a kisoroszlán éne-két. Szépen énekelt a kisoroszlán, de Varjúban mégis kialakult egy olyan érzés, hogy ezzel az énekkel nem lehet megmenteni a páncélos szörnytől a világot. Ahhoz egy szebb és jobb ének kellene. Amikor másodszor ját-szotta el a híres ELP-t, a tükörben látta, hogy a Ford Capri lemaradozik, egyre kisebb lesz. Bizonyos érdeklődéssel figyelte, hogyan zsugorodik pont-tá és válik semmivé. Megnyugodott.

(Folytatjuk)

MÉSZÖLY MIKLÓS

Képzelt megfigyelések

RIPORT

*Gyilkos napsütés, körút
A tér fölött fekete transzparens: MAINAPIPARANCS
Csak egy úttestre gurult narancs világít a tölcser-zsivajban
Az autók kikerülnek
Gyermekek nem nyúl utána
Felbontatlanul hever*

Allig begombolkozva nézzük

PERVERSIO MYSTICA

*Létrán mászik fölfelé, húsos combjai szőrtelen súrlódnak
Két párhuzamos hajtósíj az ében középpont tengelyén*

*A sötét padláson érdesre ácsolt gerendák gladiátor derekát öleli
Tenyerét, hasát éles szögkampóknak feszíti
Mellét a szűk ablakrésbe nyomja
A gazdátlan éjszakát itatja*

*Másnap petyhüdten ül a kis vikendház ajtajában
Harmadosztályu barackot, szőlőt árul a tüdővendégeknek*

UTOLSÓ ALKALOM

*Szüreti kárbid-durrogás, madár-riadó
A rétek fémszál hangjain túl kosárszám érett gyümölcs
Néhány felszökkent nádtors*

*Hirtelen hátranéz, és egy szurdikba rohan le
Kék gálic-tócsák között piros fejkendőjét csomózza*

*Várja,
hogy hónalja izzadt sarlójára lecsapjanak a bolydult seregélyek*

MICSODA...!

*Micsoda csibeól!
Mint a széria-kalapácsok, kopog a sok csőr
s lesik a markot, ahogy a magot beszórja*

*Rézsut így pillantanak az égre,
mégis*

TIMON A TORONYBÓL

(1)

*Fémgolyó tökélye!
A törhetetlenség iróniája!
Ime, az önigazolás*

(2)

*Történelem! -
Vásári elektronika
Alkalmi piszkából állít kilométerkövet
s bukik orra, ugyanattól
Még büszke is rá, hogy újra odapiszkit,
a kőre*

(3)

*Hülyék!
Egy nyom tündököl csak
A jobb beleillik a balba*

(4)

*Hajnali pára!
Bennfentes szeplők!
Hónajban csiráztatott virág!
Ami nyálkás, menlevelet kap*

(5)

*Sánták dicsőült menete az évvégi bálon
Csuklójukon a felelőtlen érdobogás
Hogy értik egymást!
Vakon is odanyúl mind
S hogy vakaróznak az elragadtatástól!*

(6)

*A rézsut diadala!
Csorba kések kirakata!
Ferdén kicsorduló könnycsepp!
Boncolatlan szeretet!
Boncolatlan részvét!*

*Rézsut
Még szembeköpní se lehet*

(7)

*Pusztuljatok a sirtól!
A konkluzió szabadságába gebedt bele Timon
Sirjatok kárörömmel, még van mit rágnatok,
a zablát*

DÉL

*Üres ablakon kiloccsantott,
kovácsolt lombra csapódó ezüst lótarok*

*Az óra most üt mellé
Fehér gondolatkapcsolások
A felvillanó részben a pontos idő*

EROTICA NATURALIS

1

*Szél tujja visszájára a leveleket
Mint a lány-nyakak, mikor feldobja, előredobja hajukat a szél
Mikor a keskeny ív kitakarózik*

2

*Eső utáni megilletődött ragyogás a leveleken
Ha most lehullanának!
Megvakítanak az ágak hüvelyből kirántott paráznsága*

EMBLÉMA

Sortüz! Madárraj! Legendák!

EGY GYERMEK HALÁLÁRA

Ugy vitt el, ahogy a fecske ragadja fel a szalmaszálat

*Reméljük, nem bántott nagyon
s csak a természetes forgóidnál hajlított meg,
hogy a fészek falához odasimulj*

NIKLA

*Hazugságai kertje lehervadt, beborítja a mogorva őszinteség.
Rianás a keszthelyi parton a múlt, nádasok erdeje letarolva.
Kórók felibe törve, jég-suta láb: ennyi maradt a madárból.*

*Sérelmek? Már az se. Csak kutyavonítás.
Hig ötvözete az undornak kancsójában a borkő.
S nem tudja: nyelni nehezebb vagy köpni.*

*A kerti szárítón foszlott ujjasok gubanca.
Ökörnyál? Volt valaha.
Most pólya az agg csecsemőnek.*

*Mit is tudhatna még? Csak az igazat mondani.
Ha tél jön, fehér hó esik.*

EGY TÁJÉKOZOTT

*Egy tájékozott törzsfőnök a lakottabb pusztákon
hiveit nyugtatja:*

*„Messze, ahol a neon utjelzők kezdődnek,
besüppedt a sárba egy Hořher-Schranitz vontató. Nyugalom.”*

TÁJ

*Félóra járás a nomád áramfejlesztőktől
Itt már átsüt a vizen az alsó-égi nap
Később felszáll egy madár, és sikos szárnycsapásokkal köröz
az egybeszabott rétek fölött
Az árnyéka lassúbb lent, mint a röpte odafönt*

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

Az évad második felében páratlanul sokszínű eredeti- és ősbemutató-sorozat pergett le előttünk.

A *szovjet drámák ciklusát* egy Rozov-vígjáték folytatta, a *Kényes helyzet*. Rozov nem ok nélkül vált az utóbbi másfél évtizedben Európa-szerte a legismertebb mai szovjet szerzővé; friss vígjátéki vénája, a mai valóságproblémák iránti tisztaszemű fogékonysága erre elegendő magyarázat. Magyarországon most először játszott darabjában ismét olyan problémát állít középpontba, ami több, mint valódi – igaz. Annyira igaz, hogy nagy dráma is lehetett volna belőle, véresen karcos komédia, szatíra is. Mégis kicsit langyosra sikerült.

A *Kényes helyzetben* az jó, ami kényes benne. Olyan helyzetet szoktunk kényesnek nevezni, aminek a megoldása nem egyértelműen adódik, nem problémátlan. Viszont meg kell oldani, legalábbis annak, aki ír róla (ám rendszerint: másnak is, nekünk is). Rozov azonban mintha megkerülné a megoldást; beéri egy sietős, felszínés megbékéléssel, így némiképp félretolja saját, izgató felismeréseit. – A darabot látva jólismert sorok jutnak eszünkbe: – „Bár munkádon más keres –/ dolgozni csak pontosan, szépen, / ahogy a csillag megy az égen...” Igen, bizonyos, hogy József Attila az első szavakkal a kapitalista profitra célzott. Rozov viszont hasonlóan hangzó, mégis más célpontra tartó mondanivalója szerint mostani moszkvai munkások körében veszi észre a korrupság, kapzsiság, munka nélkül való pénzszerezés, illetve a más munkáján nyereszkedés tüneteit.

Egy feltaláló tehetségű fiatal munkás, Viktor meg a kivitelezésben vele dolgozó Anton barátja találmányát szabadalmazza. A találmányért négyezer rubel jár Viktornak, ki eltökéli, hogy ezret Antonnak fog adni. A két fiatalember megtervezi, milyen ajándékokkal hálálja meg a közreműködést az üzemben azoknak, akiknek részük volt a dolog előrehajtásában, elfogadtatásában stb. Köztük van Ignát Vasziljevics művezető, különben a család régi barátja, Viktor özvegy anyjának kedélyes széptevője. Ignát bácsi meg is jelenik, s véget vet a fejtörésnek: közli, hogy neki legkedvesebb ajándék volna a pénz. Tatarozni kéne a dácstát, beteg a felesége... jól jönne, mondjuk: ezer rubel. S a többiek is a pénznek örülnének legjobban; nyomban átnyújt egy „költségvetést” – kinek mennyit adjanak. Ignát bácsi még Viktorra is gondolt, neki is maradna a pénzből – négyszáz, Antonnak meg – hetven rubel. A derék művezető egyidejűleg elterjeszti az üzemben azt az alaptalan hirt, miszerint a találmányi díjat fel *kell* osztani a dolgozók között. Anton magához térve cselekedni kezd: kilincsel ilyen bizottságnál, olyan elnöknél, igazgatónál, titkárnál stb. Semmire sem megy. A „kényes” – mert kényessé misztifikált – helyzetben sem óhajt népszerűtlen döntést hozni, a jogáért perlő munkást máshoz küldi inkább. Viktor meg nem mozdul. Néz, töpreng, hallgat. Felesége, anyja, barátai rimánkodására csak legyint, mondván: ezek a dolgok nem fontosak, elmúlnak. Mikor végre mégis elindul az igazgatóhoz, félútról visszafordul, s ragyogó arccal jelenti be a sóbálvánnyá kövült többieknek: megszületett új találmányának ideája, útközben jutott eszébe. És már mondja is... Nyomban nekihasalnak Antonnal a tervrajzoknak, majd a betoppaó Ignát bácsit is bevonják, aki szintén örül (elhiszük, hisz így több lesz a prémium!), s együtt spekulálnak, tervezgetnek tovább. A pénz ügyéről már szó sem esik...

Valószínű, hogy a darab minden nézője Anton magatartását, jogos indulatait, cselekvő dühét és alkotó lendületét érzi magához, magunkhoz közelebb állónak. Viktor belső célokra figyelő koncentrációja a már-már altruista megszállottság jegyei-

vel lehet az erkölcsi emelkedettség példája, de az ügy társadalmi értékelésében túlzottan nagyvonalúnak véljük. Azt mondja, hogy ezek a dolgok – mármint: kapzsiság, bürokrácia, felelőtlenség, más munkáján hizás, szerzésvágy – elmúlnak. De mikor és hogyan? A társadalmi tudat (vele a szocialista erkölcs) formálódására vonatkozó elméleti és gyakorlati ismereteink szerint „ezek a dolgok” makacsul újratermelődnek, míg a társadalmi közfelfogás szemet húny felettük, a megszokás elnézi őket mint „emberi gyengéket”. Talán mégsem kell megvárunk a kommunista társadalom gazdasági kifejlődését ahhoz, hogy a jogtalan pénzszerzés, anyagiasság mesterkedés társadalmi mértékben megbélyegeztessék. Úgy, hogy nevén merjük nevezni: lopásnak. Viktor elnézésével ezért nem tudunk azonosulni, bár alkotó izgalma oly rokonszenves, hogy megértjük: ő csak a munkájával törődik. Ám Rozov bevonja e rokonszenves izgalomba Ignát bácsit is, aki jelleme szerint nem szolgált rá erre. Ha korrupt aljassága ily könnyen feloldozást nyer, aggódunk kell Viktorék emberi és társadalmi igazának győzelméért. Legalább egy alapos vigjátéki felsülést és lelepleződést Ignát Vasziljevics meg a benne megtestesülő sok rokonjellellem megérdemelt volna.

Az előadás sem mutat törekvést valamilyen határozottabb állásfoglalásra. A befejezés ellenpontozott, kijátszottabb megoldásával *Nógrádi Róbert* megadhatta volna az Ignát bácsinak járó fricskát, ám a játék gyors berekesztése inkább ellenkezően hatott. Nógrádi már sokszor mutatkozott a mai, társalgási darabok mesterének; ezúttal beérte egy korrekt, biztonsági rendezéssel. Színre állított, de egyébre alig terjedt a figyelme, vagy tán az ideje? Nem hallgathatjuk el azt a félelmünket, hogy a pécsi színház zsúfolt prózai bemutatóit rohammunkában színre állító igazgató és főrendező túlhajszoltsága – nem maradhat következmények nélkül. Az utóbbi időszakban mindkettőjük munkáján látszott a kifáradás, pl. bizonyos darabok mesterének; alkalmazásában. Apró példa a Kényes helyzetből: Viktornak furcsa, egyéni szokása, hogy minduntalan lefekszik a földre. Ha gondolkodik, ha vitatkozik, ha szerelmes – irány a padló! Egy jólberendezett, kétszobás lakásban. Centiméterekre tőle a heverő, amit a Tamarával való viharos kibéküléskor nehéz is kikerülniük. De hisz ez extrémítás, egyéni ötlet! – mondhatná valaki. Másutt tán az lenne, de Pécsett nem. Mióta Eck Imre balettjeiben – 12–13 éve – a szereplők többször „lefeleküdtek”, Pécsen alig akad előadás enélkül. A szereplők földre küldése – anyaföldre, templomkövére, szoba padlójára – rendezői közhely lett. – A szereplők alakításait a „tőlük várható” megjelöléssel jellemezhetnénk. *Dávid Kiss Ferenc* Antonját emeljük ki mégis, aki ebben a rokonszenves, fiatal munkásban felvillantotta azt a szocialista módon gondolkodó, élő embert, aki számára az emberi-társadalmi igazság és igazságosság nem vágyalom, nem üres idea, de természetes életközeg, s nem tudja elviselni a megsértését. Helyenként az ő alakja többet is mondott, mint az előadás egésze. Része volt ebben a szerepnek is természetesen, mint abban is, hogy *Szegváry Menyhért* Viktorként meg kicsit kevesebbet adott a tőle megszokottnál. Nem tudta egységes jellemmé ötvözni a szórakozott professzorból, nagyratörő és tehetséges alkotóból meg siheder szerelmesből fércelt alakot. Epizódokat játszott. A Rozovra jellemző fordulat, vigjátéki dialógusokat élvezettel szóltattatta meg *Labancz Borbála* és *Vári Éva*, *Paál László* olyan kedves-esendőre vette Ignát bácsit, hogy társadalmi veszélyességének azokat a dudorait is lesimitotta, amit a szerző és a rendező talán meghagyott.

Mai vigjáték igen ritka vendég színpadainkon, pedig szükség lenne többre. Könnyednek és vidámnak lenni a művészetben rendszerint nehezebb, mint súlyosan komolykodni. Meg kellene tanulnunk azt is.

•

Minden kornak vannak jellegzetes témái, s mi sem természetesebb, mintha egy fiatal író ezeket találja meg. A második világháború környéke óta az imperialisztikus és fasiszta tendenciák, másfelől a személyi kultuszos jelenségek táplálták (előbbieket nem csupán a félműltból táplálják) a zsarnokság-téma ismétlődő, variálódó

megjelenítéseit. A Pécselt bemutatkozó Szűts Bernát első drámája, az *Istenek csatája* szintén a zsarnokság természetének, termelődésének folyamatát ábrázolja – a távoli, mítoszba vesző múlt díszletei közt egy modellizált szerkezetben. Ez az ábrázolásmód is a levegőben van ma, a szerző kora fogékony tanítványának bizonyul. An it ábrázol, annak ténybeli, gondolatai summája megint egy költő szavait hangoztatja fel emlékezetünkben: „...sorozatban készül a nagyság, / csak az ember sülyedt el valahol...” (Benjámin László).

Ezúttal az ókori Babilonban. Ahol a városépítő Nimród király uralmát Marduk isten fanatikus főpapja és e hit elnyomó kényszere biztosítja. Csattognak a korbácsok, vértől gözőlnek kezek és kardok, áldozatok indulnak remegő rémülettel a szertartásokra, de közben felépült a város, termékenyítő víz folyik a csatornáknak, virágzó pálmaligetek és szaporodó nyájak a vidéken... Aztán a falak védelmében kérezkedik egy eddig sivatagi utakat járó rokon, aki másik istennek – Élahnak – híve. Avramnak semmi szándéka ugyan lázadást szítani, a titkos Élah-hívek azonban megtalálják. Van köztük rabszolga és királyi testőrpáncsnok, hajóépítő és katona; a főpap ifjú fiát a szerelem rózsálancái és romlatlan igazságérzete vonják e körbe. Mikor eljön az újabb Marduk-ünnep, az Élah-összeesküvés könnyen győz: a főpapot leszúrja a főtestőr, Nimródot Avram megmenti e sorstól, de a trónon persze helyet cserélnek a Marduk-bálvány összeroskadó lábai előtt. Ám a hatalmas lábak nyomban ismét egyenesedni kezdenek, most már Avram-Élah fejlődésnek indult zsarnokságát jelezve. Kezdetben még nem oly véres az új uralom, de csak míg meg nem jelennek Élah új „legfőbb ellenségei”, ők Jeruzsálem fiainak nevezik magukat... A történetek egy szereplőnek világosítják meg az elméjét: a bukott zsarnok Nimródnak. Ő érti meg, hogy ahol a „nagyságok” sorozatváltása történik, ott az ember nem jön számításba; ahol istenek nevében csatáznak, ott az egyedül valósgos emberi munka létfeltételei sülyednek pokolra. Nagyon okos lesz ez a hatalmát vesztett király: átlát önmagán, a korábbi tisztos prófétából dölyfös zsarnokká növő Avramon, az egész emberi történelmen. Más nem is értheti meg szavait, csak mi, akiket a történelmi tapasztalatok már megokositottak erre. De kérdéseink, kétségeink is támadnak: vajon hatalom és zsarnokság ilyen elkerülhetetlenül összekötött? csak akkor lehet valaki józan és emberi, ha kicsöppen a hatalomból? Ha kérdéseink túláltalánosítók – a darab kényszeríti ilyenné őket.

„Történelmi játék”-nak nevezi magát, de talán inkább játék a történelemmel. A konkrét történet a babiloni meg az ószövétségi zsidó történet időben szétszórta elemeiből rakódik össze a zsarnokság-modell igényei szerint. A modellizálás jogos és – sok példa igazolja – szerencsés írói, művészi eljárás lehet; nem zárja ki a történetiség lényeges elvének érvényesítését sem. Szűts Bernát vonzóan nagyot akaró darabjának meggyőzőbb erejét, eredetiségét mindenesetre fokozta volna, ha nemcsak a játékszabályok elvi rendszerét teremti meg, de a köztük tett lépések gondolati, elvi tartalmasságát is. Kicsit beletévedt abba a hibába, amibe pályakezdők igen gyakran: minden felgyúlt mondanivalóját egyszerre akarta elmondani, s ezt csak túl széles általánosságokban tehette. Nem szelektált aszerint sem, hogy mi ebből az irodalomban már ábrázolt, megvalósított. Fiatal tanárokkal – a tehetségesebbekkel – esik meg, hogy első órákon mindazt elmondani akarják tanítványaiknak, amit a témáról ők maguk tanultak, elgondoltak. A színpad azonban könyörtelenebb „játékszótér” (ahogy a szerző maga nevezi), nehezebben bírja a mégoly jószándékú és nemes hevületű didakticizmust, a lelkesen lobogó, ám ráismertetően új érzelmi-gondolati töltést nélkülöző közlést. A játékon mindig ott üt át az élet, a valóság, ahol egyszeri emberi tartalmak szakadnak fel (pl. a főpap és fia jelenetében, Nimród késő-bölcs rezignációjában).

A modellbe rendezett, általánossá párolt tanulságokat *Sik Ferenc* tette színházivá; zömmel saját korábbi rendelkezéseiből kölcsönözte eljárásait. Legtöbbet a hajdani Antikrisztus-rendezésből vett át: az alapvető tételrendezést, a tömegmozgató-sok mechanizmusát, a gyertyás szertartás-motívumot, annak elhelyezését a szerkezetben, a „kegyetlen” atmoszféra kellékeit, egy-egy fontos szereplő alkotó vágyainak,

bensőséges kitarulkozásainak földön-fekve-kimondását, mert enélkül ez az előadás sem maradhatott. A „királyi nász” álló aktusa volt vadonatúj; a rendező lelke rajta, ha egy rituális coitu szakrális tartalmát így véli kifejezhetőnek. Ha sik munka-programját nézzük, törvényszerűnek kell tartanunk, ha olykor kénytelen kész eszközeinek raktárából előhúzni a megoldásokat. Milyen jó lenne, ha a színházi nagyüzem nem örölné előbb-utóbb az ő tehetségéből is közhelyeket! – Ezzel együtt az előadás szemre roppant látványos, hatásos, helyenként értelmesen szép is. Sik kifejezőeszközei ilyenkor „ülnek”. A látvánnyal feldobott, monumentálissá duzzasztott gondolatszöveget azonban erősebb nem lesz, a feszítéstől inkább szakadozik. – *Vata Emil* szinpadképét egyetlen *nagyszerű ötlet* alakítja e darabnak legmegfelelőbb térré: a háttérben felmagasló, óriás istenszobor lábai. A föltornyosuló alak egésze képzeletünkben egészül ki. A monumentális lábak együtt képviselik az ókori oldalnézeti ábrázolást, a híres Istár-kapuról ismert kerámia-téglás technika reminiscenciáit, s az eltiprás, a legázolás összes történelmi és XX. századi tartalmait. Hasonlóképp nagyon jók, kifejezők *Schütter Judit* kosztümjei.

Mint effajta darabok általában, az Istenek csatája sem nyújt sok alkalmat a színes alakábrázolásra, inkább szuggesztív megjelenést, jelentéshordozást kíván a színészekről. Leggazdagabb szerep a királyé, a főpapé és Avramé. *Holl István* (Nimród király) azért uralkodik nemcsak Babilon, de a játéktér felett is, mert kezdetől együtt hordja és fejleszti az alak királyi és emberi vonásait, zsarnokként is megőrzi az askétikus tisztasággal táplált nagy formátumot, ami elhihetővé teszi végső tisztánlátását és bölcs kiábrándulását. Emberi fölemelkedése és zsarnoki összeomlása egyéniségéből következik, nem csupán a szerző akaratából. Nem mondhatjuk el ezt *Pákozdy János* Avramjáról. A tiszta, egyszerű ember-kényszerű próféta-hős-uralkodó, zsarnok széles szerepívéből keveset elevenített meg. Különösen a hősi fordulattól vált az addig helyénvaló egyszerűség tévesen értett megőrzésével együgyűvé. *Holl-Nimród* kemény és céltudatos zsarnok volt, *Pákozdy-Avram* felfuvalkodott és öntetszelgő. Selten kommt was Besseres nach...? Tharé főpap fanatizmusát *Kézdy György* akkor hozta életközbe, mikor rendíthetetlen meggyőződésének megrendülését kell átélnie (a fiával való jelenetben). Különben egy ördögies sablon merevíti és szűrkíti meg. Egy-egy igen jól értett és képviselt emberi magatartást és funkciót elevenített meg *Fülöp Mihály*, *Dávid Kiss Ferenc*, s egyetlen jelenetben *Somodi Kálmán*. Az ifjú lányok szépsége, alakja – hibátlan. Főként *Szilvássy Annamáriaé*. *Sir Katalinnak* sokat árt az a zavaróan modoros, álművészi „szép beszéd”, amivel megszólal. – Fontos funkciója van ebben az ókori revűben a zenének, amit *Károly Róbert* állított össze s alkalmazott „szinpadra” – kitűnő stílus-érzéssel.

Mostanában minden méltatás könnyekig hatódott a pécsi színház „szeretetétől”, amivel kaput nyit fiatal, kezdő drámaíróknak. Nem hihetjük, hogy a színháznak az új magyar drámát szolgáló nagyszerű törekvéseit érzelmi oldalról értékelhetjük legtalálókban. A lehajló gyámolítás, a filantróp jóság hangoztatása megalázza a fiatal írókat (szervilis hálálkodást présel belőlük), és megalázza a színházat, elsőként a drámákat fellelő, istápoló *Czimer Józsefet*, mert munkáját egyszerűen érzelmi többletté szimplifikálja. Magunk részéről a *kezdeményező bátorságot* és a *jövőre, a jövővel is gondoló okosságot* tartjuk itt lényegesebbnek és nagyon értékesnek. Ezt a művészet sohasem nélkülözheti.

*

A kezdeményező bátorság és fölfedező kedv, a művészi megvalósítás színvonala meg a közönség várakozásai azonban ritkán találkoznak olyan egyértelmű *sikerben*, mint a Kamaraszínház legutóbbi bemutatóján. Egy Magyarországon még nem játszott, mai lengyel szerző, Janusz Krasinski darabját – *Ha megjönnek a fivéreim*... – fiatal és mozgékony író-fordító, *Spiró György* magyarította, a rendezést a színház rábízta a korántsem ismeretlen, ám „nem hivatásos” (értsd: nem oklevéllel igazolt) rendezőre, a szegedi *Paál Istvánra*. A szerző, fordító rendező (és sejtésünk szerint a dramaturg: *Katona Imre*) szerencsésen játszott össze, mindegyikük

kitűnően érti a színpad nyelvét. Nem hisszük, hogy ennek a darabnak ez az egyféle rendezése volna lehetséges, azt sem hisszük, hogy a darab a mai lengyel irodalom egyedülálló kiválósága lenne. De hisszük és állítjuk, mert tény, hogy magas-szintű, érdekes és feszültségelteli, elgondolkasztató és érdemleges mondandót sem nélkülöző produkció került elénk.

A darabbal kapcsolatban emlegethetünk lélektani realizmust, Molnár Ferenci színpadismeretet, abszurdal kacérkodó látásmódot, krimet, groteszk költőiséget, Priestleyt idéző életfilozófiát, közhelyeket is felhasználó mégis-eredetiséget és így tovább. Alighanem mindegyiket jogosan. Krasinski darabja sajátos szintézise ezeknek az – egymást néhol kizárni látszó – vonásoknak. Ügyes darab, és vitathatatlanul rendkívül szórakoztató; nem is igénytelenül, nem is hivalkodóan az. Történetét elmesélni bűn lenne, miképp egy krimiét is. Annyit azonban veszély nélkül jelezhetünk, hogy a cselekmény értelme, jelentése két szint között mozog: egy konkrét tényekből szőtt, konkrét sorsokban megtestesülő reális életközegben, amit nyilvánvaló és lappongó titkok feszítenek; s egy ebből előálló általános emberi sorsszituációban, aminek magva az a jellegzetesen korunkbéli gondolat, hogy üldözöttek és üldözöttek lenni szinte ugyanaz – a félelem poklát jelenti. Az élet úgy lehet embernek való, ha nincs, mert *nem kell* lennie bosszúnak, gyanakvásnak, félelemnek. Mi már sejthetjük, hol és merre nyílik kilátás effajta életre; azt sajnos nem mondhatjuk, hogy a „Rettegés Birodalma” letűnt volna az emberiség napirendjéről. A II. világháborút követő hetek Lengyelországa is bizonyosan tele volt még a félelem poklaival; sarokba szorított bűnösök, gyanúba fogott ártatlanok, tévútra került és jobb sorsra érdemes, illetve zavarosban halászó emberek tömegével. Nem tudjuk meg pontosan, hogy a két főszereplő – az ál-Ada kisasszony és a névtelen ál-Műgyűjtő – az igazság vagy a bűn, a tévedés vagy a tévesztés útjain kerültek-e konkrét helyzetükbe, legvalószínűbb, hogy így is, úgy is. A rettegés légköre azonban tökéletesen egyformán veszi körül őket, minden tele van titkokkal. Ezek egy része megoldódna számunkra, ha jobban ismernénk az akkori lengyel belviszonyokat, de akkor is maradna elég ahhoz, hogy végig izgalommal kísérjük, várjuk lépéseiket; vagy inkább a beteljesülő sors lépéseit? – A titokteljes, megoldásra váró helyzet adja a történet krimiszerűségét; abszurd ötletekkel villogó humora – mert az is van! – a két szintet összekötő értelmezést sürgeti, ki is szélesíti. Ez az elem kapcsolja a darabot a mai lengyel dráma morbid-groteszk sorába, ha nem is éppen a mrozeki színvonalú sorba. A mai lengyel irodalomból így-úgy megismerhető mozaikok arra engednek következtetni, hogy ott a fekete humornak, ennek a művészi világjelenségnek elég széles tere van. Nem gondoljuk, hogy föltétlenül s mindig pozitív értékek szülője, de azt eszünkbe juttatja, hogy ha volna mit tanulniuk a mi fiatal drámaíróinknak, hát ilyesmit éppenséggel tanulhatnának: a nem-felszínes humor játékait, a borzongató kacagás ráismertető fogásait. Krasinski ért hozzájuk.

A szerző és rendező összjátéka a vonzóan megoldatlan megoldásban sugárzik fel elragadóan. *Paál István* ugyanis némileg megváltoztatta a befejezést, de ezzel lényegiségét emelte ki. Érthetjük az utolsó gesztust és hangeffektust úgy is, hogy a rettegés tébolya uralkodik el a látott valóságon, de érthetjük úgy is, hogy a félelem és üldözések poklából fölmagasodik a legyűrhetetlen humánus. Ránk van bízva, miképpen írjuk meg a két főhős további sorsát; a látható és hallható jelzések azonban kikényszerítik belőlünk a megoldás keresését. Ha kétféleképp vagy többféleképp – annál jobb. – Ez a befejezés teremt teljes egyensúlyt a térben és időben konkrét, reális cselekménysor, illetve annak jelképesbe-abszurdba játszó, elvontabb értelmezése között. Addig a színen az előbbi uralkodik. *Paál István* rendezésében a színház életet – s nem képleteket – megtestesítő funkciója szerint van jelen. Nem „apparátusával”, hanem „itt és most történik”-varázsával. Épp ezért bátran elhagyhatta volna a pontfénnyekkel kiemelt, kiszakított, irreális summákat, mert üres fogások, nem tartoznak szolid eszközrendszerébe. Amit ezeken kívül megvalósított, az „hivatásos” munka a javából; akár a darab értelmezését és ez értelem kibontását, akár a színészek célbiztos irányítását, akár a kitűnő belső ritmust, tempóérzeteket figyeljük. Utóbbit nyomatékkal említenénk: az előadásban minden

éppen annyi ideig tart, ameddig tartania kell. Paál ott nyújtja meg, s ott pörgeti föl a történet, ahol az – vagyis a színházi hatás – kívánja. Több sikeres rendezése után most profi környezetben is avatott művészek bizonyult. – A színház *legújabb úttörése*, hogy *profi és amatőr művészek közös színházává mert válni*. Igaz tett volt, jó színház lett belőle. Reméljük, nem marad folytatás nélkül.

A darab karakterének megfelelően benne minden szerep jó. Kamatozik is, mert a színészek kiválóak. Mindenekelőtt *Pásztor Erzs*. Az idén másodszor kápráztat el, most talán még inkább, mint a Zórában, mert összetettebb, színesebb, szokatlanabb alakításra nyílik alkalma. Ada-Zimka kisasszony nem tragikus hősnő, meglehetősen kétes-homályos előélettel kerül elénk. Pásztor Erzs sem hősieíti, de nem is rágalmazza. Embernek játssza, aki csapdába került, s ebben a helyzetben – logikusan, törvényszerűen – fölgyorsulnak az életmegnyilvánulásai. Hihetetlenül változatos és hiteles így: látszatra szilárd és könnyed, közben retteg, tüntetően vidám, csúfondáros, de irgalomért sikolt, hetyke és kiszolgáltatott, gyanakvó és emberiséget sóvárgó, erélyes és hisztériás, komisz és szeretni vágyik, vakmerő és gyáva... Sokáig folytathatnánk. Pásztor Erzsinek mindehhez vannak hangjai, gesztusai, rebbenései, mozdulatai – és páratlan fegyelme. Nagy színésznő, mert ösztönösen tudatos és tudatosan nyújtja a teljes életet: érzelmi-tudatos egységében. Rég láttuk ilyen jónak *Győry Emilt*; ilyen erőteljesnek, szuggesztívnek. Szerepe kitűnően „illik” rá, egyénisége magátólértetődően veszi magára. A művészi erő persze nem magától jön, hanem az alakító többletből. Az ő alakjának ereje különös kétértelműségében van. Mert mit játszik el? Az emberség diadalát a bosszúszúláson vagy az elbizonytalanodó megtorpanást? A kiégett önfeladást vagy a veszélyt vállaló megtisztulást? Mindezt. S így sikerül színészileg olyasmit megvalósítania, ami a legritkább: a költőiséget. – Jobbnál jobbak az abszurd-groteszk epizódok szereplői is. Magasan *Paál László* emelkedett ki mégis közülük egy ember-séges-kíméletlen fosztogató, kedélyes-félelmetes gazfickó nagyszerű megformálásával. Végre kibújt a joember-esetlenségből, a kisemberi ügyefogyottságból (hagyták kibújni), s megmutatta, milyen izgalmasan színes egyéniség, milyen pompás, viszolyogatóan sötét humora van. Hatásos partner-ellenpontja a faarcú, rezzenéstelen rabló: *ifj. Kőmíves Sándor*. Neki valamivel szegényebbek a lehetőségei. Az együtt menekülő, szélhámos diplomata-páros alakítói – *Faludy László* és *Kovács Dénes* – tökéletesen magukra találtak: kitűnő epizódot köszönhet nekik az előadás. – Régi igazság, hogy a jó szereposztás – fél siker; de milyen ritkán sikerül?! Itt sikerült.

Az évad ősbemutatóinak, drámaíró-avatóinak sorozatában sem nyilatkozatok, sem interjúk, sem bemutató-bemutakozások, sem önéletrajzok nem irányították a figyelmet erre az előadásra. Csak jött... és várakozáson felüli siker lett, mert jól játszható és jól játszott produkció. Kellemes színházi megelégedés volt.

*

A forradalmi napok, évfordulók idején került sor a legfrissebb Hernádi-darab premierjére. A *Vérkereszttségnek* jól felismerhető célja, hogy emléket állítson a magyar munkásmozgalom hőseinek; nem csupán egyeseknek – valamennyinek. És ne csupán emlékeztessen – mozgósítson is. Hernádi Gyula a színpadi hatás legközvetlenebb és változatos eszközeit hívta elő; merített az amatőr műsorokban gyakori eljárásokból, a szöveggönyv-technikából és természetesen az őrá annyira jellemző élmény- és ötletanyagból. Darabjának az 1912. május 23-iki „vérvörös csütörtök” nem annyira témája, mint időbeli, ténybeli környezete. A témát az uralkodó *ötlet* adja: miképpen lesz vagy lehet a forradalmi színház a forradalmi cselekvés módja, menedéke, megmentője akár. A cselekmény erről beszél, körülvéve a történelmi eset jelzéseivel, majd megtoldva egy történelmi tartalmú allegorikus játékkal, ami a további történéseket a máig, de legalábbis a felszabadulásig átfogja.

A történet egy külvárosi munkásegylet műkedvelő színelőadásának főpróbája körül bonyolódik. A főpróba napja: 1912. május 23. A nap történetéről tudjuk,

hogy valóban vérkeresztsége lett a magyar munkásmozgalomnak; a forradalmi tömegek túlméntek a szociáldemokrata pártvezérek hirdette „békés, tüntető sétán”, forradalommal fenyegető fellépésük beleütközött a megerősített rendőr- és csendőrkordonokba, többen elvéréztek. A fejlemények láttán a pártvezetés lefújta a „tüntetést”. A műkedvelő próba eleinte úgy kapcsolódik a kinti eseményekhez, hogy a szereplők jórésze nem hajlandó próbálni, kimegy a tüntetőkre. A munkások többsége nem érti, hogy a művészet a forradalom szerves része, hogy „a tüntetés a színjátszás bátyja”, vagyis édestestvérek. Illetve csak a közvetlenül agitáló művészetet fogadja el ilyennek. Am aztán egy ponton a próba eggyé válik a külső történettel, a tüntetők és az üldöző rendőrök szembenállásával.

A munkásszínjátékok darabja a Párizsi Kommunról szól. Szerzője, rendezője és főszereplője András, aki nyomdász, műkedvelő színész és Párizsban „tanulta ki” a forradalmárságot. Alakja egyetlen történeti személyével sem azonos, de utal Frankel Leóra is, Alpári Gyulára is, a hét év múlva következő Tanácsköztársaság vezetőire is és mindenképpen a proletármozgalom nemzetközi egységére. A próbált darabban András a Kommun rendőrfőnökét játssza, kit a bukás napján egy megtorló-ítélkező ellenforradalmi csoport véletlenségből saját emberének vél, így aztán ő „hallgatja ki” és bocsátja el az eléje hurcolt foglyokat, elvtársait. Mikor a pesti utcán folyó harc benyomul a csöndes próbaterembe – ide menekülnek a tüntetésre vonultak s más munkások, nyomukban két rendőrtiszt – András hamarosan folytathatja darabbéli szerepét: a megölt Főfelügyelő ruhájába öltözve immár az életben játssza újra... Így válik – kissé mechanikusan – életté és harccá a színház, forradalmi cselekvése a színészi játék. A rendőrtiszt és András utolsó jelenetében a forradalmi művész mérkőzik az eltipró brutalitással, ahogy addig is végig ott vonul a történetben a forradalmi művészet és a forradalom egységének ars poétikája.

A cselekmény abból az ötletből táplálkozik, hogy *a játék valósággá lesz*. Ez az ötlet a színpadi tényyszerűség megteremtéséhez elég; az ars poëtika, a mondanivaló művészi többletéhez már nem egészen, csupán a *megállapításig jut el* forradalom és színház (művészet) viszonyáról. – Eltekintve attól, hogy a látott helyzet valósághitele enyhén kétes (realizáláshoz szükség van pl. a Főfelügyelő rendkívüli elővigyázatlanúságára s még egy sor véletlenre), némi hiányérzet támad abból, hogy *az ötlet és a konkrét társadalmiság összefüggéséből* nem születik revelálóbb felismerés, hogy maga az ötlet szinte mindenféle ellenséges, kollíziós viszonyba behelyettesíthető lenne. Oka ennek az osztály-antagonizmusnak az a plakátszerűen leegyszerűsített bemutatása, amit látunk: – az elnyomás felvont fegyverei s velük szemben a védtelen tömeg – egy évezredes alaphelyzet jelzése. A megkülönböztető tényekből legfontosabb lenne ezúttal a munkásság belső viszonyainak, felszikkázó ellentéteinek *jelentéselibb* megfogalmazása, akár a közvetett és közvetlen forradalmi cselekvés viszonyaként, akként, hogy mikor, melyik elsődlegesebb. András érvei a tüntetési-mámmorral szemben („...ez a tüntetés éppen olyan, mint a többi. Ezzel éppen úgy nem érünk el semmit, mint az eddigiekkel”, „rutin-tüntetést” akarnak) nem látszanak feltétlenül jogos, forradalmi érveknek, mert bár az akkori szociáldemokrata vezetés valóban nem akart ennél többet, s a felheccelt tömegeket végül cserbenhagyta, – a tömegek forradalmi fellépése mégiscsak erejük nélkülözhetetlen demonstrálása, a forradalmi helyzet előre jelzése, amit nem becsülhetünk le. Akkor kezdjük érteni András magatartásának forradalmi magvát, amikor a főpróba életbe-valóságba fordul, s akkor kap – visszamenőleg – visszhangot Andrásnak az a korábbi kijelentése, hogy „Nekem most ez a dolgom”. A darab nem részletezi, hogy a tüntetés, sőt lázadás még nem azonos a forradalommal, de ez itt nem is hiányzik. Félreértésre adhat viszont okot, hogy a szereplők többször „*a párt*” utasításáról beszélnek, ami 1912-ben a szoc. dem. pártra vonatkozik, de a mai nézők többsége minden további nélkül a kommunisták pártjára érti, ami mégiscsak nagy különbség. A „vérvörös csütörtök” sajátos körülményeiről keveset tudó közönséget Andrásnak társait megmentő „színelőadása” a cselekmény alakulásával meggyőzi az ő forradalmi cselekvésének értékéről, de tettének inkább látványossága és nem elvi-sége révén. Egy-egy kótyagosabb fej még azt is gondolhatja tán, hogy a SZÍNHÁZ

(így!) a forradalom par excellence területe, jöllehet a szerző csak annyit szándékozik mondani, hogy a közvetlen és közvetett forradalmi cselekvés egyenrangúvá lehet, mindig a konkrét helyzet dönti el, mi az éppen szükséges. *Ábrázolása* azonban ezt nem mutatja tisztán, csak az ideológiai hozzá-tétel értelmezi.

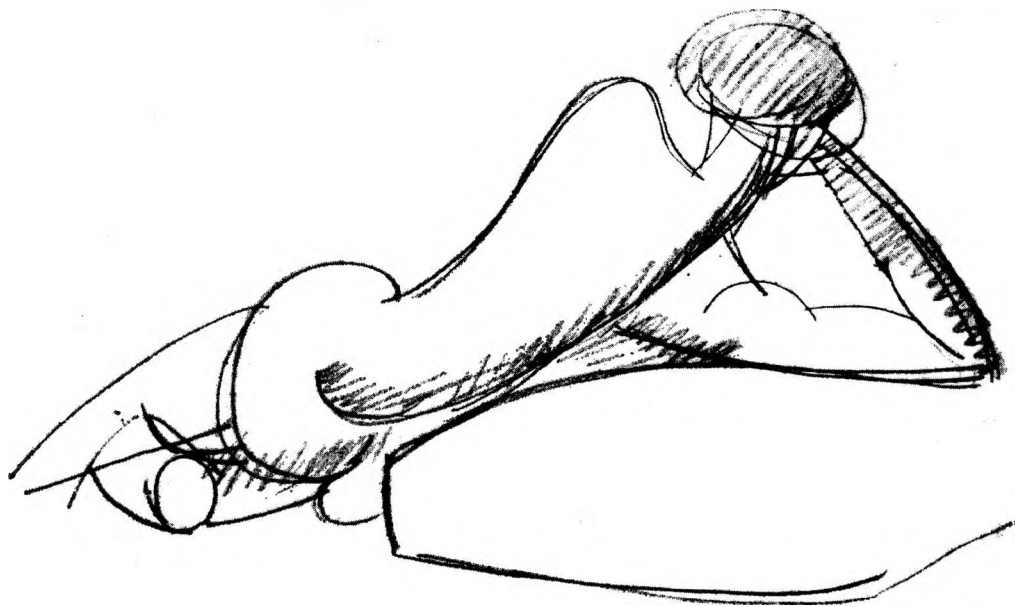
Hernádi Gyula nagyszabású és sok mozzanatában eredményes kísérletet tesz mégis, hogy András alakjában megformáljon egy munkásmozgalmi hőst. Olyan embert, aki társadalmi-emberi felelősség-vállalásból lesz hőssé, aki a forradalom vállalásával mindenekelőtt fegyelmet, értelmesen mérlegelő felelősség-feladatot vállalt. Ez a jellemábrázolás a darab *föltétlen értéke*; teljesebb akkor lehetne, ha – az említett összefüggések és alapok mélyebb ábrázolásával – megszűnnék benne a most még ott kísértő kissé gyökértelen megszállottság árnyalata. – A többi munkásszereplő is életszerű arcéleket villant föl; valóságvonatkozásaik, életszerűségük a darabbéli darabhoz, a színjátszáshoz való viszonyuk áttételében ábrázolódik, hisz ez a darab arkhimédieszi pontja. Van, akinek játékszenvedélye a forradalmi szenvedély része. Andrásé tudniillik. Van, aki nem érti, hogy a játék a forradalom eszköze, módszere lehet, csak a nyers kollízióban véli a forradalmiságot demonstrálhatónak, s ezt teszi is (pl. Péter). Vannak, akik a játékot nem veszik komolyan, csak „játék”, mellékes dolog, ami más, mint a valóság (János és Erzsi). Van, aki gyávaságát leplezi a játékkal (Jóska), van, aki fegyvelemből tart ki (pl. Zoli). A forradalomra érlelődő munkásság sokféle árnyalata vetül elénk, különbségeikben a belső viták *jelződnék* (meg a színházról való nézetek – akár mai – problémái). Így is nagy *írói gazdagodás* ez az alakteremtés, ha Hernádi korábbi módszereihez mérjük. Az elnyomást képviselő két rendőrtiszt alakjában azonban most is kísért a régebbi, steril tételesség. Nyilvánvaló, hogy e két személy funkciója a darabban, a történelemben is, a forradalom meggyilkolása. Eszünkbe sincs ezt kétségbe vonni, ám azt igen, hogy a gyilkosok ennyire nyíltan, otrombán *csak* gyilkosok szoktak volna lenni. Azért oly veszélyesek és félelmetesek, mert „a haramiák emberek”. Főleg a fiatalabb Felügyelőben lesz meztelen ábra a mindenre képes aljasság; az író aztán vele játszatja el a történelmi jelképesességü befőzésben a fasiszta-ellenforradalmi rend bájolgásba, huncutkodó-magyarkodó megtévesztésekbe bűjt farkasvilágát.

A „vérvörös csüttörök” vértanúinak hatásosan szép gyászszertartásából nő ki ez az *allegória*; pillanatokba sűriti 30 év történetét: az ellenforradalom nemzedékeket mérgező, szépelgéssel palástolt kiméletlenségét, majd a szocialista, forradalmi erők győzelmét. (Talán még távolabbra is utal ez a jelképesesség: a konzervatív-forradalomellenes magatartások mindenkori affinitására a giccs, az álság iránt). Nem lelkesedünk a színpadi allegóriáért, de itt a darab eszmei egésze feltétlenül indokolja, sőt megkínálja. Hernádi ugyanis nemcsak az elbukó forradalmi tettek, magatartások heroizmusát akarja felmutatni, hanem a forradalmi folytonosságot, ami a győzelemhez vezet. Enélkül az eszmei kiegészítés nélkül a darab mondanivalója szükségképpen szegényedne, eldeformálnódna. Kitűnőnek éreztük – a rendezőt dicséri! – az előadás végén megszólaló *Marseillaise* ritmusváltását: a méltóságteli, ünnepélyesen vontatott zenét a megújuló forradalmi nép vérforraló indulóba lendíti.

A *Vérkeresztség* előadását *Nógrádi Róbert* teljes érzelmi azonosulással hozta létre. Érezhetően törekedett a társadalmi konkrétumok jelenlétének dúsítására, kiemelésére, arra, hogy a cselekményrugókat a társadalmiságban megerősítse. Közben néhány jó ötlettel megerősített játékokat formált. Paradoxul hangzik, hogy rendezése a darabbéli *játék* központi, sorsdöntő trükkhatású mozzanatát nyomatékosította. A színészi frissességet az első jelenetekben visszafogta, aztán a játék valóságba fordulásakor némileg felszabadította. A Kommun-jelenet közepéig a szereplők nagy része betanult replikákat mond, onnan kezdve költözik élet a színpadra. Elsősorban az Andrást játszó *Holl István*ba. Addig ő is halvány, jöllehet legfőljebb félszegnek szabadna lennie; a sorsvállalás fordulata fűti föl, bár a fordulatot nem érzékelteti, csak lassú forrósodását). Attól kezdve, hogy beöltözik a rendőrtiszt ruhájába, már halálpontosan *tudja*, mit csinál. Csak ő tudja. – Hasonló „menetben” színesedik át *Vajda Márta* alakítása is. Egyenletes, határozott jellemformálással vesz részt a játékban *Szegegyár Menyhért* és *Dávid Kiss Ferenc*. *Harkányi János* kitűnő színészi adott-

ságai még mostohácska szerepében is feltűntek. Mutató eszközei ellenére fölhevítte a figyelmet alakítására *N. Szabó Sándor*. Kítűnő epizódista volt *Fülöp Mihály*. A fiatalabb rendőrt alakító *Kézdy György* az egysikúan ördögi alakot alattomosná konkretizálja, vagyis jellemzi, ezzel jól előlegezi nőimitatori magánszámát, amit kítűnően old meg. – Egy szerényen öntudatos, kicsit sikertelen, majd a váratlan feladattól kivirágzó munkaslány alakját *Joó Katalin*, a főiskolás színész nő játssza. Tökéletes szereposztási tévedés történt vele: mindenféle adottsága szögesen ellentétes a szerepével. Azt mégsem várhatjuk tőle, hogy első fellépése izgalmában önmaga merő ellentétévé lényegüljön. – *Unger Pálma* és *Kovács István* jelszó-kiabálásnak fogták föl a versmondást, ami még egy tüntetésen is fülsértő: A „proletár fiú” és apa nagysága eltöprel, Ady harsona-zengése zajártalommal laposodik az üvöltéstől.

Hernádi Gyula műveinek fogadtatásában, értékelésében mindig feltűnő anomáliákkal találkozunk. Alighanem azért, mert nála központi, teremtő fontossága van az ötleteknek (néha trükköknek). Vannak is eredeti és szellemes ötletei, nem unalmas sohasem. Írásaiban mindig mozdul valami felismertető, megdöbbentő, de legalább meghökkentő gondolat. Sokakat az ötletpetárdák önmagukban lebilincselnek; ami igaz – igaz: nem túl gyakran van szerencsénk ilyenhez. Másokat ezenkívül izgatnak az ötletek totálisabb összefüggései, olyasmi, hogy mennyi bennük az élethelyzetek valósága, művészi sokrétősége, mennyire képesek magasabb-általánosabb társadalmi, emberi igazságokat felszíkraztatni. A vizsgálódások olykor kérdőjeleket szülnek, de azért, mert komolyan veszik Hernádi Gyula írói szándékát és kvalitásait. – A *Vérkeresztesség* befejező pillanataiban a szocialista forradalom győzelmét ünnepeljük. A forradalomét, mely ma is él, melynek azóta is vannak forradalmárai; akiknek talán már nem kell a rájuk szegzett fegyverek csövébe nézniük, de azért vannak forradalmi feladataik és megpróbáltatásaik. Például az a feladatuk, hogy *tolytassák* – fegyverek, holttestek és vér nélkül is – céltudatosságban, magatartásban, munkában, művészetben, eszmei állásfoglalásban. Kinek, mikor és hogyan lehet. Így sem könnyű, nem is veszélytelen.

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

Németh László olyan író volt, aki körül pályája kezdetétől mindig érzelmi és eszmei viharok kavargtak. Nyilván az tette – a színház megmagyarázhatatlan vonzásán kívül – drámaíróvá, hogy a maga keltette viharokat ő élte át a legmélyebben. Irodalmunk két alapvető hagyományához volt szigorú következetességgel hűséges: világító fáklya akart lenni és mindent halálosan komolyan vett. Képtelen volt a kivülállásra, a kötetlenségre, a könnyedségre. Amit egyszer leírt vagy kimondott, azt még akkor is beépítette eszményrendszerébe, ha ehhez jelentős ártrendezéseket kellett végrehajtania. Sohasem tett odavetett nyilatkozatokat: önkínzóan a szíve vérével irt mindent. Többek között így okozott súlyos bántásokat – elsősorban önmagának. Talán orvosi diplomájával is magyarázható, hogy íróként központi kérdése a *fájdalom* volt. A szenvedés – az ősi görög hagyománynak megfelelően – megtisztító hatású minden drámájában, s hősei az *akarat* és *meggyőződés* segítségével veszik föl a küzdelmet saját testük és lelkük bajaival.

Mélyen közösségi ember volt, hangsúlyozta temetésén Illés Endre. Németh László drámahősei is kivétel nélkül a közösségért élnek, küzdenek és hoznak áldozatokat; ugyanakkor majdnem mindig magányosak, akik sem hozzátartozóiktól, sem szeretteiktől, sem barátaitól, sem szövetségeseiktől nem kapnak lényeges segítséget. Nem is kaphatnak, hiszen az író a végrehajtás mikéntjénél jobban izgatja az elhatározás, megtalálás nehézsége és felelőssége. (A megvalósíthatóság kérdése az elhatározás egyik fontos motívuma, így a jól kiválasztott cél, vagy feladat elérése, teljesítése csak a választás igazolását szolgálja.) Németh László nem a megvalósítási folyamatban keresi a drámai feszültségeket, hanem az igazság felismerhetőségének, az erkölcsi köteletség teljesítésének nehézségeiben, a bölcs mérlegelésben és szigorú következetességben. Hősei erejüket és lehetőségeiket végső próbára tevő feladatokat tűznek maguk elé, ezek megoldását keresik, majd a megpróbáltatások során önmagukhoz és elkötelezettségükhöz kell hűnek maradniok. Drámaiban mindig csak *egy* hős van. Színpadán ugyan megjelennek e hős táborának hívei, árulói és ellenfelei, akiknek egyéniségét határozottan megrajzolja és vállalt szerepükön keresztül különféle eszméket fogalmaz meg; de a *hős*nek a drámai küzdelem legfontosabb szakaszait önmagával kell megvívnia: legnagyobb ellenfele mindig saját gyöngesége, félelme, határozatlansága és előrelátásának korlátozottsága, intellektusának végesége. Németh László drámáinak egyes jeleneteiben elhatározások kialakulását, megszületését és következményeit látjuk. Ez korlátozza a hős kibontakozási lehetőségeit és statiszta szerepre kényszeríti a többi szereplőket. Kevés eseményt visz színre, a rendkívül tömörre, kovácsolt dialógusok viszont igen széles gondolati rétegeket mozgatnak meg. Rendező és színész dolga azért különösen nehéz Németh László színpadán, mert a szóbeli kifejezés óriási súlyával szemben a gesztusnak, mozgásnak alig jut szerep.

Pándi Pál mutatott rá a *II. József* Nemzeti Színház-beli bemutatójáról szólva (Kritika, 1964. 3. sz. 3–9. l.) arra, mennyire a megírás időszakának társadalmi kérdései tükröződnek Németh László történeti drámáinak gondolatmeneteiben. „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a méltatlanságot” – mondja VII. Gergely pápa, s az eszményekbe vetett hit ilyen általános megfogalmazása mélységesen jellemző Németh László drámai hőseire. A hős nála mindig nemes értelemben fennkölt gondolkodásút jelent, s ez teszi drámáit bizonyos értelemben romantikussá. Ugyanakkor VII. Gergely drámájából e megfogalmazás előtt már sokoldalúan kiderült, mit is ért igazság és méltatlanság alatt: a drámahős legkorszerűbb gondolata a szegény nép

gondjainak, bajainak és esetleges történelemformáló szerepének számbavétele egy olyan korban, amikor az uralkodó réteg még a hatalom korlátlan birtokosának képzelte magát. (Egyébként ez a fölismerés teszi leghívebb tanácsosává Ottót.) Németh László természetesen sokkal jobban ismeri a XI. század történetét annál, hogy a pápából szocialisztikusan gondolkodó társadalmi forradalmárt formáljon. Még Ottó, akinek az a drámabeli funkciója, hogy a pápa gondolatainak egyik szélsőséges értelmezését testesítse meg, még ő sem gondol a nép lázadásának fölhasználására a német király elleni nagy politikai küzdelemben. Mégis Gergely nagy álmában – „hogya az egyház legyen a nemzetek közös hazája, s Szent Péter a királyok atyja” – az igazság minden ember jogainak egyfajta biztosítását; a méltatlanság az egyszerű emberek szenvedését, elnyomását, szélsőséges kizsákmányolását jelenti. A pápa, aki isten földi helytartójának szerepét követeli magának, nem „égi”, hanem nagyon is földi célok érdekében teszi ezt: a kereszténység társadalmi igazságát akarja megvalósítani. Nem jelenti ez a feudális társadalom megváltoztatását, csak a legtöbb szenvedést okozó, legkirívóbb visszaélések megszüntetését. Ezt a gondolatmenetet nem lehet teljes mértékben azonosítani Németh László korabeli társadalomkritikai elképzeléseivel. Mégis azt mondhatjuk, a VII. *Gergely* a Horthy-korszak magyar értelmiségének útkezesi drámája.

Magától az írótól tudjuk, hogy világtörténeti tanulmányai adták kezébe VII. Gergely pápa levelezését, s innen merítette drámája anyagát. A hatalmas német király canossai megalázkodása nagyjából ugyanekkor izgatta föl egy másik kitűnő írónk, Füst Milán képzeletét is: nem sokkal Németh László drámájának megírása előtt teremtette meg a maga IV. *Henrik királyát*. Mindkét író emberi egyéniségére, írói világképére mélyen jellemző az a különbség, ahogy a témát megragadják. Füst Milán király a zabolátlan, gátlástalan lázadó, aki mindent indulatainak, szenvedélyeinek, vágyainak rendel alá, nem törődik az egyház „isten” és a világ erkölcsi törvényekkel szabályzott rendjével, hanem Canossa példátlan megaláztatását is vállalva tör pontosan meg sem határozható célja felé. Szabad akar lenni minden kötöttségtől, s így akarja hatalmát is gyakorolni. Németh László e sok más szempontból is ábrázolható történeti figura hasonló képét veszi át a maga drámájába, noha pápája nagy ellenfelét nem lépteti színre. Vele szemben VII. Gergely pápa a rend, igazság, fegyelem, törvény és kötelességtudás megszállottja. A bevezető szerzői utasítás szerzetesi hajlamairól szól, de ez nem csupán puritán ízlését jelenti (mint az esetleg a színpadberendezési tanácsokból gondolhatnánk). Gergely és németh lászló-i fölfogásban vett szerzetes: olyan ember, aki az igazság megvalósításának közösségi kötelezettségét vállalva kész minden áldozatra, lemondásra, aki személyes érzelmeit, vágyait mindig a feladatnak rendeli alá.

Nem lenne szerencsés Németh László drámáját a történettudománnyal szembe-
síteni, hiszen másról van itt szó. Akkor ugyanis ki kellene mondanunk például azt, hogy a pápa nagyszabású erőfeszítései végül siettették azt a folyamatot, amely egyik utódát arra kényszerítette, az egyház nevében mondjon le a világi rend meghatározásának általános igényéről. A szegény sorból származó pápa (és mellette a francia főnemes családban született Ottó) azonban azzal a fölfogással harcolva nő naggyá, amit Hugó, clunyi apát így fogalmaz meg: „Nekünk, főpapoknak... vigyázni kell, nehogy, míg a lelkiismeret jogát védjük, a társadalom rendjét bolygassuk föl.” A pápa úgy utasítja vissza a „fölbolygatás” vádját, hogy hangsúlyozza egyet nem értését az adott renddel: „A társadalom rendje: a szellem-egyház elsőbbsége minden világi jog, hatalom, intézmény fölött.” Ez pedig nem kevesebbet jelent, mint a reformálás jogának igazolását. Külön figyelmet érdemel az egyház szellemi lényegének hangsúlyozása. Igaz, Gergely harcos egyéniség és még utolsó megpróbáltatásai idején is dühösen utasítja el a megalkuvás lehetőségét, de harcát szellemi fegyverekkel kívánja megvívni. Legnagyobb győzelme, hogy a canossai megaláztatásba látszólag tisztán szellemi fegyverrel – a kiátkozással – kényszeríti bele IV. Henrik királyt. Azért látszólag, mert *A minőség forradalmának* írója már világosan tudja, hogy a szellem ereje az anyagi viszonyok megszervezésében van: a pápai átkot a szászok lázadása teszi hatékonyá. A pápa addig tud szellemi fegyverével

fölkerekedni, amíg sikerül vele a világi erőket egymás ellen kijátszania. Amikor elrugaszkodik a valóságtól, és a józanul mérlegelő gyakorlati politikus szerepét a misztikus sugallattól vezérelt prófétáival cseréli föl, buknia kell; s amikor Henrik király seregei elérik az Angyalvár falait, nem a szellem, hanem a norman herceg segítsége menti meg Gergely életét. Ezért mondja Németh László, hogy a *VII. Gergely* a leszámolás drámája.

A németh lászló-i szerzetes eszmény megtestesítése azt is jelenti, hogy az ember érzelmi világának több fontos tényezője nem kaphat szerepet a pápa személyiségében. Így „barátnőihez”, a király özvegy édesanyjához és Matild grófnőhöz fűződő viszonya is mentes minden – akár elfojtott – szexuális motívumtól. Az emberi teljességnek ezt a megcsonkítását Németh László Gergely pápa életkorának és testi állapotának erős hangsúlyozásával hitelesíti. S ez az eredeti mondanivaló alapvető tétele is. Eszerint a szellem fegyvere ugyan csak a *meqlévő* társadalmi erők mozgásának irányításán keresztül játszhat történelemalakító szerepet, vagyis anyagi eszközökben kell megvalósulnia ahhoz, hogy hatékony lehessen. Ugyanakkor az egyes ember (történelmi személyiség) nagyságát nem testének ereje, hanem akarata, hite, meggyőződésének szilárdsága biztosítja. A vereséget szenvedett pápa abban a folyamatban nő naggyá, amely megmutatja, hogyan győzte le fájdalokat, gyengeségeket hordozó testét, öregségét, betegségét a tenni vágyó szellem.

Marton Endre pusztán azzal, hogy a robusztus természetű, dörgő hangú Sinkovits Imrére osztotta ki *VII. Gergely* szerepét, megtagadta a drámának ezt az író által adott értelmezését. A Nemzeti Színház előadásán a pápa aggságának, betegségeinek, testi gyengeségének kevés hitele van. Sinkovits alakítása azonban igazolható lenne a dráma egy másik megjegyzése alapján, amely ezt a panaszt adja a pápa szájába: „Kevés időm maradt a tudományra.” E mondat megnöveli ugyan egyfelől Gergely öregségének drámabeli jelentőségét, de ugyanakkor lehetővé teszi, hogy a szellem hatékonyságának kérdéséről a hangsúly az erkölcsi erőre, s ebből az elszánt harcos türelmetlenségére helyeződjék át. Lehetne tehát egy olyan *VII. Gergely* színpadra állítani, aki hajdani kényszerítő erejében hisz akkor is, amikor már csak szellemében van erő, s a parancsolás „egyszerű” elintézési módjához szokottság, a jó, igaz ügy érdekében erőszakossá teszi. A belátás hiányának, az emberi adottságokat, a pillanatnyi bajokat a végső cél fényében figyelmen kívül hagyó politikai gondolkodásnak drámája lehetne a *VII. Gergely*. Marton Endre azonban nem végezte el ezt az átértelmezést, rendezői munkájának eredményét csak az egyes jelenetek kidolgozott beállításai tanúsítják. Nem talált megoldást arra az igen nehéz kérdésre sem, mi a mellékszereplők funkciója a dráma kialakulásában. Az egyes szerepek általában kidolgozottak, a színészek jó teljesítményt nyújtanak, csak éppen az sikerrel, hogy önmagukon kívül (illetve magukban) a dráma hősei a főhős énjének egy-egy motívumát, vagy jellemének egy-egy hiányzó vonását is képviselik. A neves rendező tapasztalt színészekkel rutinosan gördülékeny előadást hozott létre, de Németh László drámájának különös intellektuális izzását nem sikerült éreztetnie. Így – főleg az utolsó felvonás – elnyújtottnak tetszik, s nem tudjuk meg, mit akart ezzel az előadással a Nemzeti Színház megszólaltatni.

Hasonló kérdést tehetünk föl Szirtes Tamásnak a Madách Kamaraszínházban látható *Elveszett paradicsom* előadása után. Sarkadi Imre drámája mögül lassan eltűnik a legenda, ami a fiatalon öngyilkos író élete és művészete körül az ösbe-mutató idején oly erős érzelmi töltéssel izzott. Aki a legenda föltámasztását remélte, kétegtelenül csalódik az előadásban; a tárgyilagos nézőnek viszont meg kell állapítania, hogy Sarkadi Imre színműve sűrű, verbő dráma. Köpeczi Bőcz István szokatlanul erős atmoszférájú színpadképe azt sugallja, a „paradicsom” elvesztése a Németh László és nemzedéke képzeletében teremtett illúziókkal való leszámolást jelenti. A dráma színhelye a falusi élet megmentő erejébe vetett hitet, a népi írók mozgalmát, a Válasz világát idézi meg. A falusi magányában, végtelenül egyszerű körülmények között eredményes tudományos munkát végző Sebők Imre és a tisztá, egyszerű, csupa hit hősnő, Mira mintha Németh László világából kerültek volna át Sarkadi drámájába. A nyugdíjas tanárként tudományos rangot szerzett hős egy

VII. Gergely elszántságával él, csak éppen testében nem beteg, gyöngesége nem okoz neki gondot, hanem éppen ellenkezőleg, fizikai erejével nyugózi le a nézőt. Akárcsak Sinkovits Imre, Mensáros László is fiatal az aggastyán szerephez, de ebben a környezetben ez helyénvaló: ilyen testi egészség csak növeli Sebők Imre lelkienergiájának hitelét. A kitartó munkával elérhető haladásba vetett töretlen hit adja ennek az álláspontnak szilárd vázát. Erre épül az évtizedes tapasztalatokban kicsiszolódott megértés, belátás, figyelmesség, szeretet, mint az eszményi emberi kapcsolatok kialakításának egyetlen lehetősége. Sebők Imre egy természetes, tiszta, egészséges világszemlélet megtestesítője – Mirával együtt. Kőpeczi Bócz István díszlete olyan mértékben realizálja – Mensáros László kitűnő alakításával együtt – ezt az idillt, hogy annak létezéséhez a kételynek vagy iróniának árnyéka sem fér. Vitathatatlan, hogy a dráma értelmezésének ez egyik lehetséges kiindulópontja.

A stílusos, minden darabjában realista értelemben hiteles színpadon azonban megjelenik egy, a hetvenes évek divatjának megfelelő „hosszú” női ruha. Ebből azt a következtetést kellene levonnunk, hogy a dráma napjainkban játszódik. Ez azonban rögtön más értelmezést ad a színpadi valóságnak és Sebők Imre figurájának: ironizálja azok naturalisztikus hitelét. Ebben az esetben az egész falusi idillt csak szimbolikus értelemben szabadna megjeleníteni, mint egyrészt a nyugodt, kiegyensúlyozottabb élet mindnyájunkban élő vágyát; másrészt a tudományba, munkába, haladásba és erkölcsi eszményekbe vetett hit őszinte megjelenési formáját. Szirtes Tamás figyelmen kívül hagyta ezt, s nem számolt azzal, hogy konkretizálva az időt a paradicsom anakronisztikussá válik: a tudományos kutatás mai magasan szervezett színvonalára gondolva az elszigetelten kísérletezgető, mikroszkóppal játszógó nyugdíjas tanár univerzális tudós volta komikus álomnak látszik csupán. Pedig nem az! Mensáros László igyekszik is hangsúlyozni, hogy a lényeg itt nem a parasztház és az egyszál mikroszkóp, hanem az újrakezdéshez szükséges lelkielő, a munkába, és tudományba, erkölcsbe és elhivatottságba vetett hit.

Ez a hit élteti Mirát, ez adja erejét. Alakját Sarkadi Imre nem tudta olyan színésszé kiteljesíteni, mint amilyenre az öreg Sebők Imre sikerült. Ezen aztán sem a rendező, sem a szerepet alakító Piros Ildikó nem tudott változtatni; így bizonytalanságban maradunk, mi ad ennek a tizenkilenc éves kislánynak erőt, hogy kiemelkedjék környezetéből. Ennek az erőnek kellene megtartania Zoltánt is, de a naiv tisztaság, természetesség ehhez nem kínál kellő fedezetet. Óhatatlanul fölmerül a kérdés, nem csupán otthontalansága miatt örül annyira a kolozsvári lány a vendégségben talált otthonnak? Aki ilyen módon élvezi egy öregember szeretetét, és vágyik egy fiatal szerelmére, annak nem sok része lehet szeretetben, s még kevesebb alkalmat szerelmi társ találására. Mira magánya, otthontalansága, érzelmi kiéhezhettsége lehet csak a magyarázata, hogy voltaképpen már első találkozásuk előtt beleszeret Zoltánba. A nincsen más választás motívuma nélkül aligha lehet bízni e látatlanban kezdődött szerelem tartósságában.

Zoltán drámájának hőfoka attól függ, mit vesztett végzetes bűnét elkövetve. Sarkadi a veszteség nagyságát hőse rendkívüli adottságaival, tudós tehetségével jelzi. Sztankay István alakításában inkább egy sikeres, jól kereső orvos jelenik meg előttünk; azt, hogy a harminchárom éves fiatalember tudományos eredményeivel már igazolta tehetségét, nem tudja elhíttetni. E hiány nem végzetes, hiszen éppen az életkora a biztosíték rá, hogy a bűn elkövetése előtt még minden út nyitva lehetett előtte. Mégis az az érzésünk, hogy Zoltán nem vesztette el az értelmes élet paradicsomának belépőjegyét, mert meg se találta még. Az előadás sikerének jelentős forrása, hogy Zoltán környezetében – szűkebb családjában – hatásosan érzékelteti azt az életformát, amely igazolja az orvos kiábrándultságát, cinizmusát; csak a Zoltánban rejlő jelentős értékek maradnak rejtve. Anyagiasság és szellemi űr, az emberi kapcsolatok tartalmatlansága és az ösztönös vágyak szabados kiélése, család, árulás, szeretet hiánya, mohó pénz- és élvezetvágy veszi körül Zoltánt. Olyan közeg ez, ami valóban eltéríthet valakit az „igazi” céloktól, tévútra vihet, bűnössé tehet. Ennek érzékeltetése ellenére azért nem tudja a rendező Zoltán belső feszültségének igazi tartalmát kibontani, mert elkerülte a figyelmét, hogy Sarkadi Imre

a címben említett paradicsom elvesztésének gondolatát ironikusan kezeli. Sebők Imre idillje ugyanis csak Zoltán válságának mélypontjáról, illetve Mira tapasztalatlanságának beállításában tökéletes. Valójában a falusi egyszerűség és a tudóskodás egy kudarcot vallott élet utolsó menedéke. Sebők Imre még abban sem lehet biztos, hogy hetvenötödik születésnapján meglátogatják gyermekei, sorsa a tökéletes magány, egyedüllét. Otthonteremtő képessége mellett a nyugdíjas tanár hivatásáról, a nevelésről is keserű képet fest az író, hiszen saját gyermekeinek élete kivétel nélkül kisiklott és üres. Nem csupán Zoltán nem tanulta meg tőle szép eszményeit, a paradicsom teremtesére képes erényeket, de a többiek sem követik apjuk példáját. Zoltán ereje – amivel ezen az előadáson sem Szirtes Tamás, sem Sztankay István nem tud mit kezdeni – abban van, hogy szélsőségesen csinálja azt, amit a többiek szörmentén; a féltelensége olyan mértékben szembeállítja a társadalom törvényeivel, hogy a bűnhődése elkerülhetetlenségét föl kell ismernie, s ennek fényében láthatja az egész zsákcúct. Olyan dráma ez, ami még a rendezés bizonytalan állásfoglalása ellenére is élménnyel ajándékozza meg a nézőt.

Neves prózaíró, Palotai Boris első színművét mutatta be a Katona József Színház. A *Szigorú szerelmesek* előadásán elhangzó néhány találó mondat és a földégett jelenség általános igazsága mellett a mai „öregek” és mai „fiatalok” konfliktusáról semmi lényegesen újat nem tudunk meg. Az irodalmi mű felszínességén a fiatal rendező sem tudott segíteni. Azt est mindössze két meglepetéssel szolgált: ámulhatunk egyik-másik szereplőn, hogy milyen gyenge képességekkel lehet valaki a Nemzeti Színház tagja és örülhetünk két nagyon tehetséges fiatal színész föltűnésének. Vörös Eszter és Téri Sándor f. h. életet önt két papír figurába, kedvvel és sok ötlettel játszik. – A jelek szerint két megelőző bemutatója semmit sem enyhített azon az idegenségen, ahogy a közönség Gyurkovics Tibor szokatlan, „fekete” humorát fogadja. Az általános értetlenség alól a Pesti Színház rendezője, Kapás Dezső sem kivétel: a kitűnő Bulla Elma és Tomanek Nándor fölvonultatása ellenére sem boldogult Gyurkovics *Csóka-család* című új darabjával.

Annál nagyobb érdeklődéssel figyeli a közönség a Thália Színház új bemutatóját. Nem azért, mert László-Bencsik Sándor *Történelem alulnézetben* című szociográfiájából jó szindarab készült, de nem is csupán a bemondások okán, ahogy ezt a darab egyik kritikusa véli. A nagyrészt fiatal értelmiségiekből, diákokból, alkalmazottakból álló közönséget az hozza izgalomba, hogy a színpadon az életnek olyan rétegével találkozunk, amire rengeteget hivatkoznak, de aminek igazi gondolj, kérdései alig szólalnak meg művészeti alkotásokban. Természetesen hiányzik ebből a dokumentáló hatásra törekvő színházi előadásból a művészet sűrítő, általános érvényű példázatok teremtő hatása. A nézőnek azzal is tisztában kell lennie, hogy a szociográfia prózai módszerével megidézett exportcsomagoló brigád tagjai munkások ugyan, de sorsuk, életük, gondoljaik egyediek, legföljebb egy munkás rétegre jellemzőek. Az előadás Achilles-sarka, hogy sokan azt hiszik, a *munkásság* valódi életével találkoznak; holott valódi élettel találkoznak ugyan, de az nem általánosítható. A könyvolvasásról elhangzó statisztika bizonyára igaz az adott közegben, de már egy lakatosműhelyben aligha állna helyt. Kissé túlságosan olcsó nevetető eszközei ellenére inkább a Picasso művészetének befogadási nehézségeire *figyelmeztető* jelenetet érzem helytállónak. Másrészt azok a jelenetek a sikerültek, amelyekben a brigád sajátos életét látjuk; az egyik öreg munkás otthonában játszódó történetke viszont túlságosan általános, s ezért elnyújtott. A rendező Kazimir Károly helyesen érezett rá arra is, hogy a drámai mag a fizikai munkások és az őket lenéző alkalmazotti réteg közötti feszültségben rejtőzik. Ebből az anakronisztikus, de aligha légből kapott jelenségből igazi drámát lehetett volna írni, a mostani előadás készítőinek azonban más célja volt. Egy darabka életet akartak megmutatni, s ez a feladatot átérző, sőt a szerepeket kedvvel egyéniséggé formáló színészek kitűnő közreműködésével sikerült is. Sok szempontból vitatható, mégis érdekes, elgondolkodás vállalkozása ez a bemutató a Thália Színháznak.

FRANCIA KRÓNIKA

A HETVENEGY ÉVES GONCOURT-DÍJ

A legújabb Goncourt-díj nem keltett sem meglepetést sem botrányt a nevezetes *Prix* kivált ez utóbbiban oly gazdag történetében, pedig már Ady megírta, mikor 1907-ben negyedszer ítélték oda, hogy a Goncourt Akadémiának „négy irodalmi botránnal sikerült gazdagítania Párizs botránykrónikáját”.

Az 1974-es díjat az a Pascal Lainé nevű ifjú író kapta, kiről a díjkiosztás előtt tizenegy nappal megmondta nekem Armand Lanoux, a Goncourt Akadémia főtítkára, hogy egyike a két főesélyesnek. *A csipkeverőnő* című rövid regényét – ez mellel nem nagyon tetszik a könyvkereskedőknek, mert kisregényen a haszon is kicsi... – eleinte némi bosszúsággal olvastam. Az író nemsokára magyarul is megjelenő *Eltorradalom* című társadalmilag elkötelezett első regényéhez képest túltúl könyvednek, már-már csupán stilusgyakorlatnak éreztem. A továbbiakban azonban, amikor a szegény fodrászlány és a gazdag diák suta szerelme tragédiába torkollik, már nagyobb érdeklődéssel olvastam tovább, mert a tehetséges író valójában itt talál magára, s nem csak az világlik ki művéből, hogy sok híron tud játszani (még „új regény” stilusparódia is van a könyvben), hanem az is, hogy kitűnő lélekfestő és egyszersmind visszatér a megkérdőjelezett valóságba.

Párizsi beszélgetésem során említettem a főtítkárnak, aki azelőtt két héttel Giscard elnöknel járt: hallgattam rádiónyilatkozatát és így tudom, „pumpolni” mert az Élysée Palotába, de az eredményről nem nyilatkozott. A Szent Lázár pályaudvar mellett, a Hüvelyk Matyi nevű kis kávéházban folyt a csevegésünk, s a nyáron hazánkban járt, korát meghazudtolóan fürge főtítkár, aki azóta Kanadát is megjárta, nekem megvallotta: kaptak némi támogatást, úgyhogy a jócskán elszegényedett Goncourt Akadémia felvehet végre... egy gépirónót. Ami egyébként a pénzügyeket illeti, az eredeti összeg: a hajdani 5 000 aranyfrank, ma már csak 50 új frank, s mint szintén Lanoux-tól tudom: a díjazottak a csekket nem váltják be, hanem inkább bekeretezik és elteszik emlékke... .

Persze, nem ez az összeg számít, hanem az a jelentős jogdíj, amit a nagy példányszám, a fordítás, az esetleges megfilmesítés, no meg a hírnévből és dicsőségből származó lendületes ugrás jelent az írói pályán. Ami a kelendőséget illeti, már a második Goncourt-díjas mű elérte a 440 000 példányt; Barbusse nagy jelentőségű regénye, *A tűz*, amelyre 1916-ban kapta meg az 1914-es díjat, meghaladta a fél milliót. Ami az újabbakat illeti, Schwarz-Bart *Igazak ivadéka* című regénye is majdnem elérte a félmilliót és 18 nyelvre fordították le; Vailland Goncourt-díjas *A törvény-e* is nagy sikert aratott (380 000 példány, 21 nyelv plusz film). Újabban – részben azért, mert a könyvárak óriási mértékben nőttek: egy vaskos regény 35–40 frankba kerül, tehát majdnem annyiba, mint a Goncourt-díj! – a kelendőség csappant, de az utóbbi évek díjnyertes munkái is el-elkeltek 150 vagy 200 ezer példányban.

Ami viszont az említett karriert illeti, ez általában nem következett be. Sok olyan díjazott volt, aki megrettent a dicsőségtől, megtorpant, s már rég eltemette az irodalmi avar. Avagy ki emlékezik az 1903-as első kitüntettetre, egy bizonyos John-Antoine Naura (családi neve: Eugène Torquet), aki *Ellenséges erő* című sci-fi jellegű regényéért kapta a díjat, egyébként negyvennégy éves korában, holott Edmond de Goncourt, a hírneves alapító végrendeletében meghagyta, hogy a díj „a fiatalságot, az eredeti tehetséget, az új és merész kísérleteket” jutalmazza. Ami a fiatalságot illeti: a legifjabb kitüntetett az 1933-ban győztes Malraux volt, *Az ember sorsa* című művé-

vel. Általában azonban a legirigyeltebb francia irodalmi díjat nem éppen ifjú titánok aratják le, mert például az 1958-ban díjazott belga Walder 52 éves volt. A legújabb kitüntetett ezen a téren az élvonalban áll, mert csak 32 éves. Beauvoir asszony is 55 esztendő volt, amikor megkapta a díjat, mint az eddig jutalmazott négy hölgy egyike (a másik három: Béatrix Beck, Anna Langfus és Edmonde Charles-Roux) – ami bizony édeskevése egy országban, ahol olyan kitűnő írók akadtak mint Colette.

Ezzel rá is tapintottam a díj egy másik, sokat támadott vonására, arra, amit Ady már 1907-ben „szomorú komédiának” ítelt, éspedig, hogy sokszor nem a kiválóságot, hanem – külön-különb ármanók, kiadói vetélkedések és kereskedelmi áskálódások folytán – a szürkéséget jutalmazták a „tizek”, akikről szintén Ady állapította meg: „maguk is irodalmi tigriskölykök voltak még tegnap...”, de közben „meghigadtak, megokosodtak, sőt talán el is hájasodtak”. Ha visszapillantunk hetvenegy év nyerteseire, megállapíthatjuk, hogy sok nagy tehetségű jelölt kibukott: már a második díjkiosztásnál lemaradt Charles-Louis Philippe; 1909-ben Giraudoux (akivel ez a balszerencse 1917-ben is megismétlődik), 1912-ben Benda, 1916-ban Apollinaire, 1913-ban Valéry Larbaud és Alain-Fournier, 1917-ben Duhamel (ő azonban a következő évben elnyerte), 1920-ban Mac Orlan, 1922-ben Martin du Gard, Morand és Romains (ez volt az egyik legragyogóbb és legszorosabb mezőny), 1924-ben Montherlant, 1925-ben J. R., Bloch, 1928-ban Chamson, 1929-ben Cendrars, 1931-ben Saint-Exupéry, 1932-ben Céline, 1934-ben Jean Prévost, 1946-ban Jules Roy, 1948-ban Hervé Bazin (őt azzal vigasztalták, hogy beválasztották a Goncourt Akadémiába, melynek most elnöke; ezt az eljárást azóta többször megismételték, így lett tagja a „tizeknek” Sabatier és Mallet-Joris), 1950-ben Georges Arnaud (de a *Félelem bére* így is világsiker lett!).

Ami az intrikát illeti, no meg a sokat kárhozott üzleti szempontokat, amelyek, mondanom sem kell, igazán nem egyeztetetők össze a testamentumban említett mérészséggel és eredetiséggel, feltűnő, hogy a Gallimard kiadó 1903 óta 27 ízben (legutóbb is!) nyerte el a díjat, vagyis majdnem minden második alkalommal! És ez az elsőprő arány, amelyet nehéz azzal magyarázni, hogy ez a legigényesebb cég, még szembetűnőbb az utóbbi huszonhat évet tekintve, mert ez alatt e vállalat tizenhatszor részesült a nagy kitüntetésben és... a busás haszonban.

Ami minket illet: az eddigi 71 díjnyertes műből, tizennyolcat fordítottunk le (egyet, a Malraux-ét, kétszer is!). Az első magyarra fordított Goncourt-díjas mű (Farrère: *Nyugati bestiák*, 1905, illetve 1918) tizenhárom éves késéssel jelent meg, de például a néger R. Maran *Batuala* című művét – Kosztolányi átültetésében – már a következő évben olvashatta a magyar közönség. (1922). Mandiargues 1967-ben díjazott művét, *A legkülső körön*-t két éven belül kiadtuk magyarul.

A Goncourt „komoly” díj: egyetlen egyszer jutalmazott vidám regényt, éspedig 1927-ben, amikor Maurice Bedel kapta, *Jérôme szerelme Északon* című munkájáért (ez is megjelent magyarul, egyszer a huszas években, egyszer pedig 1958-ban, Komor András fordításában). Még egy érdekesség: a következő évben, 1928-ban, egy volt cowboy, M. Constantin-Weyer kapta a díjat...

Végül, hadd sorolom fel – Magyarországon most először – a hetvenegy kitüntetett nevét (a mániákus gyűjtők és a heveny dokumentátorok bizonyára örülni fognak!): J. A. Nau (1903), L. Frapié, C. Farrère, Tharaud fivérek, É. Moselly, F. Miomandre, Leblond fivérek, L. Pergaud, A. Chateaubriant, A. Savignon, M. Elder, H. Barbusse, R. Benjamin, A. Bertrand, H. Malherbe, G. Duhamel, M. Proust, E. Pérochon, R. Maran, H. Béraud, L. Fabre, T. Sandre, M. Genevoix, H. Deberly, M. Bedel, M. Constantin-Weyer, M. Arland, H. Fauconnier, J. Fayard, G. Mazeline, A. Malraux, R. Vercel, J. Peyré, Van der Meersch, Ch. Plisnier, H. Troyat, Ph. Hériat, F. Ambrière, H. Pourrat, M. Bernard, M. Grout, E. Triolet, J. L. Bory, J. J. Gautier, J. L. Curtis, M. Druon, R. Merle, P. Colin, J. Gracq, B. Beck, P. Gascar, S. Beauvoir, R. Ikor, R. Gary, R. Vailland, F. Walder, V. Horia (de ennek a profasiszta román emigránsnak a jutalmazását olyan vihar követte, hogy aztán megvonták tőle a díjat), J. Cau, A. Langfus, A. Lanoux, G. Conchon, J. Borel, E. Charles-Roux, Mandiargues, B. Clavel, F. Marceau, M. Tournier, J. Laurent, J. Carrière, J. Chessex és végül P. Lainé.

JARRY MEGDICSŐÜLÉSE

Míg 1973 szeptemberében, amikor főleg az *Übű király* lángféleszű írójának a centenáriuma utaztam ki Párizsba, csalódottan állapítottam meg, hogy az évfordulót aránylag *sordino* ünnepelték (beleértve még a Patafizikus Kollégiumot is, mert ennek egyik oszlopa éppen akkor dőlt ki), 1974 őszén, a 101. jubileum alkalmával valóságos esemény- és kiadmányözön esett egybe utammal.

A Keletpárizsi Színház, amely a főváros leghagyományosabban forradalmi kerületében, a Kommün végső harcaira még mindig büszkén emlékező Belleville-ben üzemel, pompás *musical* formájában újíttatta fel az *Übű király*-t, s örömmel láttam a sok száz fiatal befogadó munkásszínházban, hogy a majdnem nyolcvan éves szakállrángató komédia még mindig a hevenyen időszerű remekművek erejével hat.

A lapok pedig, mint a nagytekintélyű *Le Monde* vagy az értelmiségi elithez szóló *Quotidien de Paris*, oldalakat szenteltek a legújabb Jarry-műveknek, illetve Jarry-kommentároknak. (Hazatérésem után kaptam meg az előkelő *Nouvelle Revue Française* legújabb számát, amelyben J. Quéval értékes és hosszú méltatást szentel Jarry kiadatlan műveinek, illetve Arnand nagy monográfiájának.) A harmincnégy éves korában elhunyt zseni hányatott élete ellenére olyan sokat alkotott, hogy még mindig egyre-másra kerülnek elő kiadatlan írásai. Egy ilyen gyűjtemény jelent meg Noël Arnaud szerkesztésében *Az elvarázsolt kuria* címmel. Am ennél a nem különösebben jelentős librettókat tartalmazó gyűjteménynél sokkal fontosabb az, hogy kiadtak két nagy Jarry-monográfiát. Az egyiket az imént említett Noël Arnaud, Boris Vian barátja és buzgó méltatója írta; egyébként ez a 458 oldalas monográfia csak Jarry pályájának első részét (1898-ig) dolgozta fel (a II. kötet később jelenik meg). A másik François Caradecnek, az avant-garde avatott szakértőjének a műve és *A la recherche d'Alfred Jarry* a címe. A harmadikat Roger Shattuck amerikai izmuskutató írta. Francia címe: *Les primitifs de l'avant-garde*. Ha ehhez hozzávesszük, hogy 1972-ben megjelent a *Pléiade* című, kivételes értékű sorozatban Jarry *Összes művei*-nek 1300 oldalas I. kötete annak a Michel Arrivé nevű nanterre-i egyetemi tanárnak a mélyenszántó bevezetőjével és gondos szerkesztésében, aki ugyancsak 1972-ben publikálta *Jarry nyelvezetei* című izgalmas szemiotikai értekezését – akkor nem alaptalan „megdicsőülésről” beszélni.

Még röviden sem áll módomban elemezni e műveket, amelyek nem egy új vonatkozással és sok új érdekes meglátással gyarapítják az eddig sem lebecsülendő „jarrylogiát”. Egyértelműen az derül ki belőlük, hogy Jarry egyike volt azoknak – és ezek az „azok” a Renoir, Ravel, Proust, Cézanne, Debussy, Mallarmé, Henri Rousseau és Apollinaire nevet viselik – akik utat törtek a 20. század nagy művészeti kalandjainak. E művek olvastán egyre jobban becsülhetjük az *Übű király* mellett eddig homályban maradt sok színművet, regényt, költeményt, s elsősorban a *Faustroll*-t, mert ezek azt bizonyítják, hogy a végletesen bohém-, sőt bohócéletet élt szerző hallatlanul tudós, kivételesen művelt, rendkívüli műgonddal író, bonyolult jelképekkel, sokszintű és sokértelmű jelzésekkel dolgozó alkotó volt.

KÖNYVSZEMLE

A tetemesre nőtt könyvhalomban nincsen egyetlen „költött” szépirodalmi mű sem. A világszerte egyre terebélyesebb tájékoztató, magyarázó és népszerűsítő irodalom divatjának megfelelően, úgy látszik, nálunk is bizonyos elfordulás mutatkozik a „kitalációtól”. Ez persze nem jelenti azt, hogy ez a bizonyos mértékig dokumentációs jellegű könyvtér nem ékes olykor művészi erényekkel is. Itt van mindjárt Gáspár Margit *Isteni szikra* című vaskos munkája, melyet a Szépirodalmi Könyvkiadó a „regény” megjelöléssel illet. S ezt méltán teszi, mert az író műve minden tekintetben felér sok fiktív regénnyel, s egyszersmind híven ábrázolja a nagy francia forradalmat. A jeles színművész sorsát sok időszerű kicsengéssel festi, s szót ejt a cél és az eszköz viszonyáról, „a szép eszmék közhellyé silányulásáról”, az „egy kaptafára készült álirodalomról”, arról, hogy „lehet-e rossz művészettel jól politizálni?”,

Desmoulins megrendítő lelkiismeretfurdalásáról és „önkritikájáról” stb. (A mű természeténél fogva sok száz francia szót és nevet tartalmaz; ezek általában helyesen vannak szedve, de akad jó néhány hiba is; például a Suzanne mindenütt rosszul – Susanne – van írva, mint oly sok magyar könyvben; az is bosszantó, mikor a túlbuzgóság odavezet, hogy a *c* alá akkor is odabiggyeszti a farkincát, amikor nem kell: többször előfordul a *Scandaleuse* írás *Scandaleuse* helyett, s attól is „felmegy a pum-pám”, ha egy magyar könyvben *Bruxelles*-t olvasok – ezt talán hagyjuk a MÁV-ra! Tárgyi tévedés viszont alig van, de itt is szó esik arról, hogy a párizsiak 1789. július 14-én rombolták le a Bastille-t, pedig csak bevették – a lebontás egy évig tartott.)

Több híres franciáról jelent meg monográfia. A legkitűnőbbet Réz Pál írta *Appolinaire világa* címmel. A kiváló esszéíró megismételte, sőt talán felülmúlta Szomory-remeklését. Monográfiája a higgadt ítélkezés, a körültekintő mérlegelés, a színes előadás, a filológiai pontosság remeke, s még a legszakértőbb Apollinaire-ismerőknek is sok sok újat mond. Ritka eset: a kritikus egyetlen bíráló megjegyzéssel sem tud előhozakodni, mert a mű mind tartalmi, mind alaki szempontból maga a tökély; s ami hazai könyvkiadásunkban tán a legmeglepőbb, megátalkodott francia-bogarászásom eredménye = 0! (Európa.)

Ugyancsak sok jót mondhatok Harsányi Zoltán *Rodinjáról*., amely a Gondolat „Szemtől szemben” című ígéretes, új sorozatában jelent meg. A szerző igényes, pontos, kellemes dolgozatot írt erről a kirobbanó vérmérsékletű művészről. Figyelemreméltóak a magyar vonatkozások (Jókai, Medgyessy) és a kurta, de találó kordépek. A francia nevek írása itt is tiszteletreméltóan pontos, az elenyésző számú hiba valószínűleg a nyomda lelkiismeretén szárad. Ugyanebben a sorozatban jelent meg Karsai Kulcsár István *Jouvet*-ja, mely az előbbihez képest sápadtabb, felületesebb írásnak hat. Bár elég megbízható szakértelemről tanúskodik, hiányzik belőle az az izzó átélés és az a művészi megformálás, amely az előző két monográfiát jellemzi. Harsányi leiterjakab is akad benne: Giraudoux *Supplément au voyage de Cook* című egyfelvonásosából *Pótjegy* (!!!) egy *Cook-utazáshoz* lett *Toldalék Cook utazásához* helyett; Cocteau *Pokolgép-e Pokoli gépezet*-ként szerepel. Ami pedig a francia szavak helyesírását illeti, inkább helytelenírásról beszélhetnénk, mert a könyvben csak úgy hemzsegnek az elírások, például a Madeleine több tucatszor fordul elő Madeline-ként, egy *Volpone*-fénykép aláírása pedig Harry Baurnak mondja Marguerite Morenót!

Még mindig híres emberekhez fűződik Bulgakov *Molière úr élete* című élvezetes írása és Jean Rousselot *Faust elkárhozása* című Berlioz-monográfiája (mindkettő a Gondolatnál). Míg az előbbit egy nagy rokonegyéniség szenvedélyes líraisága fűti át és emeli magasan az átlag-monográfiák fölé, az utóbbi csupán rutinos és lendületes zsurnalizmus, amelyből majdnem teljesen hiányzik a korrajz. Bulgakovot Karig Sára fordította – pontosan, nagyon ügyelve a francia realitásokra (de a 35. oldalon szereplő Beauvais nem a városra, hanem a róla elnevezett párizsi kollégiumra utal; a vonatkozó lapalji jegyzet is téves). Rousselot-t Kiss Sándor tolmácsolta, kiváló szinten.

Ugyancsak egy nagy egyéniség – de zsenit is mondhatnák – szolgálatába állította érzékletes stílusát Robert Goffin, a nagy apollinaire-i nemzedék jeles belga-francia poétája. *Armstrong, a dzsessz királya* című regényes életrajza több, mint egy kiváló zenész életútjának felvázolása: Amerikáról is izgalmas és igaz képet fest. (A gondolat adta ki, Görög Livia teljesértékű fordításában.)

Annie Guéhenno *Erőpróba* című könyve sem regény, hanem szépen megírt ellenállási emlékirat, amelyet átforrósít egy rokonszenves, szerény és őszinte ember riadt helytállása. (Európa.)

Az Európai Antológia francia sorozatában a Gondolat adta ki Staud Géza értő válogatásában, jól tájékozott előszavával, pontos jegyzeteivel *A francia színház a XVIII. században* című csinos és becses kis kötetet, amely számtalan kis darabjával szinte teljes képet ad a tárgyról. Legjobban ez a piciny kritikátörredék ragadott meg: egy Callé nevű bíráló írta 1780-ban „Nem követelem... hogy megégessenek minden olyan drámaírók, mint Diderot, Landois és még néhány, – elég ha csak a drámáikat vetik tüzre.” Ez a rámenős szókimondó hang még mindig fel-felcsendül a francia színikritikában! A sok jeles szakértő és fordító bevonásával készült mű szinte tökéletes.

(Egy kis megjegyzés mégis: a 201. oldalon említett forradalmi dal – a *Chant du Départ* – bevett magyar neve nem a suta az *Indulás dala*, hanem: „Köztársaságt induló”.)

Ugyancsak a Gondolatnál jelent meg Claude Dulong tollából, Dániel Anna nagyon jó fordításában *A szerelem a XVII. században* című, sok érdekes kultúrtörténeti információt, no meg nem egy borsos anekdotát tartalmazó munkája, melynek olykor roppant pajzán versikéit a leleményes Timár György tolmácsolta. Mindkét kötetet a csinos küllem és a gondos szerkesztés jellemzi – ami azt bizonyítja, hogy nem leközdetetlen nyavalya könyvkiadásunkban az idegen nevek helytelen írása!

Végül Claude Roy pompás, szemet-lelket gyönyörködtető *A művészet szerelme* című szellemes és igaz tanulmánygyűjteményét említem, amelyben a *Klasszikusok társaságában* íróját, ezt a sok húron játszó ezermestert, műtörténész oldaláról ismerhetjük meg. A kötethez Németh Lajos írt a mű erényeit elmélyülten elemző utószót. Azzal a megjegyzésével azonban, hogy a szerző „néhol szellemtörténeti, idealista is” – nem tudok egyetérteni. Kár, hogy állítását nem igazolta konkrét példával, mert az nem idealizmus, ha valaki a valóságnak megfelelően méri fel a társadalom és a művészet bonyolult viszonyát, s elkerül minden „előregyártott elemet”...

ERRATA

Kivételesen hadd említsek egyszer egy tévedést, amelyet a franciák követtek el. Nagy örömmel olvastam az előkelő *Nouvelle Revue Française* 1974. júniusi számában – mellesleg egy olyan számban, amelyben a magyar származású Lorand Gaspar, a jeles költő is szerepelt – Krúdy *Szindbád titka* című szép elbeszélésének francia változatát, a nálunk jól ismert François Gachot finom tolmácsolásában. A jeles irodalmár, aki évtizedekig élt és dolgozott hazánkban, nekigyürkőzött a szinte lehetetlennek – talán arra a régi francia szólásmondásra támaszkodva, hogy – *impossible n'est pas français*, vagyis, hogy a francia nem ismer lehetetlent. Átültetése, mondom, sikernek mondható, ha imitt-amott nem is tudja érzékeltetni teljes stílusával, az árnyalatok varázslatosan egyedi „krúdyságával” az eredetit (például a „lelki pofonok” fordulatot a kissé lapos *humiliations* kifejezéssel keni el; az „ódon” jelzőt, ezt a jellegzetesen krúdys szót csak *vieux*-nek mondja, s néhány, egyébként nem is nehezen visszaadható határozó szerkezetet ki is hagy). Megdöbbentett viszont, hogy a francia szöveg szerint Rákóczi nem Rodostóban, hanem ... Gömörben halt meg! A fejedelemtől szólva, akit pedig jól ismerhet a fordító, hiszen egy lapalji jegyzetben megmondja, kicsoda-micsoda volt, ezt adja az egyik szereplő szájába: ... *celui-ci y est mort dans la salle de cabaret*. Holott Krúdy ezt írta: „Rákóczi ott halt bújdosásában”. Azt csak megérteném, hogy elnézte az ékezetet és a *halt* igét *haltnak* olvasta, de hogy sem ő, sem a szerkesztő nem emlékezett a nagy fejedelem sorsára, a Napkirály híres magyar szövetségesére, kiről még Saint-Simon is beszél, s akinek XIV. Lajos havi húszezer frankos támogatást ígért (igaz, hogy csak ígérte...). Pedig Émile Pillias francia történész külön könyvet írt róla, sőt még a Larousse is megjegyzi, hogy Rodostóban hunyt el. Szegény nagyságos fejedelemnek valóban nem volt szerencséje a franciákkal...

No, de hogy egy-két magyar hibát is említsek: a *Tükör* című hetilapunk 1974. október 10-i számában riportot közölt „Párizs kérdez, Csepel válaszol” címmel. Ebben egy eddig még nem észlelt helyesírási torzszülött jött erre a jobb sorsra érdemes világra: Virág András szerint a *L'Humanité* népünnepélyének színhelye *L'Courneuve* volt. Sok mindenre képesek vagyunk, de hogy mássalhangzó előtt a *La* névelő helyett csak hiányjeles *L* álljon, erre még nem volt példa. S hogy nem egyszerű sajtóhibáról van szó, mi sem bizonyítja, minthogy a hiba négyszer fordul elő cikkében!

A bukaresti Kriterionnál megjelent Kuncz Aladár *Tanulmányok, kritikák* című értékes esszé-gyűjteménye. De vajon mit szólna a „fekete kolostor” hajdani rabja, ki oly jól ismerte a francia művelődést, ha látná, hogy a névmutatóban Dreyfus kapitány előneve Robert lett (Alfred helyett), a kiváló Renant pedig elkeresztelték Jules-nek (Ernest helyett) – talán Jules Renard „jóvoltából”...

Ki milyet vár?

*Ki milyet vár, olyan
sebet
kap a világtól? Akkora
ütést, amekkora bal arcot
odatart? S akkora kenyér
jár neki is, amekkora
ütést
ő a már nem bibliai
roncs fejre mér?*

Léha idő

*S másnap reggel a koronás hó,
tél ablakom előtt*

*– Léha idő, melyik szárnyadra
írhatnám nevem?*

*365 van; melyikkel,
s melyik ablak elé
érkezve sírsz már: „Áruld el
tündéri neved,
s kérlek,
írd föl szárnyamra, forduljak!,*

ide

*mindjárt
ez alá*

Téli levél

*Hol villanyfénynél, e nyugodt
falon
a nagyfülű gondolatok,
s nem mezőn iszkolva, puska elől –*

*még hadd játsszam veled!
S hogy gyermekem lehess, göcögjön,
röpdössön új-fönt
száraz, didergő nevetésünk.*

EGY REGÉNY ÉRTÉKORIENTÁCIÓS VÁZLATA

– Kolozsvári Grandpierre Emil: *Harmatcseppek* –

„Minthogy benne magában már elapadt,
maga körül akar életet”

(Idézet a regényből)

Kettő, százötvennégy, ötvenegy, ötvenhárom, száznégyszázötvennégy. Ezek Kolozsvári Grandpierre Emil *Harmatcseppek* c. regényének szabászati adatai. A történet két részből áll, összesen százötvennégy lap terjedelmű, az első részben ötvenegy epizód van, a másodikban ötvenhárom található, így összesen száznégyszázötvennégy epizódot számolhatunk meg benne. Nem valószínű, hogy effajta adatokkal tetten lehet érní a szépség titkát, az sem valószínű, hogy a szellem természetrajzánál segítségünkre lehet az aritmetika, ezek a számok mégis jellemzőek Grandpierre regényére. Sokminden kiolvasható belőlük. Például az arányos építkezés, például az, hogy az elbeszélés dinamikus menetű, nem időz soká, hanem halad előre, hogy rövid jelenetekben föl villanó részlet-megfigyelésekre támaszkodik. A számokból következtethetünk arra is, hogy a regény szerkezetében nem fér el sem esszéikus betét, sem magyarázkodó elmélkedés, csak a szereplők magatartására összpontosuló narráció kaphat helyet benne. E minden regényről összegyűjthető méretek azonban nem tudósítanak arról, hogy a részletekben szándékosan sok az ismétlődés, és az epizódok nem láncban kapcsolódnak-e egymáshoz, hanem hasonló motívumok többször megismétlődnek bennük; a számok nem világítanak rá arra sem, hogy az ismétlődés a jellemábrázolás ökonómiáját erősíti és anélkül, hogy lélektani elemzéssel megállítaná a történetet, kiemeli és hangsúlyozza a szereplők legfőbb jellemvonásait.

A szerkezet számarányai tehát még a fölépítés tervét sem dokumentálják elég híven, arra mégis következtetni lehet belőlük, hogy a *Harmatcseppek* nem a *Tegnap-hoz* és *Az utolsó hullámhoz* hasonló struktúrájú regény, hanem inkább azokkal az elbeszélésekkel tart rokonságot, amelyek alapján kritikusai olykor Grandpierre kudarc-listáját szokták jegyezni (nota bene, gyakrabban téve tanúságot értetlenségről, mint magas esztétikai mércéről). Annyi bizonyos, hogy Grandpierre az okos értelemre és ironikus hangra épített művei révén került eddig prózánk élvonalába, és az is igaz, hogy rangját az esszé-regény meghonosításával vívta ki, méltán sorolták tehát az intellektuális irodalomba. Pedig kedve és hajlama szerint már kezdettől más kísérletek felé is vonzódott, és növés-tervében alkatilag benne volt az, amit most – pályája „másik” irányaként – a *Harmatcseppek*ben megvalósított.

Kolozsvári Grandpierre Emil a *Harmatcseppek* c. regényéből először 1973-ban a Jelenkorban tette közzé a részleteket, majd 1974-ben a Magvető Kiadónál jelentette meg. A kötetben a regény mellett még négy írás volt olvasható, három egészen jelentéktelen novella és egy érdekes, jól megírt elbeszélés, *A Black Panthers gitár-együttes*. Ez utóbbi, ha a meséjét nézzük, sokban hasonlít a regényhez, de meg sem közelíti annak szépségét és gazdag tartalmát. A *Harmatcseppek* Grandpierre Emil legjobb művei közé tartozik és mai prózánk egyik kiemelkedő eseménye.

Pedig a cselekmény összefoglalva meglehetősen banális, a regény egy öregasszonyról szól, aki családjának szentelte életét és aki végül szeretetének és önzetlen-

ségének esett áldozatul. Az önfeláldozó, szerető édesanya története már majdnem szentimentális: a modern próza hűvös objektivitásáról kialakított közkeletű felfogás értelmében ehhez a témához nem is volna szabad hozzányúlni. A mai literátus ízlés e mesét legföljebb a groteszk görbe tükrében bemutatva fogadja szívesen, vagy morbid iróniával feldolgozva érzi korszerűnek; Grandpierre-től sem idegen ez a megoldás és *A Black Panthers gitáregyüttes*ben maga is a groteszk felé hajlítva egy kihasznált, elnyűtt öregasszony történetét. A *Harmatcseppek* azért magasabb rendű írás, mert közvetlenebb módon, természetesebben és létszerűbben közli az anyagot, mert jelképek és elvontságok helyett az epika leegyszerűbb nyelvén beszél. A groteszk a modern stilizálás közkedvelt eszköze, de gyakran csak alibi, kibúvó: amikor az író meghatódik és másként nem tudja elkerülni az érzelgősséget, vagy más módon nem bír fölemelkedni a távlatatlan naturalizmusból, akkor a groteszk jólkidolgozott jelbeszédhez folyamodik segítségért. A *Harmatcseppek*ben ugyancsak jó adag gúny és irónia van, de a történet alapvetően a valóságábrázolás reális szintjén bontakozik ki; a gúny és irónia az írói ítéletmondás szolgálatában áll, a szereplők cselekedeteinek és viselkedésének valódi értékarányaira világít rá.

*

A továbbiakban Grandpierre regényét egyetlen aspektusból vesszük szemügyre, az *értékorientáció* szempontjából nézzük meg közelebbről. Azt fogjuk megvizsgálni, hogy a regény szereplői milyen értéktudat révén ítélik meg, milyen értékrend alapján határoznak életük döntési helyzeteiben. Ez nem esztétikai megközelítés, nem irodalom-központú elemzés. Az értékorientáció nem irodalomkritikai stúdiumok tárgya: a társadalomtudományokban szerepel, a filozófiában, az etikában és a szociálpszichológiában lehet találkozni vele. Az irodalomhoz úgy kapcsolódik, hogy az irodalmi mű hatással van az olvasó értéktudatára, más szóval értékorientáló feladatot is betölt, de azt egyelőre nem tudjuk elméletileg megfogalmazni, hogy a mű értékorientációs tartalma hogyan függ össze esztétikai színvonalával. Olvasmányélmények tapasztalatai alapján valószínűnek látszik, hogy minél magasabbrendű egy írás, annál erősebb és maradandóbb értékorientáló hatást fejt ki – ahhoz azonban nagyon sok irodalmi művet kellene aprólékosan végigelemezni, hogy e hatás eredetét földeljük és megállapítsuk, hogy azért jó egy mű, mert gazdag értékorientációs tartalma van, vagy azért van gazdag értékorientációs tartalma, mert jó. Az is lehet, hogy a kettő között csak valószínűségi vagy véletlenszerű sztochasztikus kapcsolat mutatható ki, és hiábavaló kísérlet állandó összefüggést keresni az esztétikum és az értékorientációs tartalom működésében.

Az értékorientáció – Mérei Ferenc meghatározása szerint – egy közösség tagjainak együttesen kialakított, viselkedés-meghatározó viszonyulása. (Mérei Ferenc: *Szociálpszichológiai vizsgálatok az iskolában*. Fővárosi Pedagógiai Intézet. 1974. 191. 1.) Kolozsvári Grandpierre Emil regénye egy szorosan körülhatárolt közösségről szól, egy család életét mutatja be. A történet két döntési helyzet között játszódik, egy elhamarkodott döntéstől egy elkésztett döntésig tart. Az értékorientáció választás idején mutatkozik meg legnyíltabban, döntéshozatalkor olvasható ki legegyszerűbben a viselkedésből.

Az elhamarkodott döntést Franciska hozza, a regény főszereplője. Amikor megismerjük, már öregasszony, elmúlt hetvenes; a történet azzal kezdődik, hogy meghal a férje. „Az öreg Kisidayt nehezen vitte el a halál. Felesége – Franciska – önfeláldozóan gondozta négy éven át.” A regény első két mondata lehetne jelentéktelen bevezető is, de Grandpierre-nek ebben az írásában alig van elhanyagolható kijelentés. Az első mondatok a főszereplő alapvető jellemvonására világítanak rá, az önfeláldozásra. Az önfeláldozás értékorientációs mozzanat, s ha a szó tágabb auráját keressük – áldozatkészség, odaadás, önzetlenség, lemondás –, akkor rátalálunk a regény értékrendjét igazgató gondolatra. A *Harmatcseppek* értékorientációs szempontból az áldozatvállalás természetrajzát tárja föl.

Az első mondatok tehát megadják a regény „hangütését”. Franciska *önfeláldozóan* ápolta férjét, mint ahogy önfeláldozóan szolgálta családját egész életében. Fia-tal koráról keveset tudunk meg a történetből, csak néhány megjegyzés tájékoztat arról, hogy milyen volt évtizedekkel korábban. Kisidayhoz alighanem szülei kívánságára ment feleségül, de soha nem szerette igazán – a nagyszüleinél lakott egy diák albérletben, abba volt szerelmes. Lázadás nélkül beletörődött sorsába, ahogy talán szülei, nagyszülei és dédszülei is tették: a családi konvenciók mélyen beleivódtak lelkébe. Franciskát alapvetően a hagyományok kormányozzák, nem önálló, belső ösztönzés hajtja, hanem hagyományos eszményekhez igazodik.

H. C. Kelman közismert elmélete szerint (*Three Processes of Social Influence*) a társas befolyásolásnak három módja van: behódolás, azonosulás és interiorizáció. A *Szociálpszichológia* (Gondolat, 1973.) c. kötetben magyarul is elolvasható tanulmány világosan elkülöníti a hármat egymástól: behódolás esetén az ember érdekből cselekszik, egy elérendő célt vagy elkerülendő büntetést szem előtt tartva alkalmazkodik másokhoz; az azonosuláshoz az egyén csakugyan hisz abban, amit tesz, belsőleg is alkalmazkodik az őt befolyásolókhöz és annak minden következményével magára vállal egy szerepet. Kelman azt a befolyást nevezi interiorizációnak, amelyet az egyén önnön érdekei szerint választ meg, amikor a viselkedés egybevág a személyiséget szolgáló értékrenddel, és személyiségének kibontakozását szolgálja.

Ezek szerint nyilvánvaló, hogy soha nem következhet be önfeláldozás az interiorizáció szintjén, nem jöhet létre a társas befolyásolás legmagasabb rendű formájában. Az önfeláldozást a közerkölcs okvetlen értékes tulajdonságnak tartja, sőt követendő és terjesztendő érték gyanánt fogja föl. Grandpierre regényéből az az első következtetés adódik, hogy a közerkölcs ebben a kérdésben téved: az önfeláldozás önmagában nem érték, legföljebb olyan magatartás, mely teremthet ugyan értéket, de meg is akadályozhatja értékek létrejöttét. Torzító hatása még hosszabb-rövidebb ideig tartó jótékony szerepében is beleszól. Az önfeláldozás útjában áll a személyiség gazdag kibontakozásának és ellentétpárja nem az önzés, ahogy a közfelfogás tartja, hanem az őszinte, harmonikus életvitel, amikor az ember alkatához, képességeihez, vágyaihoz és terveihez hajlítva, önmagát kiegyensúlyozottan fejlesztve oldja meg az előtte álló feladatokat. Harmonikus életvezetés csak a környezethez való interiorizált alkalmazkodás szintjén valósulhat meg.

Az önfeláldozásnak két típusa van. Az egyik típus esetében az ember a környezet kényszerítő hatására mond le érdekeiről, ennek megvalósulási szintje a Kelman elméletében definiált behódolás. A másik típus az őszinte önfeláldozás. Ez talán még rosszabb állapot: az őszinte önfeláldozás az önpusztítás egyik formája, aki őszintén vállal áldozatot, az belsőleg vezérelve fojtja el vágyait és terveit, és alkalmazkodik környezetéhez. Az ilyen ember tudattalanul is örök konfliktusban él önmagával, hogy fönntartsa önbecsülését, megőrizze lelki egyensúlyát és értékrendjének következetességét. Az őszinte önfeláldozás megvalósulási szintje a szerepvállalás.

Amikor Franciska lázadás nélkül beletörődött sorsába, szerepet vállalt, magára öltötte az önfeláldozó családanya szerepét, három gyereket és öt unokát nevelt föl, négy évtizedig volt szakadatlan szolgálatban. E szerep minden értéke és érdeke csakugyan bensővé vált nála, átélte, magáévá tette annak követelményeit, nem volt tudatában kényszerűségnek. Ennek dacára – és ezt Grandpierre nagyon meggyőzően ábrázolja – Franciska személyisége nem szűkült le a szerep körére, hanem lelkében tovább élt a teljesebb, gazdagabb, szabadabb élet vágya.

Az önfeláldozás személyiségének csak egyik felét, igaz, életét döntően befolyásoló jellemvonásait urálja. Mögötte azonban ott van, ha évtizedekig sok alkalomhoz nem jut is, az egészséges kíváncsiság és életszeretet. Grandpierre tehát nem az önfeláldozó édesanya megöregedésének és halálának érzelmes történetét beszéli el, hanem egy életen át csaknem öntudatlan hordott dráma utolsó stációit mutatja be finom részletek, lélektani tanulmányba illő, nagyszerű, pontos megfigyelések révén.

Franciska, amint alkalom nyílik rá, megpróbál változtatni életmódján. Amikor meghal a férje, csakugyan újjászületik; nem érez fölszabadult örömet, sőt, őszintén gyászolja urát; a Kelman által elméletileg megfogalmazott azonosuló magatartáshoz

hozzátartozik, hogy a szerep nem rövid életű, múltó viszony, hanem tartóson beépül a személyiségbe. Franciska továbbra is magáénak vallja családközpontú értékrendjét, de élete a korábnál mozgalmasabb lesz, szabadabbá és nyitottabbá válik, színházba jár, operába megy, barátnőkből társaságot gyűjt maga köré. A regény mindezt éppen csak megemlíti az átváltozás lehetőségét érzékeltetve. A hangsúly annak bemutatására kerül, hogy Franciska alighanem most szabadulhatna meg az életét kordában tartó szereptől, most egyeztethetné tökéletesen össze családszeretetét az alkataból következő szabadabb életvággyal; vagy hogy a hangzásra nehézkes, de mégis pontosabb szakkifejezést használjuk: az azonosulás szintjéről most juthatna el az interiorizáció szintjére.

Nem ez történik. Idősebbik lánya, az ötven év körüli Mira egy szép napon fölkeresi egy férfivel, akit Sándor Ottónak hívnak és közli, hogy össze fognak házasodni, s boldogságuknak csak egyetlen akadály állja útját, az, hogy nincs megfelelő lakásuk. De már kitervelték a megoldást: ha Franciska elköltözne Mira volt férjéhez, Ottó elcserélné szép nagy lakását két kicsire, az egyik a volt felesége lenne, a másikat pedig Franciskáéval együtt eladnák és vennének belőle egy igényeiknek megfelelőt.

Sok gúny és irónia van a történetnek ebben a fordulatában, de ez nem változtatja meg az értékviszonyok realitását. Franciska választás elé kerül: ha önálló életének érdekeit nézi, akkor csaknem drámaian szembe kell kerülnie azzal a családi eszménnyel, amely addig értékrendjének középpontjában állt. Ha viszont teljesíti lánykérését, ismét le kell mondania saját élettervéről. Franciska nem sokat habozik, az évtizedek alatt hozzanőtt szerep erősebbnek bizonyul nála és vállalja, hogy oda-költözik a vejéhez, akit egyébként soha nem nagyon kedvelt, és anya nélkül maradt unokái gondozására áldozza fel maradék erejét. Ez a furcsa, kicsit nevetséges és mégis oly tragikusan elhamarkodott döntés indítja el a regény cselekményét, melyben Franciska kifosztva, kiforgatva támasz nélkül marad.

Az értékszemléletnek megvan a maga különös logikája, a döntéshozatalnál szerepet játszó értékorientáció elemei egybekapcsolódnak és fölerősítik egymást. Franciska számára legfőbb érték a család: a családot össze kell tartani, a családot szolgálni kell: ez a gondolat igazgatta évtizedekig. Ehhez járul a hasznos tevékenység értéke: az embernek hasznosnak kell lennie mások számára, hasznossá kell magát tenni. Ha egy asszony a családját szolgálja, akkor hasznos és addig hasznos, amíg szükség van rá. Márpedig most Mirának és az unokáinak is szükségük van segítségére – így a két értékorientációs elem, a családközpontúság és a hasznosság tudata összekapcsolódik benne egymással és afelé a döntés felé hajtja, hogy engedjen Mira kérésének. Később éppen az járul hozzá fizikai és szellemi összeomlásához, hogy elveszti hasznosságába vetett hitét, úgy érzi, már nem tud többé szolgálni; az öregség hirtelen tör rá, először csak apró hibákat vét, elfelejt ezt-azt, összekeveri gyomorbeteg unokája diétás étrendjét, aztán egyszerre csak magatehetetlen öregasszony lesz belőle, menthetetlenül elhatalmasodik rajta az arteriosclerosis, ápolásra, gondozásra szorul és érte egyik családtagja sem hoz oly önzetlen áldozatot, mint amilyet ő hozott értük.

Áldozatra kényszerhelyzetben van szükség, amikor a körülményeket nem lehet másképp segíteni, vagy a feladatokat nem lehet másképp elvégezni, csak úgy, hogy valaki részben vagy teljesen, hosszabb vagy rövidebb időre lemond saját érdekeiről. Az áldozatos odaadás azért nem lehet társadalmi eszmény, mert társadalmi méretekben a kényszerhelyzet nemkívánatos állapot. Az áldozat eszményesítése azért nem helyes gondolat, mert áldozatvállalást szükségessé tevő kényszerhelyzet – kivéve néhány csakugyan „objektív” esetet, pl. elemi csapás, betegség, halál – korábban elkövetett hibák következtében áll elő. Ha egy munkáskollektíva csak a hétvégi pihenését feláldozva tudja befejezni az előírt tervet, akkor vagy a terveket nem igazították a lehetőségekhez, vagy a munkát szervezték meg rosszul. A fejlett gazdaság, a szabad, demokratikus életmód nem az áldozatra számít, hanem az őszinte életvitelre, az egyén és a közösség harmonikus együttműködésére alapítja rendjét. És ez nem-

csak társadalmi méretekben igaz, hanem a társadalmat fölépítő kisebb kollektívákra, a munkahelyi közösségre és a családra is érvényes.

Az áldozatvállalás, mint magatartás önmagában soha nem érték, érték csak az, amit létrehoz. Érdemes tehát megvizsgálni, hogy mire irányul az áldozatos viselkedés: milyen arányban van az, amiről az áldozatvállaló lemond azzal, amit segít és megteremt. Ha innen nézzük Franciska áldozatvállalását, akkor azt kell mondanunk, hogy viselkedése tragikomikus. A családja, kiváltképp Mira egyáltalán nem olyan, mint amilyennek családközpontú eszményének kódán át látja, méltatlanul, érdemtelenül áldozza fel értük éppen megnyíló függetlenségét és válik meg még az emlékeihez kötődő tárgyaktól is, amikor kiköltözésekor hagyja, hogy elkötyavetyéljék bútorait.

A Kisiday család tulajdonképpen már csak az ő csalóka eszményeiben él, valójában a három testvér semmi mélyebb kapcsolat nem fűzi egymáshoz, a családot csak a rozoga dömösi nyaraló, a hajdani igazságügyminisztériumi papa szerzeménye, tehát a családi vagyon használatá és néhány ünnepnap konvenciója tartja össze. Mira látszólag ugyanazokat az eszményeket hirdeti, mint édesanyja; szüntelenül az áldozatra hivatkozik, mártírraccal jár-ke, a gyerekeiért a vérét adná, mondja, amikor otthagyja őket, mindig mindent fölajánl, de semmit nem tart be, örökké kapkod, ügyetlenkedik, megbízhatatlan, agresszívan önző, hazúg teremtés. A szólamokat megtanulta, de valójában az ellenkezőjét képviseli, mint az anyja. A csak az önmaga kényelmét szolgáló élősködő, aszociális ember típusát testesíti meg, aki mindent másra hárit, mindent másról vár. Aszociativitásához azonban még hazugság is társul, mert miközben önös érdekét nézi, az önfeláldozás pózában szenved. Grandpierre az apró jelenetekben megformált kitűnő megfigyelésekkel bizonyítja be, hogy Mira aszociativitása milyen szöges ellentéte a társadalmi eszménynek meghirdethető őszinte, harmonikus életvezetésnek: az asszociális ember semmivel nem él fölszabadultabban, mint az önfeláldozó, mindkettő megfosztja személyiségét a teljes értékű kibontakozástól. De míg az önfeláldozó teremthet értéket (önmaga kárára), az asszociális típus soha nem értékteremtő és végső soron még saját érdekeit is rosszul követi. Mira szüntelen idegeskedik, dühöng: nincs egy felszabadult, oldott pillanata.

Edina, Franciska másik lánya lomha, befelé forduló, közömbös, kiégett asszony, legfeljebb már csak az evésben leli örömét. Férje, Ervin régi vágású úriember, valamikor a Külügyminisztériumban dolgozott, a front elől Nyugatra menekült, s amikor visszatért, sem ő, sem Edina nem kapott olyan helyet az új társadalomban, ami az igényeiknek megfelelt volna. Fordításból, tolmácsolásból, idegenvezetésből élnek, de munkájukat a mellőzött emberekre jellemző fanyalgással végzik. Gyűröttek, fáradtak, fásultak, örök alibijük a „nekünk arra nem telik”, a „mi azt nem engedhetjük meg magunknak”. Ők a behódolás szintjén alkalmazkodnak a társadalomhoz, és ez a magatartás nyilvánul meg a családdal szemben való viselkedésükben is. Mondhatni a behódolás szintjén élnek. Hiányzik belőlük az önkéntes segítőkészség, tehetetlenségükből kibúvót formálva igyekeznek elhárítani maguktól minden kérést és legfőleg kényszeredetten, sőt, mintegy kényszerből tesznek meg valamit mások kedvéért. Így aztán minden mozdulatukat áldozatnak érzik, a kényszerű áldozat pedig, úgy gondolják, fölmentést ad nekik az alól, hogy cselekedeteikért felelősséget vállaljanak. Kényszerű körülményeikre hivatkozva a felelőtlenség mentsvárát építik fel maguknak.

Fontos szereplője a regénynek Sándor Ottó, Mira új, immár harmadik férje. A Kisiday család tagjai tudják magukról, hogy az élet praktikus elintézni valói közt nem elég járatosak, nem is becsülik sokra a praktikus értelmet. Velük szemben Ottó értékrendjének meghatározó eleme a gyakorlatiasság. Ő tevékeny, mozgékony, ügyes és ravasz ember. Szívesen ad tanácsokat, mindent megszervez, elintézt, mindig megtalálja a legegyszerűbb, legolcsóbb és legcélravezetőbb megoldást. Valóságos csoda a tehetetlen Kisiday családban. Rendbe hozhatja a dömösi nyaralót, remek üzleti érzékkel vonja be Gyulát, Franciska fiát egy jól jövedelmező újítás kidolgozásába, előnyös külföldi barátokat szerez, akikkel aztán meghívhatja magát és Mirát vendégségbe stb. Cselekedeteinek mindig célja van: konok, szinte makacs következetességgel ragaszkodik ahhoz, hogy az élet minden szituációjában megtalálja a lehető legna-

gyobb élvezetet. Sándor Ottó alapvetően hedonista életszemléletű ember, ha elfogadjuk, hogy az értékorientáció viselkedés-meghatározó viszonyulás, akkor ebből a szempontból az ő jellemében az életélvezetet jelölhetjük meg központi mozzanatként. Ezt nagyon pontosan mutatja be az a jelenet, amikor Mirával először látogat el Dömösre és nemcsak hasznót kereső üzleti érzéke támad föl a nyaraló láttán, hanem ezzel együtt tüstént magával ragadja a dunai táj nyugalmas szépsége is. Önfeledten tud örülni a természetnek, a színek pompás harmóniájának. Mira észre sem veszi a környezetet, futni hagyja a pillanat örömeit és megelégszik a konvencionális ismeretekkel, tudja, hogy a táj milyen „szokott lenni” reggel, délben és este, s nem kíváncsi a valóság megnyilatkozására.

Úgy tetszik, hogy Sándor Ottó éppen az ellenkezőjét képviseli annak, amit Franciska, és a regény szereplői között ő az, aki megvalósítja az őszinte életvezetés egészséges eszményét. Ez azonban nem igaz. Sándor Ottó ugyancsak torzult jellem, életszeretete rokonszenves jellemvonásnak látszik, de gyakorlatiassága önző praktícizmusra hajlik, és kimarad életéből az egyéni sorsot teljessé tevő közösségi érzés. Hamissága éppen ezen a ponton lepleződik le. A kollektivitás szempontjából etnocentrikus gondolkodású embernek mondható, mert soha nem felejt el hangsúlyozni tösgyökeres székely származását, „nézd, mi székelyek...” – ismételt érvelései bevezetéseként, mintha ez külön privilégium volna. Valójában azonban egy sváb mérnök fia, és mások etnocentrikusságára építve – a megnyerés szándékával – veszi magára a „székely ember” szerepét, mert arra számít, hogy mivel a tényeket és cselekedeteket soha nem objektíven mérlegelik, „székelyként” sikert arathat ott, ahol „svábként” vizsautasításra talál. Ennek révén azonban nemcsak környezetét minősíti, hanem önmagát is jellemzi és arra vet fényt, hogy a származást meghatározó értéknek fogja föl. Az érdekből megjátszott szereppel pedig egyéniségét korlátozza és csökkenti az őszinte életvitel elemeit: e szerepjáték csak a pillanatnyi hasznélvezet szempontjából lehet előnyös, de végeredményben a személyiség gazdag kibontakozásának kárára van.

A regény eddig megemlített szereplői a hasznosság eszményének két különböző formájára adnak példát. Franciska abban látja élete értelmét, hogy odaadása, munkája, segítsége révén hasznára legyen az őt szűken körülvevő közösségnek, a családnak. Életszeretete a szolgálat fölfüggesztett pillanataiban nyilatkozik meg. Ottó jellemében ugyancsak központi helyet foglal el a hasznosság, de ő a jó, élvezetes élet jegyében mindenképp a maga hasznát nézi s környezetét ennek közegéül használja fel; azért büszke arra, hogy Mirának jobb életet teremtsen, mint korábbi férjei, mert e sikerélmény örömmel tölti el.

Gyula, Franciska fia a hasznosság harmadik változatát mutatja be. Számára legfőbb érték a munka. Gyula vegyész-mérnök, és elméleti kutatással foglalkozik egy kutatóintézetben: értékhierarchiájának élén az itt elvégzendő feladat áll. Etikailag az ő magatartása látszik legmagasabbrendűnek a regény szereplői között, ő az, aki túl az önös érdeken és a család szűk körén társadalmilag előnyös értékrendhez igazodik. A munka szeretete a legszebb emberi tulajdonságok közé tartozik minden progresszív társadalmi tudatban, s a munka megszerettetése elérendő cél az elidegenedés társadalmi méretű leküzdésében is. Grandpierre azonban anélkül, hogy elvontan fogalmazna, az epika és a hiteles lélekábrázolás legegyszerűbb eszközeivel rávilágít arra, hogy a munka szeretete önmagában nem értékes tulajdonság. Elvileg a munkához való viszony lehetne az „emberi lényeg” megnyilatkozásának alapja, Gyula munkaszeretete mégis befelé fordító erő, egy introvertált lélek eszköze ahhoz, hogy elszigetelődjék környezetétől; Gyula ugyan nem azért szereti munkáját, mert anyagi haszonra számít és előmenetelt vár, de munkaszeretetének nincsen közösségi tartalma sem. Intézte és azon keresztül az ipar, még távolabbról pedig a társadalom szempontjából nyilván mérhetően és megfoghatóan hasznos tevékenységet folytat, az ő számára a munka mégis absztrakció. Ahogy létezik a szűkebb és tágabb környezettől elszakadt l'art pour l'art művészet, létezik a szűkebb és tágabb környezettől elszakadt öncélú munka is.

Gyula munkára irányuló értékorientációjából éppen a munka legalapvetőbb vonása, a szocialitás hiányzik. A munka őt nem hozzákapcsolja a közösséghez, hanem eloldozza tőle, a munkában menedéket talál, alkalmat lel a bezárkózásra. Grandpierre itt nem elszigetelt jelenséget mutat be, hanem a modern ember egyik jellemző körülményét ábrázolja. Gyula munkája révén produktív ember, talán még kreatív is, mindenestre tetemes hasznot hajt a társadalomnak, s a társadalomhoz való viszonya sokkal értékesebb mint Miráé, Edináé vagy akár Ottóé. Jellemét egész sor vonás motíválja, ami mind arra vall, hogy nem haszonvágy vezérli, nem karrier és anyagi érdekek irányítják. Kicsit ügyetlen, nincs elég jó gyakorlati érzéke, nem is tudja adminisztrálni magát és néha segítségre és gyámolításra szorul.

Franciska abban látja élete értelmét, hogy mások számára hasznos legyen. Ezzel látszólag megegyezik Gyula életvitele, aki szintén másoknak, a társadalomnak hajt hasznot. Mégis lényeges különbség van kettőjük között. Franciska tudatosan vállal szerepet, Gyula másokért való hasznossága azonban nem tudatos. Számára közömbös, hogy munkájával hasznot hajt-e vagy nem, hogy a közösséget szolgálja-e vagy nem. Teljesen pragmatikusan gondolkodva persze az intézete szempontjából az ő közömbössége közömbös és csak munkájának lemérhető eredménye számít. Nagyobb perspektívából azonban nem mellékes a munkához fűződő, lélektanilag meghatározható viszony. Mondhatnánk, aki csak a munkájának él és azon kívül mindent kizár érdeklődésének köréből, az végső soron a munkáját sem végezheti jól. Ez látványos és észszerű feltételezés, de nem igaz. Az életet munkájára korlátozó „szakember” nem rokonszenves egyéniség, de nagy hasznot hajthat és kiváló eredményt érhet el.

Gyula nem is „szakember” a szónak ebben az egészen leszűkítő értelmében. Kintűn időbeosztása következtében elég színes, elég sokoldalú életet él. A Rózsadombon van egy kis lakása, reggelente úszni jár, a hét végeket Ellivel, a barátnőjével tölti, minden második hétfőn hangversenyre mennek, minden második pénteken megnéznek egy színdarabot, délutánoként a szaksajtót böngészi, esténként regényt olvas. Az évek során saját maga kialakította szokásrend csaknem óráról órára megszabja és tartalommal tölti meg életét. Gyula tehát nem egyszerűen szobatudós, aki merő hóbortosságból a szteroid-kutatásnak szenteli magát, hanem egy hóbortos tudós és egy smokk kispolgár kereszteződése. A munka mellett fontos szerepet tölt be értékrendjében az életöröm. Ebben Ottóhoz hasonlít, de szembeötlően el is tér tőle: az ő világa zártabb, kevésbé fölszabadult és nem olyan gátlástalan, de minden bizonnyal intenzívebb, mélyebb és gazdagabb.

Az értékorientáció e regényben leglényegesebb mozzanata az áldozatvállalás és az őszinte életvezetés. Franciska, amikor döntés elé kerül, habozás nélkül föloldozza függetlenségét, odaadja lakását, összeköltözik volt vejével, csak hogy a családján segíthessen. Gyula ugyanakkor szokásokkal bátyázza körül magát és mindent elkövet, hogy háborítatlanul, alkata és kedve szerint éljen. Az ő magatartásából csakugyan hiányzik minden szerepszerűség, és ha magasabbrendűnek ítélik az interiorizált viselkedést a szerepvállaló viselkedésnél, mert az gazdagabb, teljesebb élethez vezet, akkor azt kell mondanunk, hogy Gyula magatartása fölötte áll Franciskáénak. De akik olvasták a regényt, azok tudják, hogy ez nem így van és a *Harmatcseppek* tartalma egyáltalán nem írható föl ilyen egyszerű képletben. Gyula neves kutató, erejét egy társadalmilag hasznos munkára összpontosítja és értékrendjét az interiorizáció szintjén tudja megvalósítani, Franciska mégis szeretetreméltóbb lény nála és magasabb rendű humanizmust képvisel.

Franciskának nem sikerül megvalósítania azt, amit akar, de amit megvalósítani akar, annak értékesebb emberi tartalma van, mint ahogy gyermekei élnek. Önfeloldozásában közösségteremtő erő dolgozik, a szolgálat szüneteiben pedig egészséges, őszinte életszeretetről tesz tanúságot. Az ő életszeretete mentes Ottó ravasz önzésétől és elkerüli a Gyulára jellemző introverziót is. Tágasságra vágyik, ezt fejezi ki a jugoszláviai utazás tervezgetése, és felszabadultan tud örülni a pillanat apró örömeinek is, szinte megfiatalodik, amikor Gyula olykor elviszi egy jobb vendéglőbe ebédelni. Franciska halála azért katartikus olvasmányélmény, mert nemes és magasren-

dű emberi tulajdonságok kudarcát jelenti, és arra mutat, hogy tragikusan nehéz összeegyeztetni a közösségteremtő életet az egyéni boldogsággal, ez utóbbi alig valósulhat meg az előbbiben. A közösség formáival van baj, ha fönntartásuk az egyéni kibontakozást korlátozó önfeláldozást igényli ahelyett, hogy a harmonikus, kiegyensúlyozott élet természetes alkalmait teremtené meg.

Mira, Edina és Ottó semmit nem fognak föl e kérdés jelentőségéből, de Gyula anyja szeretetvágyát érzékelve megsejt belőle valamit. Mira, Edina és Ottó a közösséget csak a közvetlen haszonélvezet erejéig vállalják, Gyula pedig visszahúzódó, magányos életmódra rendezkedik be, s az már csak a regény ironikus fordulataihoz tartozik, hogy gyakran mégis őrá marad a legtöbb kötelesség és elintéznivaló feladat. Mégis Gyula az, aki belső ösztönzésre ráébred arra, hogy anyjának közösségre, társra, eleven környezetre van szüksége, mert különben elpusztul. Ebből a szempontból a *Harmatcseppek* két folyamat egymásbakapcsolódó elbeszélése. Az egyik folyamat Franciska rohamos megöregedését, betegségét és halálát foglalja magába, a másik Gyula felelősségtudatának fölébredését írja le. Franciskát az áldozatvállalás, a másokért való lét megszemélyesítőjeként ismerjük meg a történet elején, az ő értékszemléletében nem következik be változás, de mivel a betegség megakadályozza abban, hogy alapvető értékrendje szerint éljen, értékorientációjában látszólag több szóhoz jut az áldozatvállalás ellen dolgozó természetes életszeretet és így az a látszat keletkezik, hogy a környezethez való viszonya az azonosulás szintjéről az interiorizáció felé közeledik.

Közben Gyulában az ellenkező folyamat játszódik le. A regény elején bezárkózó, magába forduló ember, a regény végén pedig, (egy amerikai kiküldetés alatt) elhatározza, hogy magához veszi beteg édesanyját és vállalja gondozását. Úgy tetszik, hogy ez nagy önfeláldozást kíván tőle, csaknem egész korábbi életmódjának átalakítását igényli. Gyulában lassan, fokozatosan érlelődik meg az elhatározás, de aztán ott Amerikában megvilágosodásként tudatosul teendője. Szó sincs róla, hogy áldozatvállalásra készülődne, ellenkezőleg, a szeretet és a részvét belső szükségletet tudatosít benne, rájön arra, hogy ha magára vállalja édesanyja gondozását, akkor harmonikusabb, értelmesebb életet élhet, mint amilyet addig magányos bezárkózása révén elért. Elhatározása tehát jellegzetesen interiorizált döntés, alkatával és terveivel egybevágoan választ a lehetőségek között. Szép új fejezet kezdődhetnék életében – mondhatnánk magatartása most nőhetne Franciskáé fölé, most teljesíthetné, amit neki nem sikerült –, csak hogy elkésik a döntéssel; miközben a New York-i szállodában elhatározza, hogy magához veszi édesanyját, Franciska meghal odahaza. Mire Gyula hazautazik, már a temetés is lezajlott s ő ott marad immár idegennek érzett sorsába zárva: egy soha nem teljesülhető lehetőség árnyékában. A történet befejeződik, de tudjuk, hogy Gyula többé már nem fogja otthon érezni magát a maga építette barlang-életben.

A Franciska elhamarkodott döntésétől Gyula elkésétt döntéséig tartó történet rávilágít az önfeláldozás és az önalakítás értékviszonyaira s e viszonyoknak azzal a relativitásával zárul, amelyet a valóság kínál: egy elvileg alacsonyabb értékű magatartás (az azonosulás szintje) vezethet értékesebb élethez, mint egy magasabbrendű magatartás (az interiorizáció szintje). A sémák és struktúrák csak társadalomtudományi előfeltételezések felállításához segítenek hozzá, de az értékelés esetenkénti munkája nem takarítható meg velük. Az irodalmi ábrázolás nagy előnye, hogy ezt a munkát észrevétlen is pontosan tudja elvégezni.

CSÁK GYULA NOVELLÁI

Cikkek, riportok élén gyakran találkozunk Csák Gyula nevével, rendszeresen dolgozik a rádiónak, nemrég egyik képeslap közölte folytatásokban új regényét. De ha más egyéb nem, *Bontják a kemencéket* címen kiadott, faluról szóló írásai egymagukban bizonyítják, hogy érdeklődő, mozgékony alkat, szívesen forgolódik a világban s élménybeszámolóiból, tündőzéseit közreadó jegyzeteiből látni, hogy ő is az íróknak ama világot nemcsak látni, de megváltoztatni akaró csoportjába tartozik, melyet a keserű tapasztalatok sem tudnak pályájukról kitéríteni. Javára szól, hogy nem akar mindenről hírt adni, főként az érdekli, mozdul-e a falu előre, s ha igen, hogyan rakja lépéseit. A falu megváltozott élete, a faluból városra került parasztszármazékok sorsa köti le a figyelmét és nem kevésbé az, hogyan él, dolgozik, állja meg a helyét a vidék vezető gárdája. Cikkei gyakran adnak hírt gondokról, a továbbbélő múlt jelent átszövő, behálózó hatásáról, a helyi közélet ferdeségeiről. De vaiféleképpen nem is a bajok, visszasságok szövevénye érdekli, csak azért foglalkozik a mindenhol fellelhető feszültségekkel, mert azok részei a falusi élet nagy átalakulásának. A hatvanas évek elején megindult mozgás folyamatát kíséri szemmel, annak szereplőit, epizódjait rajzolja rövidebb vagy hosszabb lélegzetű írásaiban.

Országjáró útjain rengeteg élményt, tapasztalatot gyűjtött; ha valamitől, hát egytől bizonyosan nem szenved: arcok, emberek, helyzetek, tájak, kúriózumok tolnak föl emlékezetéből, amint tollat ragad. Válogathat történetekben, elég ha rábízza magát emlékeire s máris kész az anyaga karcolathoz, rajzhoz, novellához. Éltető eleme a mindennapi élet áramlása, mindegyik művét átjárja az élmények epikai hite. Erről nem tud, de nem is akar lemondani; a képzelet szabad játéka, a logikai szerkezetek elvont rendje, a parabola közvetlenségen átszüremelő közvetettsége idegen terület számára, nem is akar oda átlépni. Az írói biztonság jele, hogy a maga útján mer haladni. Nevét egy riportnak álcázott társadalomrajz kapta szárnyra, az abban megütött hangot érzi magáénak: sem a tartalmas kísérletezések nem vonzották, sem a divathullámok nem ragadták el. Hogy ez az eltökélt élménytisztelet egyúttal határt szab írói világának, azt nyilván ő érzékeli legpontosabban, ám tegyük hozzá rögtön, nem akar beleragadni megszerzett témáiba, józan mértéket tartva igyekszik továbblépni, akár úgy is, hogy ugyanazt a tárgyat többször előveszi s körüljárva, mind árnyaltabban próbálja átvilágítani. A paraszti félmúlt idegeibe ivódott, ösztöneiben, indulataiban hordott szemléletével tekint a hazai dolgokra, falusiakra, városiakokra, a hatalom gyakorlóira és a közemberekre; parasztokra, értelmiségiekre, népi káderekre. Egyáltalán nem titkolja, hogy részrehajló, a langymeleg középúttól, bármi kiegyezéstől utálkozik, a szegények világát sem idealizálja, de igazában otthon körükben érzi magát, még akkor is, ha orrába csap a pállott szegényszag.

A tolvaj és a bírák novellái és a kötetben olvasható *Teréz* című szindarab Csák Gyula írói munkájának mélyebb járatú gondjaira is fényt vetnek. Nem ez a jól és szigorúan összeválogatott, szerény terjedelmű kötet a legjellemzőbb műve, de abból megmutat valamit, milyen természetű nehézségekkel kell az élményekből gazdálkodó írónak előbb-utóbb szembenéznie. Alkalomadtán az lehet a legfőbb dilenmája, meddig bírja vagy bírja-e egyáltalán úgy „megemelni” anyagát, hogy az a múlt, pillanatnyi – szociológiai – hitelen túl az irodalom tágabb érvényű rátalálásával leljen meg bennünket. Mert hiába eredeti az élmény, a környezetrajz, – a tényeket, történeteket, helyzeteket úgy kell elrendezni, hogy azokból rajtuk túlmutató kép bontakozzék ki. Rengeteg történet áramlik felénk az irodalom-

ból és máshonnan is, telítve vagyunk velük. Arra vágyunk, hogy az író ne a hamar elfoszló, bár esetleg a megbízhatóság légkörével övezett történeteivel traktáljon bennünket; próbáljon belőlük olyat kihámozni, ami valami újat villant elénk. S hogy ez egyáltalán nem lehetetlen, arra napjainkban a sokféle változatban élő dokumentumpróza a legfőbb bizonyíték. De az is, ahogy a hagyományosabb szabású realizmust tömörítéssel, az életanyagon átszüremelő jelképséggel új jelentések befo-gadására lehet alkalmassá tenni. A társadalomábrázolás körén belül maradvá nyílik arra lehetőség, hogy az író az elhasználódott eszközöket újakkal cserélje fel, ami annyit jelent, hogy nem föltétlenül a merész formai kísérletek jelzik a megújulás egyetlen üdvözítő módszerét.

A tolvaj és a bírák című novella a csattanós példa rá, jobbat keresve sem találhatnánk. Ebben a novellában mindaz együtt van, együtt lélegzik, amiért ma szépprózát érdemes írni. A jelentéktelen, tárcába illő tolvajlasi bonyodalom kiterjed; tágabb mondanivaló bontakozik ki szemünk láttára annál, mint amit eleinte gondolhattunk róla. A tolvajt rabul ejtő, belőle gúnyt űző, az embert megalázó, a kivallató módszerekben örömeiket találó nyaralókat oly kitűnően állítja elénk, hogy mindegyikükről külön lélektani tanulmányba illő kórképet lehetne vázolni. Az író itt élményanyagát képzeletével, alakjellemező leleményével egyszerre működ-tette; nem arra törekedett, hogy elmondjon egy izgalmas eseményt: jellemkép-leteket alkotott, amelyek a mai idők néhány riasztó, viszolyogtató tünetét öröki-tik meg. Hogy az ítéletbe belejátszik Csák Gyula hazulról hozott indulata, nevez-zük nevén, az uraskodás és a társadalmi helyzettel, tanultsággal való visszaélés egészséges megvetése, az nem hogy árt a novellának, inkább hitelét növeli, mert ez a felháborodás a gyengébbek oldaláról ítéli el a szerencsésebbek gőgjét.

A *Teréz* című szindarab szintén úgy indul, hogy egy helyzetével visszaélő, zsarnokoskodó emberről – ezúttal népi káderről – fest lemeztelenítő jellemkép-letet. Hivatali állásából felfüggesztett igazgató a darab főszereplője, aki vezető he-lyeken küzdötte végig az elmúlt időket, a közéletben és otthon, kiméletlenül érvényt szerzett az akaratának. Helyi potentát volt, ha kellett, céljai érdekében mindenkin keresztül gázolt, nem kímélte a hűgát, a neki nem tetsző emberekkel elbánt – rö-viden jellemezve életútját: visszaélt a hatalommal. A darab azzal kezdődik, hogy vizsgálatot indítottak ellene, a központból érkezik a jogi szakértő, hogy tájékozód-jék az ügyekben és utána ítéletet hozzon, mi történjék vele. Mindenki azt várja, hogy vád alá helyezik – ezen a ponton azonban átvált a darab, véletlenek követ-keznek, még hozzá akkora nyomatékka, hogy a közéletinek szánt mondanivaló elvékonyodik, sőt majdnem megnyugtató heppiendbe torkollik. Kiderül, hogy a levált-ott igazgató tette tönkre a központi kiküldött apját, őt magát pedig a hűgától ül-dözte el, ezzel két ember életét rontotta meg. Mind ezek tetejébe az igazgató lánya beleszeret az apja életéről döntő szakértőbe. Nem az a baj, hogy az igazgató körüli bonyodalmak magánéletiekkel keverednek, ahogy az egyik kritika ezt jogtalanul szemére hánnya az írónak. Ez akár a darab előnye lehetne. Hiányérzetet az kelt, hogy a leleplező hangot megütő játék véletlenei letompítják a szerző indulatait, a központi kiküldött mindent megold, elrendezi a dolgokat. Vajon a humánus nevében történik így? Vagy a szerző volt következtlen, mert nem döntötte el, ki-ről ír darabot: a hatalmába bódult igazgatóról vagy annak minden áldozatot vál-laló hűgáról? Akinek az élete összeomlik, az a legártatlanabb: Teréz egyedül ma-rad, előtte minden út bezárult. A volt igazgatót pedig – kicsoda fordulat – népi ellenőrnek nevezik ki, a vejévé előlépő kiküldött jóvoltából. Ezen kívül a megyé-ben marad minden a régiben, eleinte meg épp arról győzött meg bennünket a darab, hogy az igazgatót többen támogatták üzelmeiben, pártoló kezek védelmét élvezte. A zavaró az, hogy erről később szó sem esik, az igazgató áthelyezése fátyolt borít mindenre.

Még tovább boncolgathatnánk a darab részleteit, de elég tán annyit megjegyezni végezetül, hogy azért nem elégít ki a szerző, mert nem határozott egyértelműen, valójában mit akart megírni: a hatalmával visszaélő, régi módszerekkel dolgozó,

kiskirálykodó népi káder könyörtelen bírálatát, vagy ellenkezőleg, ennek a típusnak – mely végül, a maga módján, hosszú ideig helytállt, dolgozott – a védelmére vállalkozott, hogy igazolja a hibákat elkövető, de mégiscsak küzdő, harcoló ember életét? Teréz pedig arra kellett, hogy benne a lemondó karakter megalázkodó morálját ítélje el? Lehetne még néhány kérdőjelet odatenni a darab margójára – mind egy irányba mutatna: a *Teréz* felemásra sikerült, mert Csák Gyula ezúttal a rá leginkább jellemző ítéletmondó erélyt nyomta el magában.

Ember a kövön című regénye pedig épp azzal keltett annak idején reményeket, hogy a szokvány témából könnyed mozdulatokkal teremtett korhangulatot megörökítő történetet. Líra, irónia, groteszk ötvöződött benne, együttérző meg kritikai hang követte útjain az egyetemről eltávolított regényalakot. De emlékeztethetünk az *Álomzugra*, öt éve megjelent regényére is. Ebben szintén a vidéki közép-káderek életét: múltját, jelenét, gyanítható jövőjét vázolta. Szerepelt a regényben egy nagyon jól jellemzett tanácsvezető, régi mozgalmi ember, akit a 45 előtti múlt nem tudott megtörni, de az új világ sem tudta karakterét magához idomítani, az új feladatok ellátására alkalmassá tenni. Megmaradt annak, aki volt: törhetetlen gerincű, konok embernek; tragédiája, hogy nem akart a változó idővel együttthaladni, nem értette meg az új kívánalmakat. Csák Gyula úgy mutatott rá alakjára, mint amely valódi tragédiát hordozott, a jó ügyet szolgálta, ám egy idő után már akadályozta, hogy az élet előre menjen. Ezért tekinthetünk az elnök történelemből távozó figurájára azzal a részvétellel, melyet a nagy idők harcaiban való küzdelmei után joggal megérdemel. Ezt a jellemportrét olyan jól eltalálta Csák Gyula, hogy Sziki tanácselnök megformálása néhol feledtetni tudta a regény gyöngejét.

Az *Álomzug* egy kisváros vezetőembereinek galériáját rajzolta elénk, a regényből kibomló kép igen lehangoló világot mutatott. Törtetők, hozzánemértők, a mindenkori érdeket kiszolgálók raja nyűzség az elnök körül; egy kisszerű világ vegetációjára nyitott ablakot, ahol az örömök, botrányok, szenzációk is kisszerű méreteket öltöttek. Az írónak a főszereplő környezetét nem sikerült árnyalatos eszközökkel életre keltenie, a kisváros kulisszák mögötti életét jórészt riportba illő leíró-publicisztikai módszerrel világította meg.

Azért kellett a két regényre utalni, mert Csák Gyula mégis csak ezekkel állított maga elé mércét. Ezek mutatják, hogy merre kellene haladnia; nem önmagát utánzó módon, hanem a témákat kidolgozó írói szándékot tekintve normának. Hogyan váltják ezt valóra *A tolvaj és a bírák* novellái? Néha úgy, hogy elérik a mércét. Egy-egy rövid történet találó vonásokkal fest karaktert, helyzetet, emberi gyöngeket. A *Pereskedők* például tárcának indult, aztán lett belőle az emberi érzelmek rejtettebb zugaiba világító novella, s ezen a kissé elcsépelt csattanó „kimeríthetetlenül mély kút az emberi érzelem világa” – sem tudott rontani. De említhetnénk a *Hitehagyottat*, a *kenyér és a cirkusz balladáját*, vagy az *Egy kéz a parkban* című morbid hangulatú novellát. Ez utóbbi nagyon jó érzékkel vegyíti az izgalmat és a kuriózumot a komoly mondanivalóval. Pár oldalon világot teremt, egy leűnt korról mond kemény ítéletet; anélkül, hogy akár egyetlen mondat erejéig közhelyekbe tévedne.

Találunk aztán néhány novellát, amelyből hiányzik a nagyobb igény. Az anekdoták, rajzok, karcolatok némelyike a könnyebbik utat választja. Csák Gyula nagyon kedveli a csattanót, az érdekességet; láthatóan kedvét leli a különös helyzetek, pillanatok megírásában. Nem ítéljük el az anekdotát vagy a karcolatot, végül nem kívánhatjuk, hogy az író örökké szigorú tekintetét hordozza meg a világon. Ezúttal azonban arról van szó, hogy Csák Gyula néha a dolgok könnyebbik végét ragadja meg; igényét alább adja és enged a szórakoztató irodalom kívánalmainak.

Nem akarjuk mértéken túl nagyítani az író dilemmáját, kár lenne ott drámai küzdelmet látni, ahol tán mindössze az alkotóerő pillanatnyi kihagyásáról beszélhetünk. *A tolvaj és a bírák*, bár egyetlen mű, mutat komoly eredményeket is. Végül erről a kötetről is azt tudjuk mondani, amit a nemzedéktársak nem egy

művéről megállapíthatunk: az író több a művénél. A hatvanas évek elején föllépő nemzedék – inkább novellában mint regényben – néhányszor már fölhívta magára a figyelmet. A hetvenes évek idejét megiratlanul hagyták; Csák Gyulától pedig épp azt várjuk, reméljük, hogy készülődik a feladatra s ő lesz az egyik, aki nemzedéke reprezentatív regényét az asztalra teszi.

POMOGÁTS BÉLA

HÁROM TANULMÁNYÍRÓ

BÉLÁDI MIKLÓS: ÉRINTKEZÉSI PONTOK

Aki majd irodalomtörténeti távlatból tekint vissza a hetvenes évek közepének magyar irodalmára, alighanem meg fogja állapítani, hogy e néhány év az esszé ideje volt. A magyar vers, a magyar regény és a magyar film megújulása már lezajlott egy évtizeddel ezelőtt, olyan művek, amelyek felforgatnák az irodalmi értékrendet, nem hívják vitára, ellentmondásra vagy csatlakozásra az olvasókat és a kritikusokat. Viszonylag csendben, majdnem észrevétlenül vette át a tanulmány a stafétabotot. Észrevétlenül, hiszen az esszé nem mozgatja meg oly széles körben az érdeklődést, mint a film vagy a regény. Aki viszont figyelemmel kíséri a sűrűn megjelenő tanulmányköteteket, kismonográfiákat és kritikagyűjteményeket, be fogja látni: a magyar esszéirodalomnak kevés termékenyebb korszaka volt a mostaninál. Talán csak az „esszéíró nemzedék” (Németh László, Halász Gábor, Szerb Antal, Cs. Szabó László, Komlós Aladár) hőskorában, a harmincas években volt a tanulmánynak ennyire kitüntetett szerepe.

Az esszé felfutásában persze ott van az akkumuláció jelensége is. Az esszéírók nagyrésze, a középnemzedék tagjai, most kaptak lehetőséget arra, hogy önálló kötetekben mérjék fel és mutassák be eddigi tevékenységüket, munkásságukat és műhelyüket. Béládi Miklós is ennek a nemzedéknek a képviselője; két évtizede van jelen irodalmi életünkben tanulmányaival és kritikáival, de csak most adta ki első kötetét, az *Érintkezési pontok* című válogatást.

A cím ezúttal valóban a vállalkozásra utal. Béládi Miklós a huszadik század magyar irodalmának egymást váltó és egymással érintkező vonulatait rajzolja fel. Az avantgarde-ot és a népi mozgalmat, a hagyományokból táplálkozó regényt és a kísérletező prózát, azokat az irányzatokat, amelyeket egyfelől Illyés, Németh László, Veres Péter, Szabó Pál, Santa Ferenc, másfelől Kassák, Pilinszky János, Mándy Iván, Mészöly Miklós neve és műve jelöl. Szokás válogatni eme irányok és írók között; az elfogadás és az elutasítás egymást kizáró hajlama működik, midőn modern irodalmunk különböző iskoláinak kell kijelölni a helyét. Béládi nem így válogat. Nem az irányzatok, hanem az értékek szerint; kritériumnak azt tekintve, hogy a különféle irányzatok és művek miként szolgálták a történelmi és művészeti haladás ügyét. „A választás – mondja az avantgarde helyét keresve – nem úgy adódott, hogy csak az avantgarde-ot megjárva, vagy csak az avantgarde-ot leküzdve lehetett igazi költővé válni. Hanem úgy, hogy az avantgarde irányzat kínálta a XX. századi irodalom egyik változatát, a megújuló hagyományosabb a másikat – mindkettő egyforma eséllyel.”

Az irányok és iskolák érintkezési pontjait, mint mondtuk, az irodalmi haladás

mentén képzei el. Béládi tanulmányainak egyik nagy érdeme, egyszersmind centrális vállalkozása, hogy reálisan, a magyar irodalmi fejlődés sajátos természetét vizsgálva jelöli ki ezt az irodalmi haladást. Galériájában Illyés Gyulának van központi szerepe; annak az írónak, aki az avantgarde forradalmával indult és a nemzeti sorskérdések költője lett, s így pályája parabola módjára mutatja azt az utat, amelyet a felelős magyar írónak be kellett járniok az elmúlt félévszázad folyamán. (Más vonatkozásban ez a parabola mutatkozott meg tragikusabb módon József Attila rövidre mért pályafutásában is.) Illyés mellett igazán gazdag ez a galéria. Kassák, Déry, Lengyel József, Németh László, Kolozsvári Grandpierre, Mándy, Mészöly és Juhász Ferenc is helyet kapott benne; azt igazolva, hogy Béládi mindenfajta értékre figyel.

Az irodalmi haladás pontosabb és valóságosabb vonulatának kijelölése érdekében kellett tágitania azt a kört is, amelyet az irodalomtörténetírás korábban húzott meg a progresszív magyar irodalom köré. Nemcsak azáltal tágitotta e kört, hogy elhelyezte benne a hazai avantgarde történetét. Hanem azzal is, hogy például pontosabban írta le a népi mozgalom történeti feltételeit és változatait. Helyesen mutatott rá arra, hogy a mozgalom vízvázlatzója nem a balszárny és a centrum között húzódott, hanem e két csoport és a jobbszárny között. „Míg a balszárny és a »közép« határai gyakran elmosódtak – írja –, és nem ritkán az is megesett, hogy e két koncepció tartalmi az egyéni pályákon is egymásba játszottak – addig a parasztdemokratákat a centrum képviselőivel egyetemben elvi ellentétek választották el a jobbszárnyra sodródóktól és a jobboldali ideológiáktól.” Ennek a megállapításnak a népi mozgalom értékelésében vannak újszerű következményei.

Az avantgarde és a népi mozgalom vizsgálata, az irodalmi haladást felmérő vállalkozás azt jelenti, hogy a kötet szerzője nem pusztán irodalmi jelenségekben, portrékban és művekben, hanem *irodalomtörténetben* gondolkodik. Valóban, Béládinak jól átgondolt és megalapozott képe van húszadik századi irodalmunkról, önálló véleménye van a korszak lényeges kérdéseiről. Szép példája ennek a Kassák-tanulmány, amely (az Illyés szürrealista korszakáról írott tanulmánnyal együtt) megnyugtató választ ad a magyar avantgarde körül burjánzó kérdésekre. Az avantgardeban sokan a rombolást látják csupán, ő a Kassák körül szervezett mozgalom etikai következetességét és építő patoszáat világítja meg. „Sokkal céltudatosabb és etikusabb egyéniség – mondja Kassákról –, semhogy engedhetett volna az izmusok felületességre csábító játékeinak.” Béládi nem vesz át kritikai közhelyeket, ítéleteinek az irodalomtörténeti tények adnak fedezetet.

Módszere is irodalomtörténetíróra vall. Németh László esszéiről írván állapítja meg, hogy e tanulmányok írója „a normatív, értékmérő elvek alkalmazásával egyenrangú fontosságot tulajdonít a mű legbensőbb világát megközelítő érzékenységnek is.” Béládi maga is a műelemzés és az értékelés feladatát végzi el, s ezt egészíti ki a rendszerbe foglalás követelményeivel. Tanulmányokat olvasunk, nem irodalomtörténeti rendszerezést, a rendszer mégis, ha rejtetten is, kitapintható. Aki ezeket a tanulmányokat írta, annak húszadik századi irodalmunk belső rendjéről is határozott elgondolása van. Ez a rejtetten is nyilvánvaló rendszer ad az *Érintkezési pontoknak* a tanulmányok önértékén túl is jelentőséget. Modern irodalmunk történetének néhány fejezetét olvassuk csupán, mégis úgy érezzük, hogy az egészről kapunk képet, a kor és a folyamat természetéről, törvényeiről.

(Szépirodalmi)

TÜSKÉS TIBOR: KODOLÁNYI JÁNOS

Kodolányi János életrajzát megírni látszólag könnyű feladat. Hiszen az író maga siet a biográfus segítségére *Süllyedő világ* és *Visszapillantó tükör* című önéletrajzi munkáival. Valójában azonban igen nehéz, éppen az önéletrajzok következtében. A visszatekintés, amely során Kodolányi felmérte először ifjúságát, aztán írói küzdelmeit, a szenvedély műve volt; vádak pereltek benne, az öngazolás belső

kényszere kereste az életesemények magyarázatát. Tüskés Tibor tehát csak kiindulás gyanánt használhatta az önéletrajzokat, meg kellett küzdenie velük, mint a forráskritikával foglalkozó történésznek, aki memoárokból, vallomásokból rekonstruálja a múlt eseményeit. Szerencsére rendelkezésére állott Kodolányi hatalmas (mai irodalmunkban mindenesetre szokatlan méretű) levelezése, amely az írói lélek közvetlen reagálásainak történetével ismertette meg. És persze a saját kutató ösztöne, filológus szorgalma, amely e monográfiában új oldaláról mutatta be a kiváló esszéistát, kritikust és szociográfust, aki már annyi műfajban igazolta képességeit.

Mert a Kodolányi-irodalom nem kényeztette el Tüskést, annyi bizonyos. Néhány regényelemzésen és kritikán (igaz, közöttük kitűnő írások vannak, Móricz Zsigmond, Németh László, Veres Péter, Szabó Lőrinc, Komlós Aladár, Sőtér István, Bata Imre és Bodnár György művei) kívül kevés eligazítást kapott; a biográfiában pedig alig valamit. Pedig nagy szükség volt már arra, hogy hiteles életrajz, irodalomtörténeti pályakép készüljön Kodolányiról, aki ma legnépszerűbb íróink közé tartozik, s regényei, különösen a történelmiek, tizedes példányszámokban hódítják meg az olvasóközönség újabb nemzedékeit. Az „élő irodalom történetének” számos adóssága közül az elvégzetlen Kodolányi-monográfia volt az egyik legfájdalmasabb, minthogy a különböző előjelű legendák lassanként elborították az írói pálya valószínűs menetét. Ideje volt, hogy a legendák, mítoszok, istenítések és rágalmak alól valaki végre kiássa ennek a nem mindennapi életnek a valódi történetét.

A legendákkal folytatott józan vita határozza meg Tüskés Tibor úttörő könyvének anyagát és módszerét. Az életrajz írója jól tudja, hogy mítoszok ellen csak úgy lehet küzdeni, ha valaki felkutatja és dokumentálja a valódi eseményeket. Ezt tette ő is, midőn mozgósította Kodolányi régi lapokban heverő cikkei, nyilatkozatai, vallomásait. Nagy érdeme, hogy a valószínű problémákat nem kódosította el, nem akarta jótékony feledésbe burkolni vagy mentesíteni Kodolányi tévedéseit. Részletes képet ad olyan irodalomtörténeti fontosságú tévedésekről is, mint a Nemzetőr szerkesztése, a *Zárt tárgyalás*, a *Süllyedő világ* első kiadásának szövege, Kodolányi nacionalizmusa és antiszemitizmusa. A gondolkodás és a pálya e torzulásait elemezve magával az íróval is vitába száll, ha úgy érzi, hogy a későbbi magyarázatoknak kevés a hitele. (Például a 173. lapon a *Süllyedő világ* új, 1964-es kiadásához írott magyarázat esetében.) De éppilyen határozottsággal mutat rá arra is, hogy Kodolányi tévedéseit, pályájának fájdalmas kisiklásait nem teljesen az író szándéka okozta. Hiszen abban, hogy Kodolányi szakított a baloldallal a harmincas évek elején, szerepe volt a szocialista mozgalomban és irodalomban fellépő szektariánizmusnak is. Nemkülönböztetve annak a személyi taktikának, amelyet néhány baloldali, illetve emigráns író alkalmazott, például az 1931-es Sarló és Kalapács-beli platformtervezetben, amely nemcsak Kodolányit marasztalta el és utasította ki a proletariátus szövetségesei közül, hanem Illyést és József Attilát is (akit, ismerten, „szociálfasisztának” titulált).

Tüskés arra is határozottan utal, hogy Kodolányinak milyen szerepe volt a német terjeszkedés ellen fellépő antifasiszta szellemi ellenállásban. Részletesen idézi az író háborús naplóját, korabeli levelezését, amelyből világosan kiderül, hogy az országot, a magyarságot fenyegető történelmi veszélyt a nácizmusban látta, s undorral, szorongással utasította el a német fasizmus eszméit, politikáját egyaránt. A monográfia hitelesen beszél Kodolányi magyar középkorral foglalkozó regényeinek aktuális mondandójáról is. Arról tudniillik, hogy ezek a regények – a *Julianus barát*, a *Vas fia* és a *Boldog Margit* – a középkori magyar állam és nép történelmi megpróbáltatásainak ábrázolása során hangos szóval figyelmeztettek a nemzeti függetlenség őrzésének fontosságára, a német terjeszkedés veszedelmére és arra, hogy az ország védelmét nem lehet másra, mint az ország dolgozó népére alapítani.

A kép tehát, amely a könyvből kibontakozik megfontolt kutató és ítélkező munkára vall. Tüskés Tibor monográfiájának azonban nem ez az egyetlen érdeme. Vállalkozásának jelentőségét nemcsak az adja, hogy tekintélyes mennyiségű irodalomtörténeti anyagot tárt fel, s hogy elfogulatlan igazságkereséssel mérte fel hőseinek életútját és jelölte ki eszmétörténeti helyét, hanem előadásának személyes-

sége is. Maga is beszél arról, hogy néhány alkalommal sikerült Kodolányi Jánossal találkoznia. A személyes hangvétel mégsem innen ered. Tüskés a pályával és a művekkel került személyes kapcsolatba, nemcsak vizsgálta az életművet, hanem át is élte mintegy, igaz kritikus módjára helyezkedett el abban a közegben, amit egy nagy író sorsa és műve jelent. Taine szerint a jó kritikus „szociabilis”, azaz együtt tud érezni hőseivel, s miközben távolságot tart, hogy ítélkezhessék, közel is kerül, hogy átvegye a vizsgált emberi sors és mű életritmusát. Úgy hiszem, hogy a Kodolányi-pályakép igazi értékét is e „szociabilitás” adja meg. (Magvető)

B. NAGY LÁSZLÓ: A LÁTVÁNY LOGIKÁJA

Ismét egy könyv, amely egyben búcsút jelent. Mű, amely akkor kezdi meg teljesebb életét, midőn az alkotó már véget ért. Utolsó gesztus, amely rámutat egy lázas élet küzdelmeire és szenvedélyeire. B. Nagy László filmkritikáinak válogatását olvassuk, egy tevékeny és váratlanul félbeszakadt pálya végső summázatát, egy eltávozott író utolsó üzenetét. Mindenképpen számvetést és összefoglalást. Már a munka terjedelme, az alkotó szenvedély évtizedeken át ívelő lendülete is összefoglalásra utal. Harminc esztendő – s micsoda évtizedek – töprengései, vívódásai, felismerései sűrűsödnek a kötés két táblája között. B. Nagy László első (a kötetbe felvett) kritikája 1944-ben jelent meg, Szóts István Kádár Kata című munkájának bírálataként. Az utolsó 1973-ban, Kardos Ferenc filmjéről, a Petőfi '73-ról.

De nemcsak az évtizedeket egybefűző érdeklődés és szellemi izgalom avatja összefoglalássá e könyvet, hanem a tárgyról alkotott nézetek végső kialakulása is, az az elemző, értelmező és ítélő biztonság, amely B. Nagy László írásaiban alakot ölt. B. Nagy a „látvány logikájáról” beszél, ám nemcsak a látványnak van logikája, hanem ennek a könyvnek is. És ilyen módon a kritikákból nemcsak a kritikus személyisége bontakozik ki, hanem egy határozott és használható filmesztétika s az új magyar film története is.

Mert B. Nagy mindenekelőtt ennek a filmtörténeti korszaknak az ábrázolója és kritikus. A hatvanas évek nagy külföldi: szovjet, francia, angol és amerikai filmsikereit elemzi a kötet első „fejezete”. Ezek a kritikák rajzolják le azt a nemzetközi környezetet, amelynek vonzásában és példái nyomán az új magyar film kibontakozott, s amelyhez ennek a magyar filmnek fel kellett nőnie. Kitűnő elemzések persze ezek is. Amit B. Nagy az új szovjet, lengyel, csehszlovák és jugoszláv filmről elmond, már az sejteti, hogy határozott elképzelése van a kelet-európai filmművészet, a szocialista országokban létrejött sajátos filmstílus természetéről, lehetőségeiről és feladatairól.

Ebben a kelet-európai keretben, a szocialista filmművészet „új hullámai” között jelentkezett és kapott önálló karaktert a magyar film nagy korszaka. Az a magyar „új hullám”, amely 1962 körül jelentkezett s az évtized végéig tartott, hogy azután új törekvéseknek, új kísérleteknek adja át a terepet. Egész sereg kiváló rendező-egyéniség munkálkodott e magyar filmiskola körül: Fábri Zoltán, Máriaassy Félix, Jancsó Miklós, Kovács András, Makk Károly, Bacsó Péter, Zolnay Pál, Huszárik Zoltán, Gaál István, Szabó István, Kósa Ferenc, Kardos Ferenc. Vagyis a „derékhad”, a „középgeneráció” rendező-egyéniségei. És úgy tetszik, B. Nagy László személyében *kritikust* is kapott ez a nemzedék és ez a filmiskola, olyan kritikust, aki az Élet és Irodalom hasábjain hétről hétre foglalkozott lelkiismeretes figyelemmel, szenvedélyes érdeklődéssel és fölülnyes szakértelemmel a magyar „új hullám” eredményeivel és gondjaival.

B. Nagy a külföldi filmművészet, különösen a kelet-európai iskolák eredményeihez mérte a magyar filmeket, s valóban azt kereste bennük, ami a műfaj „világ-színvonalához” mérhető. Arra volt kíváncsi, hogy a magyar film hogyan felel a nagyvilág, a történelem és az emberiség kérdéseire. A filmet mégis (vagy éppen ezért) nemzeti művészetnek tekintette, amelynek saját stílusban, „nemzeti nyelven” kell megszólalnia. „A magyar filmművészet az elé az elkerülhetetlen feladat elé

került – írta egy vitacikkében –, hogy *megteremtse a saját anyanyelvét*. Vagyis: magyarul beszéljen.” És ennek a nyelvteremtésnek a küzdelmeit és sikereit is számon tartotta bírálatában.

E kritikák tehát nem egyszerűen beszámolók, recenziók a hazai filmművészet alkotásairól. Inkább egy művészeti folyamat céltudatos és olykor indulatos kommentárjai, a szó eredeti értelmében bírálatok, amelyek a kritikust az alkotók partnerévé teszik. Olyan partnerre, aki egy dialógusban, vagy inkább polémiában vesz részt, s meggyőződésének, érveinek erejével képes arra, hogy orientálja magát az alkotó folyamatot is. B. Nagy kritikáinak gyűjteményét olvasva ugyanis feltétlenül az az érzésünk, hogy e kritikáknak is jutott valamelyes szerep a magyar film „új hullámának” történetében, s e jelentős iskola alakítói közé kerültek maguk is.

Mi más lenne persze a kritikus feladata? – kérdezhetné valaki. Valóban, az igazi kritikus ezt teszi, mint ahogy a maguk korában: a századfordulótól a második világháborúig és a maguk területén: az irodalomban ezt tette Ignótus, Schöppflin Aladár és Halász Gábor is. Csakhogy éppen a magyar filmnek kevés ilyen igazi kritikusa akadt. B. Nagy László tudott és mert ilyen kritikus lenni, mert szenvedélyesen élte át a hivatás etikáját és érezte azt a felelősséget, amit a kritikus gyakorlat kiván részben az alkotó tevékenység, részben a társadalom, vagy mondjuk egyszerűbben, a közönség iránt. Ezért tudott bátran vitázni, bírálni, ha kellett elutasítani. És ezért tudta az új magyar film korszerű, sokszor kísérletező eredményeit megvédeni abban a vitában, amit a „művészfilmek” és a „közönségfilmek” oly szerencsétlen s némiképp mesterséges szembeállítás, egymás ellen való kijátékozása hozott.

B. Nagy filmkritikákat írt és nem filmelméletet, kritikáinak mégis határozott elméleti karaktere van. És ez a karakter, a kritikákban alakot öltő esztétikai elvek rendszere tette lehetővé, hogy biztonságos és szilárd állásból hallathassa szavát. A filmet a kép, a látvány művészetének tekintette, – Balázs Béla nyomán. Azt tartotta, hogy a film voltaképpen a régen sóvárgott művészi „visszacsatolás” lehetőségét teremtette meg; vagyis a valóságnak a művész tudatában megalkotott absztrakcióját ismét képekre, látható folyamatra fordítja le. És hogy a kritikus feladata éppen az, hogy „dekódolja”: megfejtse és értelmezze az alkotó művész elgondolásait, látomásait.

Hatalmas felkészültséggel végezte ezt a kritikus feladatot: néhány lapon magyarázta el a művészi mondanivaló lényegét, fejtette meg a modern filmművészet talányosnak tetsző eljárásait. És minthogy nemcsak filmtörténeti felkészültséggel dolgozott, hanem az irodalom- és művelődéstörténész eszközeivel is, az új magyar film eredményeit mindig el tudta helyezni nemzeti kultúránk fejlődéstörténetében vagy az egyetemes művelődés összefüggései között.

A szakmai felkészültséget azonban kevésnek tartotta. B. Nagy László azok közé a kritikusok közé tartozik, akiknek meggyőződésük, hogy a művészet erkölcsi, humanisztikus karakterét is szüntelen vizsgálni kell. A modern filmtől és a magyar filmművészet új eredményeitől is azt várta, hogy humanus és etikus karaktere legyen; a szocialista humanizmus eszményeit állította a vizsgált anyag elé erkölcsi mérce gyanánt.

Egyik bírálatában Sára Sándor Feldobott kő című filmjéből idéz: „Számon kéri tőled a történelmet, s igazuk van. Kérd számon a történelemtől az embert, s igazad lesz.” Az új magyar film, amelynek B. Nagy László biztosan a legértőbb kritikusa volt, ezt a számonkérést valósította meg. És ebben a számonkérésben találkozott a filmművészet és a kritikus. Mert B. Nagy is az embert kérte számon, nemcsak történelemtől, hanem művészettől is, következetes szenvedéllyel és tudós logikával. Alighanem ebben rejlik a filmkritikus igaza.

ÍRÓK BARANYÁRÓL. Hazánk felszabadulásának harmincadik évfordulója alkalmából a Baranya megyei Tanács és folyóiratunk — a Kulturális Minisztérium támogatásával — irodalmi riport- és szociográfiai pályázatot szervezett. A pályaművek a megye és Pécs város harmincéves fejlődését, mai életét, a szocialista közösségek kialakulásának folyamatát mutatják be. — Az eddig beérkezett művek közül a Megyei Tanács április 4-én jutalomban részesítette *Tüskés Tibor*: Besence, 1974; *László Lajos*: Fiatalok gyára; *Bertók László*: Öntömunkások és *Thiery Árpád*: A rend c. írását. A műveket folyamatosan közöljük. A további pályaművek értékelésére november 7-én kerül sor.

*

JANUS PANNONIUS MŰVESZETI ÉRMET adományozott a Baranya megyei Tanács kiemelkedő munkássága elismeréseképpen *Csorba Győző* költőnek és *Eck Imre* koreográfusnak, a Pécsi Balett alapítójának. Az érmeiket április 1-én adta át Horváth Lajos, a Megyei Tanács elnöke.

*

JÓZSEF ATTILA EMLÉKÜNNEPÉLYT rendezett április 18-án a Pécsi Tanárképző Főiskola irodalomtudományi tanszéke, a költő születésének 70. évfordulója alkalmából. Az ünnepségen dr. *Nemes István* tanszékvezető főiskolai tanár tartott előadást, majd emlékműsort mutatott be a főiskola irodalmi színpada.

*

VÁRKONYI NÁNDOR két művének megjelenése várható ebben az esztendőben. A *Magvető* gondozásában készült *Dunántúl* — a „Magyar Dunántúl” átdolgozott, új kiadása — hamarosan forgalomba kerül. A másik mű, a *Stonehenge* megjelentetését őszre tervezi a *Corvina* Kiadó.

*

JELENKOR ESTET rendeztek május 12-én Pécsváradon a Járási Művelődési Központban. Az esten *Arató Károly* és *Pákolitz István* képviselte szerkesztőségünket. Közreműködött *Labancz Borbála* színművész. A rendezvénnel egyidőben kiállításban mutatták be folyóiratunk munkáját.

*

A *szekezsárdi Babits Mihály Művelődési Központban* rendezik május 31-én az ünnepi könyvhét *Tolna megyei megnyitóját*. Az esten *Arató Károly*, *Bertók László*, *Csányi László*, *Pákolitz István* és *Tüskés Tibor* vesz részt. Közreműködik *Labancz Borbála*, *Dávid Kiss Ferenc* és *Szegváry Menyhért* színművész.

*

Az ünnepi könyvhét pécsi megnyitóját június 2-án rendezik a Hirlapoltvasóban *Bárdosi Németh János*, *Galambosi László*, *Jókai Anna*, *Kende Sándor*, *Somogyi Tóth Sándor* és *Takáts Gyula* részvételével.

*

KARAY ILONA HAGYATÉKA. Februári számunkban közöltük *Weöres Sándor*: „Egy elfelejtett pécsi csodagyerek” c. írását és az 1881-ben elhunyt *Karay Ilona* három versét. A közleményekhez fűzött szerkesztőségi jegyzetünkben olvasóink segítségét kértük az esetleg még lappangó publikációk vagy kéziratok felkutatásához. Felhívásunk öröndetes eredménnyel járt: jelentkezett *Keszthelyről* *Karay Ilona* testvérbátyjának unokája, *Karay Lajos*, aki megőrizte a teljes költői hagyatékot. A rózsaszín borítójú füzet 18 kézzel írott verset tartalmaz, köztük a folyóiratunkban is bemutatott háromat. Megőrződött emellett *Karay Ilonának* utolsó éveiben keletkezett önvallomása, valamint öngyilkossága előtt szüleinek címzett búcsúlevele. — A hagyaték gondozását és további ismertetését folyóiratunkban, a költőt fellelő *Weöres Sándor* vállalta. Az új anyag közlését az esztendő végéig tervezzük.

*

A *Készülődések* ideje c. antológia fiatal íróinak részvételével szerzői estet rendezett május 26-án Pécsen a Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportja és folyóiratunk szerkesztősége. Az esten *Marafkó László*, az antológia szerkesztője mondott bevezetőt.

*

Budapest XX. kerület Tanácsa és a Győr — Sopron megyei Tanács kiadásában megjelent a *VERSMONDOK KÖNYVE* 1975. c. kötet. A kiadvány a versmondásról szóló esszéket, költői antológiát és verselemzést

seket tartalmaz. Szerkesztette: Gárdonyi Béla és Kárpáti Kamil.

*

Innen talán lehet... címmel a jogi egyetem hallgatóinak verseiből és elbeszéléseiből válogatott antológia jelent meg Pécsen.

*

Maurice Ravel születésének 100. évfordulója alkalmából május 19-én zongorastet, 21-én pedig kamaraestet rendezett Pécsen a Zeneművészek Szövetsége Dél-dunántúli Területi Szervezete. Közreműködött Bodó Pál és Borsay Pál (zongora), Gyermán István és Vermes Mária (hegedű), valamint Záborszky Kálmán (gordonka).

*

Ünnepi szerzői esten mutatták be május 15-én Szombathelyen Káldi János: Tavaszt kiáltó c. új verseskötetét, amely Vas megye Tanácsa kiadásában jelent meg.

*

POLITIKAI PLAKÁTKIÁLLÍTÁST rendeztek Haraszti Gyula grafikusművész terveiből május 19. és június 2. között Pécsen, a Fegyveres Erők Klubja galériájában.

*

A Somogy megyei Levéltár kiadásában megjelent T. Mérey Klára: A parasztság élete és sorsa a Somogy megyei Hunyadi-birtokokon 1767—1867 c. munkája.

*

HELYESBITÉS. Az előző számunkban közölt Németh László-nekrológ címe helyesen: „Templomot épített”.

VASPRÓBA címmel somogyi fiatal alkotók antológiája jelent meg Kaposváron, a megyei KISZ-bizottság kiadásában. A kötetet Fodor András, Szijártó István és Tüskés Tibor szerkesztette; százhusz verset, novellát, tanulmányt, fotót, reprodukciót tartalmaz. „Köszöntő helyett” című előszavában Takáts Gyula költő a következőket írja: „... igen fontosnak tartom az ilyen kötetek megjelenését. Mégpedig azért, mert mintegy érdekes és sokszínű tükör, úgy vetíti elénk az ilyen könyv a mának és a percnak nemcsak a külső, materiális valóságát — ez a könnyebb része —, de a benne munkálkodó szellem — és ez a lényegesebb — és így természetesen a fiatalok érzésvilágát is... Sőt, mi több, egy-egy ilyen sikerült válogatás néha igen változatosan ábrázolja — ha néha tudatosan torzított túlhangolással is — (mai zenei divat) — azt az új és friss hangot, amelyre minden irodalomnak szüksége van... Szüksége, mert ennek a hangnak az alaptonusa vagy később kimunkált formája maga a folytatás... Ezért örülök az ilyen antológiáknak. A még nem kötetes írók és még nem önálló kiállítású képzőművészek szemléjének, mert kísérleteikből, műveikből mindnyájan sokat megsejthetünk és tanulhatunk is. Akkor pedig, ha más megyék is követik a példát, lassan egy országos és új fényű szellemi-tükör vagy mozaik áll elénk.”

*

A PÉCSI MŰHELY fiatal alkotóinak műveiből nyílt kiállítás május 22-én Pécsen, a Déryné utcai kiállítóteremben.